

RADU CIOBANU

ÎNTRE DEZASTRE

ȘI

MIRACOLE

EXCELSIOR ART

RADU CIOBANU
ÎNTRE DEZASTRE ȘI MIRACOLE

Biblioteca Excelsior Art. Beletristica
Memorii / Jurnal / Eeu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CIOBANU, RADU

35.1-94

© – Radu CIOBANU

2014 – **Editura EXCELSIOR ART**

Nicio parte a acestei lucrări nu poate fi reprodusă în mod electronic, mecanic, prin fotocopiere sau prin orice alt mod fără acordul scris, dat în prealabil de către autor și de către editură.

Editura EXCELSIOR ART

Timișoara, Str. Augustin Pacha, nr. 2, camera 28

CP. 262, OP. 1, cod 300011

e-mail: editura@excelsiorart.ro

telefon / fax 0256/201078

www.excelsiorart.ro

blog: edituraexcelsiorart.com

***Pentru a avea în biblioteca personală cărțile noastre, vizitați
librăria Excelsior Art la adresele de mai sus.***

RADU CIOBANU

ÎNTRE DEZASTRE ȘI MIRACOLE

Lecturi empatice

Editura Excelsior Art
2014

ARGUMENT

Oricât aş dezavua patetismele, cuvintele mari, noţiunile scrise cu majusculă, lipsa de umor, solemnitatea fastidioasă, nu pot, de data asta, să evit recursul la „Istoria Omenirii”. Care, privită în detaliu, de la era cavelor până la cea a zborurilor spaţiale, îşi devoalează mereu partea întunecată, aceea care ar putea-o limita la o istorie a violenţei sau a suferinţei umane. Mă încăpăţânez să cred că o asemenea viziune ar fi una excesiv reducţionistă. Chiar dacă nu întru totul, întrucât probe relevante şi de o mare diversitate şi fantezie a răului se găsesc în oricare dintre momentele ei. Iar „momentul” celei mai îmbelşugate suferinţe umane, apogeul ororilor, a fost atins în secolul trecut, „al nostru”, deci, fiindcă majoritatea celor ce populăm acum planeta suntem în răstimpul său născuţi. Sub ochii noştri, cu îngăduinţa, inconştienţa sau neputinţa noastră şi cu osârdia semenilor noştri s-au petrecut toate. Iar dacă e vorba să căutăm explicaţii ale propensiunii speciei înspre rău, oroare, bestialitate, mă tem că cea mai plauzibilă este cea raţională, întemeiată pe observaţie ştiinţifică, aşa cum o împărtăşeşte şi domnul Gabriel Liiceanu într-un interviu din „Revista 22”: „Specia umană, în substratul ei biologic, este o specie cu un grad foarte înalt de agresivitate intraspecifică. Asta a spus-o un biolog de talia lui Konrad Lorenz. O agresivitate intraspecifică, spune Lorenz, comparabilă numai cu cea a şobolanilor, care se întreucid pe clanuri, pe familii, total opusă comportamentului intraspecific al găştelor sălbatice, caracterizat prin grija pentru fiecare individ

al speciei, prin solidaritate, compasiune etc.” („Revista 22”, nr. 45/12-18 noiembrie 2013). Nu întâmplător, așadar, șobolanul a ajuns simbolul agresivității iraționale și rapace, iar când spun asta, îmi amintesc spontan de memorabilul episod din prima secvență a romanului doamnei Ruxandra Cesereanu, *Un singur cer deasupra lor* (Polirom, 2013), unde, imediat după cel de Al Doilea Război Mondial, un sat transilvan trăiește invazia terifiantă a șobolanilor.

Secolul XX ar putea fi definit ca fiind prin excelență unul al dezastrelor produse de proliferarea lui *Homo rattus* – omul-șobolan, care au dus la mutilarea sau nimicirea a milioane de indivizi și familii, la traumatizarea națiunilor, la degradarea sau dispariția tradițiilor și valorilor care i-au conferit lui *Homo sapiens sapiens* demnitatea și sagacitatea specifice. O bibliotecă de ordinul miilor de volume cuprinde de acum – și încă mereu se adaugă altele – scrierile celor ce, din varii ipostaze și puncte de vedere, au scris, depunând astfel mărturie, despre dezastrele care, privite acum dintr-o perspectivă alegorică, apar ca o suită de cutremure devastatoare abătute peste o lume care, la sfârșitul veacului al XIX-lea, părea încă sau chiar era atât de încrezătoare în civilizație și progres. Nu mă refer la romane. Cu puține excepții, romanele rămân mereu în urma realității dezastrelor. Citind aceste mărturii profund tulburătoare, ficțiunile romanești au început să mi se pară uneori jenante. Poate fi și acesta un motiv al faptului că, de vreo douăzeci de ani, n-am mai scris roman, vechiul apetit fiindu-mi inhibat de teribilele realități care, ocultate vreme de peste patru decenii, au erupt după 1990 cu tot adevărul lor atroce, mai presus de orice ficțiune. Mă gândesc, în schimb la scrierile în care autorii mărturisesc nemijlocit despre sine, despre tragica lor experiență, a lor și a celor din preajmă, în pagini de jurnal, de memorii,

de corespondență. Cu alte cuvinte, la micile „istorii private”, infinit mai expresive decât Marea Istorie. Cu atât mai prețioase cu cât ele cuprind nu doar referiri la dezastrele cele de obște, ci și la efectul devastator pe care acestea le-au avut asupra intimității auctoriale. Am citit, cred, peste o sută de asemenea cărți-mărturie, dar în paginile de față am optat doar pentru câteva dintre cele care mi-au suscitât o stare specială de empatie pentru autorii lor, pentru suferința, demnitatea, curajul și, desigur nu în ultimul rând, pentru frumusețea și pregnanța rostirii lor. Și a căror importanță mi s-a părut prea puțin cunoscută și comentată.

Dar unde sunt miracolele?, aş putea fi întrebat. Miracolele își găsesc expresia în supraviețuiri, în izbânzile de etapă, în salvagardarea credințelor și valorilor, percpetibile într-un fel sau altul în fiecare dintre aceste cărți: credința, iubirea, speranța, chiar dacă nu întotdeauna și izbânda, sunt miracolele pe care mărturist sau nu, fiecare dintre dintre acești autori le-au trăit. În lumea promiscuă, dezvrăjită și trivială în care trăim, oricare dintre aceștia se poate constitui într-un model de conduită, de ținută, de verticalitate. În comentariile ce urmează n-am vrut decât să le ușurez accesul spre aceia dintre noi care deplâng lipsa de modele. Modele există și în prezent, și în eternitate, dar pentru a avea revelația lor nu ni se cere decât să ne desprindem din când în când de contingent, să gândim asupra a ceea ce vedem și să deschidem câte una dintre cărțile din paginile cărora aceste virtuale, neperisabile modele ne vorbesc.

ELOGIUL FAMILIEI

Doina Uricariu, *Maxilarul inferior*, I, II, Iași, Polirom, 2010.

Sunt scriitori care-și dobândesc notorietatea prin consacrarea lor cu predilecție unui anumit domeniu. Bunăoară, poeziei. Apoi survine în viața lor un moment, care ar putea fi, cu expresia lui Stefan Zweig, „ora [lor] astrală”, când li se deschide o altă, neașteptată, perspectivă. Nu neapărat concurentă, ci, de obicei, complementară. Din ceasul acela creația lor se îmbogățește cu o nouă dimensiune și cu noi, nebănuite, sensuri și mesaje. Într-o astfel de conjunctură se află, cred, doamna Doina Uricariu. Poetă, eseistă, editoare, implicată în varii manifestări civice și culturale de prestigiu, ne-a surprins recent printr-o scriere greu clasificabilă, care reflectă perfect anvergura personalității sale. Surprinzătoare încă prin titlu – *Maxilarul inferior* – cartea e structurată pe baza unui amplu interviu care i-a fost acordat în 1990, la Versoix, de către M.S. Regina Ana de România. O dată cu interviul însă, i se acordă și accesul la arhiva Casei Regale, unde petrece apoi vreme îndelungată, cufundată în cercetarea documentelor, texte și iconografie, care îi vor servi la punerea în pagină a interviului și la restaurarea imaginii monarhiei, distorsionată și profanată de propaganda comunistă, inclusiv de cea criptocomunistă, până azi. Autoarea mărturisește că, înainte de toate, modul firesc și simplu, amabil și civilizat în care a fost primită la Versoix, i-a dat „cea mai credibilă lecție de democrație și aristocrație”. De aici, permanenta propensiune

de a se raporta la prezent, prin contrast cu mitocănia, aroganța și incultura parveniților care ne otrăvesc viața, îndepărtându-ne tot mai mult de normalitate: „Îmi recitesc notele din jurnale și caiete, acum în 2010, când aș fi vrut ca asemenea analize să fie istorie de tristă amintire. Dar e vorba chiar de prezentul de tristă și nedemnă trăire la români.”

Interviul nu e redat *tale quale*, ci secționat, în alternanță cu reflecțiile autoarei, cu amintirile ei, cu evocarea altor episoade și personaje memorabile și cu comentariile evenimentelor istorice relatate din proprie experiență de Regină. Un rol important în configurarea acestei cărți l-a avut, cred, factorul asociativ, spontan și imprevizibil, care-i asigură până la urmă și puterea de seducție, purtând cititorul de la arborescente incursiuni genealogice la comentarea unor opere de artă din patrimoniul Caselor Regale europene, din culisele unor evenimente istorice mai puțin cunoscute de „publicul larg” la evocarea unor întâlniri cu personalități proeminente, de la evocarea unor călătorii la erupții vituperante asupra degradării continue a vieții într-o Românie care a ratat în 1990 ceasul, astral și acesta, unic, al revenirii la monarhia constituțională. *Maxilarul inferior*, cum bine remarca H.-R. Patapievici într-o discuție cu autoarea pe TVR Cultural, este o carte aflată sub semnul lui „n-a fost să fie”. Și tot prin spontană asociație se va fi născut și ideea titlului cărții.

În octombrie 1944, la Oarba de Mureș, s-au dat lupte crâncene cu armatele germane în retragere. Și-au pierdut viața acolo 11.000 de militari români. Enormul sacrificiu se datorează perfidiei tactice a mareșalului Malinovski. „E un fapt notoriu – scrie Doina Uricariu – că românii erau zvârliți de sovietici în linia întâi, ca ei să fie sacrificați și să deschidă drumul victoriei.” Așa s-a întâmplat la Oarba, așa, la Budapesta, așa în Tatra. În luptele de la Oarba a fost grav rănit și tânărul

sublocotenent Gheorghe Uricariu, comandant de companie, căruia un glonț exploziv i-a smuls maxilarul inferior. L-a salvat ordonanța, dar nu mai putea nici vorbi, nici mânca decât intubat. Tot atunci, basarabenii refugiați din calea viiturii rusești, au fost obligați să se prezinte la centre de adunare, de unde urmau să fie „repatriați”, i.e. deportați în Siberia. Printre aceștia se afla și o fată orfană, care studia medicina și lucra ca asistentă șefă la clinica de chirurgie a Spitalului Colțea. Singura modalitate admisă de a se salva de la deportare era căsătoria cu unul dintre militarii răniți. Întrebați fiind, dintre aceștia s-a oferit s-o salveze sublocotenentul Gheorghe Uricariu. Dar ofițerii armatei regale nu se puteau căsători cu fete fără o dotă care să ateste o anumită condiție socială. Era nevoie de o dispensă *regală*. S-a obținut și aceasta, urgent și firesc: „Povestea lor atât de frumoasă – remarcă Doina Uricariu – nu ar fi existat dacă pe vremea monarhiei birocrația ar fi fost atât de letală ca în vremurile republicii și democrației tranziției.” Tânăra și-a abandonat studiile și s-a dedicat recuperării soțului salvator. Cu ajutorul unei echipe de medici iluștri și dăruți, *maxilarul inferior* al sublocotenentului a fost reconstituit prin 39 – treizeci și nouă! – de operații, de-a lungul a șase ani. În timpul acestui calvar, ca pentru a confirma adevărul că viața e capabilă să sfideze orice ficțiune, s-a consolidat o familie exemplară, a cărei descendentă e Doina Uricariu. Pe care, mica istorie privată, spectaculoasă și dramatică a familiei sale, a marcat-o, întipărintu-i-se profund în conștiință, în așa fel încât, pentru d-sa, își păstrează în orice împrejurare o nevestejită actualitate. Așa se face că, în interviul Reginei Ana, devenit, de fapt, un dialog între două femei care au cunoscut și au înțeles multe, amintirea acelor împrejurări i-a impus autoarei analogia cu un act de reconstrucție: „Am scris o memorialistică a reconstrucției – mărturisește într-un interviu

d-sa – de refacere a condiției umane, a rolului familiei.” (Obs. cult., nr. 556-557).

Analogia ar putea părea puțin forțată. Dar, dacă ținem seama că tot procesul de recuperare a tânărului ofițer, „reconstrucția maxilarului”, apoi refuzul său de a mai servi în armata lui Dej și Bodnăraș și modul în care s-a dedicat muncii și familiei, constatăm că ea i s-a impus autoarei firesc, oarecum de la sine. Pentru că și istoria cea mare a Europei, așa cum se configurează ea din relatarea Reginei Ana, cu genealogiile Caselor Regale, care alcătuiesc o mare familie europeană, cu războaiele și dictaturile care le-au bulversat, cu regii asasinați sau exilați, cu aspirația mereu activă de a-și păstra demnitatea și ținuta, de a fi solidare, de a lupta în rândurile armatei, de a munci laolaltă cu oamenii obișnuiți, toate acestea sunt percepute azi ca un model al unei neconținute strădanii de salvagardare a normalității. Cu condiția ca prin normalitate să înțelegem nobilul orgoliu de a rămâne tu însuți, demn și onest cu tine și cu ceilalți, în orice situație ar fi să te aducă viața. Fie că ești prințesă, descendentă a unor ilustre familii, vânzătoare într-un magazin, luptătoare și șoferiță pe un jeep, pe frontul de vest, și mamă a cinci fete, cum a fost Regina Ana, fie că ești Rege, mecanic, pilot de încercare sau grădinar efectiv, cu brațele, cum a fost M.S. Regele Mihai, soțul ei; amândoi crescându-și copiii și nepoții în spiritul solidarității umane, al onoarei și muncii, care nu coboară, ci, dimpotrivă, nu face decât să potențeze majestatea intrinsecă a regalității ereditare.

Din amplele istorisiri ale Reginei Ana, însoțite de comentariile și reflecțiile mai tinerei sale interlocutoare, se reliefează înainte de toate cele două personalități feminine: puternice, purtătoare de crez, culte, luminoase. M.S. Regina Ana, posesoare a unei inefabile călduri sufletești, sociabilă,

simplă, comunicativă, cu simțul umorului. „E păcat, scrie Doina Uricariu, că nu se aude râsul reginei Ana în această carte.” Nu se aude, dar se simte peste tot personalitatea sa stenică, optimistă, în ciuda tuturor vicisitudinilor prin care a trecut și care uimește printr-o memorie fenomenală: „Mă uluiește memoria ei și tot acest hățiș de arbori genealogici care urcă în timp, aproape un mileniu uneori”, scrie Doina Uricariu. Care, pe de altă parte, se revelează ca o ființă liberă, vigilentă și nesupusă, iscoditoare, avidă de a afla și de a verifica, autoreflexivă și dilematică, înzestrată cu un salutar și mereu activ spirit critic, lipsit de orice complexe. În dialogul cu Regina Ana, d-sa trăiește satisfacția de a-și vedea confirmată convingerea, moștenită din propria familie, că a trăi în demnitate și normalitate e posibil în orice împrejurări. Totul depinde de calitatea materialului uman și de educația de care acest „material” a avut parte în primul rând în familie.

Problematica abordată în acest interviu și în comentariile care-l însoțesc este atât de diversă și de vastă, încât chiar simpla sa inventariere e imposibilă în spațiul unei cronici. Ceea ce trebuie însă neapărat relevat este faptul că încrederea în familie și cultul acestei entități fundamentale a civilizației europene a fost pentru Casele Regale liantul și garantul supraviețuirii în normalitate. „Pentru mine – spune Regina Ana – familia este totul. Am crescut într-o familie unită, care la rândul ei s-a născut din alte familii unite [...] Ceea ce contează în felul de a fi al unui om este atmosfera în care el a fost crescut și educat [...] Familia este lucrul cel mai important în viața noastră [...] Am trăit împreună. Cel mai important a fost acest «împreună». Pentru mine, pentru noi toți dăinuie acest sentiment al unei existențe împreună [...] Ne-am considerat întotdeauna, și eu, și soțul meu, niște oameni normali. Și asta trebuiau să dorească și ele [fetele] de la viață: firescul, normalitatea. Am fost uniți [...] Asta înseamnă de

fapt o familie fericită. Să te simți împreună, chiar dacă nu sunt de față toți [...] Ne place să fim înconjurați de lucruri care reprezintă familia [...] Monarhiile au fost și sunt mari familii. În toate albumele pe care le privești dai peste aceste familii, femei, bărbați cu copii în brațe, care sunt regine și regi, prințese și prinți. E un adevărat cult al familiei. E ceva atât de omenesc.”

Am dat aceste citate *in extenso* deoarece ele reprezintă esența întregului dialog. „Tot ce-mi povestește Regina Ana despre familie – spune Doina Uricariu – nu e doar o poveste orală, ci se bazează pe înscrisuri. Cu aceste înscrisuri începe istoria. Ele trimit memoria în istorie. Descopăr mereu în istorie, gravitând în jurul acestor familii de regi și de prinți, cum se creează instituții și societăți, imense teritorii de civilizație.” Spre deosebire de dezlănțuirile totalitare care nu produc decât prăbușiri de instituții, societăți și civilizații. În timp ce „monarhia unește un popor, îi conferă identitatea lui, poate cea mai civilizată”, totalitarismele și – cum se vede și la noi – „tranzițiile” republicane dezbină și învrăjesc. Ideea dementă, devenită în anumite situații obligatorie, de a-ți renega familia a încolțit în mințile primitive ale dictatorilor: „Să înlocuiești un arbore genealogic cu un dosar politic, cu un dosar de cadre, înseamnă să lupți chiar împotriva naturii umane, împotriva unei apartenențe de neînlocuit.” Tot în această ordine de idei, Doina Uricariu polemizează și cu cei ce condamna prea strânsele relații de familie ale monarhiilor, care nu pot fi însă în nici un caz confundate „cu nepotismul practicat de comuniști, iar mai nou de neocomuniști, care nu mai știu cum să-și avantajeze familiile, să acumuleze privilegii și bunuri [...] Una e familia, alta e clica [...] Prefer de departe să avem de-a face cu regi și regine, cu ierarhii și titluri ereditare decât cu pseudodemocrații create de acești penibili și mitocani *nouveaux riches*, politicieni și afaceriști, de care mă lovesc la tot pasul în România.”

Dar viziunea monarhică asupra rolului familiei trans-

cende sfera propriei familii și, ca o datorie definitorie și de onoare, cuprinde întregul popor perceput ca o mare familie, în contrapondere cu ideile discriminatorii ale naționalismului rudimentar și agresiv. În acest sens, Regina Ana pledează pentru un sentiment al apartenenței familiale atotcuprinzător, incluzând toate minoritățile care s-au născut în aceeași patrie și își au străbunii înmormântați în pământul ei. Viziune în care o importanță capitală o au sărbătorile, care trebuie să fie un prilej de bucurie și comuniune pentru toți, nu doar pentru majoritari: „Trebuie să învățăm diferența dintre sărbători”, spune Majestatea Sa. Iar întru rotunjirea ideii, Doina Uricariu reproduce următorul fragment reprezentativ din splendidul mesaj al Regelui Mihai, cu prilejul Crăciunului 1986: „În ziua reînvierii noastre va trebui, cu siguranță, ca această sărbătoare să fie și sărbătoarea națiunilor ce locuiesc alături de noi precum și a tuturor minorităților înrădăcinate în patria noastră, născute sau crescute în mijlocul nostru, sau înrudite cu noi, care au trăit la fel ca noi și au împărtășit aceleași suferințe și toate presiunile impuse de către aceia care nu mai sunt: toți aceia care sunt de o altă origine, limbă sau religie trebuie să ne găsească cu inima larg deschisă și cu mâinile întinse spre ei, într-o *fraternitate reală*” (subl. RC).

Ioan Holban – critic discret, dar cu acces rapid la esențial – a numit această operă a Doinei Uricariu, care va continua cu încă două volume, „o carte a elitelor” (Dacia literară, 2 / 2011). Mi se pare, în concizia ei, definiția cea mai exactă. Pentru că, realmente, *Maxilarul inferior* este o lucrare salutară, care, prin anvergura și complexitatea ei, reușește să contrapună imaginea constructivă a elitelor și a rolului lor, față de cea a VIP-urilor de mucava, corupte, ignare și ordinare, care populează și poluează interminabila noastră tranziție.

RECUPERAREA ADEVĂRULUI

Doina Uricariu, *Scara leilor*, vol. I, II, Iași, Polirom, 2011.

*D*ouă cărți dense și substanțiale, ambele în câte două volume – *Maxilarul inferior* (2010) și *Scara leilor* (2011) – a dedicat doamna Doina Uricariu recuperării adevărului în privința monarhiei ca instituție și a Regelui Mihai, ca om și personaj istoric. Este o inițiativă justițiară, pe cât de salutară pe atât de temerară, întrucât amândouă subiectele au ajuns în mentalul colectiv al românilor grav distorsionate de propaganda celor patru decenii de comunism, când au constituit ținta sistematică și predilectă a minciunii, calomniei și insultelor dictaturii roșii. O campanie atât de tenace și de bine orchestrată, încât efectele ei sunt foarte greu de dislocat. Dovadă și puseele antimonarhice produse la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei noastre politice, unde se pare că n-a mai fost deschisă vreo altă carte de istorie după cea a lui Roller.

În *Maxilarul inferior* am urmărit un interviu comentat, nucleul iradiant al cărții constituindu-l acolo convorbirea autoarei cu M.S. Regina Ana. Am glosat această carte în paginile anterioare și nu mai revin asupra detaliilor. Voi spune doar că *Scara leilor* este o carte concepută în pandant cu *Maxilarul inferior*; nucleul în jurul căruia ea se configurează fiind acum interviul pe care M.S.Regele Mihai i-l acordă la Versoix, în mai multe reprize, Doinei Uricariu. Un interviu amplu, așadar, care, ca și în cazul precedent, este susținut complementar de

permisiunea pe care o primește autoarea de a cerceta fără nicio restricție arhivele Casei Regale.

În *Maxilarul inferior* atmosfera era una domestică, accentul căzând pe familie ca entitate fundamentală a societății, pe relațiile de familie din Casa Regală a României, pe relațiile cu celelalte familii regale, toate constituind în cele din urmă o mare familie europeană. *Scara leilor* este o carte puțin mai aridă, deoarece, prin natura interviului, dobândește inevitabil un caracter eminamente politic. Îndeosebi culisele politicii sunt investigate, cu accentul principal pe actul de la 23 august 1944 și pe cel al abdicării forțate din 1947, bineînțeles cu urmărirea continuei degradări a situației din țară între aceste două date. Cu aceeași acribie urmărește în paralel Doina Uricariu și anii de exil ai familiei regale, focalizându-și demersul cu precădere asupra eforturilor Regelui Mihai de a ține o legătură permanentă cu exilul românesc și în același timp cu toate personalitățile importante ale Occidentului, șefi de state, miniștri, diplomați, cu instituții și foruri internaționale, pentru a le ține la curent cu evoluția dezastruoasă a situației din România și a le persuadea să intervină pentru ameliorarea ei. Una dintre ideile cardinale ale cărții este aceea că niciodată Regele Mihai n-a fost rupt de țară, iar pentru a nu mai exista nicio îndoială, Doina Uricariu reproduce fragmentar sau integral o profuziune de documente inaccesibile până acum cititorului român, cum și un important număr de alocuțiuni și discursuri rostite de Majestatea Sa cu diverse ocazii. Deloc fastidioasă pentru cititorul cultivat și realmente interesat, toată această etalare de argumente și dovezi concrete și indubitabile reușește să recupereze adevărul istoric ocultat decenii la rând și să pună în adevărata lor lumină cauzele și cursul dezastrului abătut asupra României cu complicitatea dintre Uniunea Sovietică și Occident. Să nu se creadă însă

că Doina Uricariu ar fi o adeptă a teoriilor conspiraționiste vehiculate de un naționalism inept. Dezastrul nu s-a abătut doar asupra României, ci asupra întregii Europe de Est, ca urmare a ceea d-sa numește pe drept cuvânt „Conferința trădării Europei de Sud-Est de la Ialta între 11-14 februarie 1945”. Atâta doar că, în acest context, România și Regele Mihai au avut o poziție și un tratament specifice datorită inițierii actului de la 23 august 1944.

Sunt toate acestea adevăruri care nici după 1990 nu au putut răzbate în întregime la lumină și de aceea spuneam că demersul doamnei Doina Uricariu este unul salutar. Regele însuși, într-unul din răspunsurile sale, argumentează rațiunea recuperării acestor adevăruri care reprezintă substanța reală, neperversită a istoriei noastre din ultimii șaizeci de ani: „În cazul monarhiei trebuie explicate foarte multe lucruri pentru că, înainte să putem întreba oamenii care e opțiunea lor politică, ei trebuie să știe adevărul despre fiecare formă de guvernământ [...] Cum să mai știe lumea cât de mari patrioți au fost atâția români, oameni politici, dacă n-au fost scoși din stereotipia limbajului de lemn care nu spune altceva despre ei decât că sunt *clica burghezo-moșierimii*... Tot felul de orori despre cei care au făcut istoria mare a acestei țări, și ea furată de comuniști. Memorie furată, istorie furată, economie furată, viață de familie furată, copilărie, adolescență furate. Totul furat.” Printre întrebările sale și răspunsurile Regelui, printre filele zecilor de documente reproduse, Doina Uricariu face și acest lucru: spală de calomniile comuniste și postcomuniste și așează într-o lumină corectă memoria celor „care au făcut istoria mare a acestei țări” și au murit în închisori sau exil, fără a se mai putea apăra de ororile debitate despre ei. Sunt acele pagini în care se devoalează de la sine vocația artistică, de scriitoare, cu evidentă

implicare afectivă, a Doinei Uricariu. De altfel, d-sa însăși e conștientă de această nuanță a demersului său când mărturisește: „[...] m-aș ocupa de câteva tipuri de documente și aș scrie chiar o monografie a regelui în exil. Perspectiva mea e, totuși, aceea a unui scriitor.” Ceea ce se vede îndeosebi când apucă pe culoarul evocărilor și amintirilor personale. Pagini absolut memorabile, pline de tensiune și culoare sunt dedicate astfel unor personalități impunătoare, precum generalul Macici, sau unor episoade tragice, cum a fost genocidul prin înfometare, asemenea celui din Ucraina anilor ‘30, ordonat de Stalin în Basarabia, tocmai în timpul desfășurării procesului de la Nürnberg: se urmărea exterminarea prin foame și deportări a populației românești. Fără îndoială, acest episod e și motivul intim care a determinat vibrația emoțională transmisă și cititorului, din paginile dedicate de autoare vizitelor sale în Basarabia și Bucovina.

Scara leilor este totodată o carte cu nerv și accent polemic, pentru că, deși pornește de la interviul de la Versoix, din 1990, rămâne în permanentă relație cu zilele de azi, când s-a făcut ultima revizie a textului. Dar sunt chiar remarci ale Regelui Mihai, rostite atunci, în 1990, care surprind prin actualitatea lor: „Ca să-i ții pe oameni sub cizma dictaturii – spunea atunci Majestatea Sa – îi ațâți pe unii împotriva altora, le alimentezi ura, violența, îi educi să urască mai binele, frumosul, talentul, excepția, competența. Te porți cu omul așa cum te porți cu un câine când îl asmuți la vânătoare. Minți un popor întreg că te interesează iubirea semenilor și-l împingi pe toate căile să urască.” Avem aici imaginea exactă a ceea ce se întâmplă azi la noi, când, de la nivelurile cele mai înalte, care își au încă rădăcinile în comunism, se propagă un sistem de guvernare bazat pe principiul *divide et impera*. Niciodată o monarhie constituțională n-a cultivat un asemenea climat, iar, pe de altă

parte, niciodată românii n-au fost mai dezbinați și mai incitați unii împotriva altora decât azi. Sunt realități de care Doina Uricariu e conștientă și în fața cărora nu poate rămâne indiferentă: „Nici când – scrie d-sa – regele nu și-a acuzat poporul, nu l-a împins de la spate să ia decizii pripite, nu l-a biciuit cu invective, n-a afișat disprețul și dezamăgirea, resentimente ori reproșuri, calomnii și acuze.” Minciuna, devenită azi ingredient cotidian, din comunicate oficiale până în zvonistica insidioasă, o revoltă și o îndreptățește să acuze, cum, bunăoară, în cazul aberațiilor vânturate în legătură cu „averile” cu care regele ar fi plecat din țară după abdicare: „Vorbim prea puțin despre ceea ce au furat și au înstrăinat comuniștii, despre obiectele „ajunse” în casele atâtor nomenclaturiști mai vechi și mai noi, despre tezaurul țării noastre dus la Moscova și reținut *sine die* acolo. Minciunile puse în circulație în legătură cu lucrurile pe care le-a luat regele când a plecat din țară sunt o diversivă grosolană.”

Nici fanatismul, nici exaltarea, nici „cine știe ce proiecții facile”, cum nici intenția de a face o apologie a monarhiei n-au determinat acest laborios demers început cu cele două interviuri și continuat cu cercetarea, ani la rând, a arhivelor, în primul rând a celei de la Versoix. Impulsul primordial și decisiv l-a constituit revolta împotriva minciunii care a violat decenii la rând memoria unui popor. Recuperarea adevărului a devenit astfel o inițiativă și o întreprindere civică pentru autoarea care provine dintr-o familie care avea cultul onoarei, cum s-a văzut încă din opera anterioară, *Maxilarul inferior*. Ea mărturisește că titlul care s-ar fi potrivit poate cel mai bine continuării investigației începute acolo ar fi fost *Exilul și împărăția*. Cum acesta îi aparține însă lui Camus, a recurs la *Scara leilor*, titlu ce trimite la Ialta, unde, în Castelul Alupka, cu scara de onoare străjuită de două perechi de lei monumentali, a fost găzduită delegația

engleză condusă de Churchill, însoțit de Anthony Eden, care, în „Conferința trădării Europei de Sud-Est”, s-a pretat la acel pact cu diavolul atât de dezastruos pentru o jumătate de Europă. A fost aceasta, pentru Doina Uricariu, o investigație nu numai laborioasă, tensionată și, nu în ultimul rând, riscantă, ci și o întreprindere dureroasă. Căci nu poate fi câtuși de puțin ușor să spulberi atâta minciună, mârșăvie și bestialitate, care au produs atâta suferință și disperare, pentru a scoate în cele din urmă la lumină adevărul. Ceea ce impresionează într-un mod aparte în această epopee – căci o epopee s-a configurat până la urmă între copertele acestor două cărți – este singurătatea Regelui în lupta sa din exil, iar pe de altă parte, singurătatea celor neștiuți, din țară, care n-au renunțat la rezistența lor, așa cum fiecare și-a conceput-o. De aici, din aceste dureroase descoperiri pe care autoarea le-a făcut de-a lungul cercetării sale a venit și răsplata strădaniei: „A existat, însă, – mărturisește d-sa – în tot răstimpul în care am scris cartea aceasta, adunând tot soiul de documente, o *bucurie* [subl. aut.] mai puternică decât toate dificultățile de care m-am lovit la tot pasul.” Care să fi fost oare bucuria derivată dintr-un asemenea canon ? Ea a fost bucuria cu totul aparte, unică prin radiația ei tonică, „[...] de a fi descoperit în spatele fiecărui document, prezența *unui om și a unor oameni* [subl. R.C.] care au luptat până în ultima clipă cu imaginea desfiguratoare a unui prezent și viitor din ce în ce mai cumplite pentru România.”

Cele două cărți ale doamnei Doina Uricariu fac parte din acea categorie a operelor documentare menite să tulbure iluzorii liniști și să ducă la revizuirea și restaurarea unei întregi concepții asupra vieții și istoriei. Din aceeași nobilă familie cu răscolitorul film din 2008 al letonului Edvins Snore, *Povestea sovietelor*, transmis recent și la noi, două zile la rând, pe postul

național de televiziune. Există în acest film un avertisment care trebuie luat și ca o concluzie, peste mesajul său global și explicit: „Atenție, oricând totul poate să reînceapă!” Este, de fapt, mesajul esențial pe care acest gen de opere documentare nu ostenește să-l transmită. Îl găsim și în importanta lucrare a Doinei Uricariu: „Nu există viitor și civilizație pentru un popor care nu are acces la adevăr. Aud cu tristețe români care spun că era mai bine pe vremea lui Ceaușescu. Că nu era șomaj, că era ordine... Câtă vreme există un singur om care regretă dictatura comunistă, ea are încă șanse să-și refacă terenul pierdut.” Cine are urechi de auzit ...

Vox libri, nr. 4/2011

ÎNTRE DEZASTRE ȘI MIRACOLE

Astfel – între dezastre și miracole – se cer a fi situate destinele a numeroase mari familii aparținând elitei istorice românești, decimate în comunism, dar supraviețuind prin descendenți care nu și-au uitat apartenența și depun azi mărturie. În acest context, familia Pillat-Brătianu va rămâne exemplară prin cantitatea și valoarea, deopotrivă documentară și literară, a mărturiei pe care a lăsat-o posterității. Ea s-a concretizat în două surse: una epistolară, cealaltă memorialistică, fapt explicabil prin anvergura culturală a familiei: Ion Pillat, poet clasicizat, soția sa, Maria Brateș-Pillat, pictoriță, fiul lor, Dinu, scriitor polivalent, scriitoare și sora sa, Pia, – apoi soția lui Dinu, Nelli (Cornelia), cercetătoare în istoria artelor și scriitoare memorialistă de cursă lungă, în fine, doamna Monica Pillat, contemporana noastră, poetă, prozatoare, istoric literar, cea care se îngrijește de păstrarea tuturor acestor valori. Grație d-sale avem acum ceea ce, după cunoștințele mele, este cel mai amplu și valoros tezaur epistolar familial din cultura noastră, cei mai sus evocați fiind și niște împătimiți ai genului. Dintre toți aceștia, Nelli Pillat, una dintre cele mai luminoase figuri feminine ale culturii românești, a trudit poate cel mai asiduu la păstrarea coeziunii și memoriei familiale, la reeditarea și îngrijirea edițiilor lui Ion și Dinu Pillat. În fața unor asemenea personalități-caractere nu vom putea fi niciodată suficient de recunoscători.

Nelli Pillat venea dintr-o altă lume. Părinții ei – Gheorghe Ene și Ecaterina Filipescu – urcau din mediul rural sărac. Tatăl a

intrat de mic în „lupta vieții”, ca ucenic cizmar și reprezintă un exemplu tipic de *self-made man* care, prin onestitate, tenacitate și pricepere, a răzbit în ierarhia socială, devenind patronul celei mai elegante firme de încălțăminte din Bucureștiul interbelic. Autodidact și om de caracter, nu putea să-și uite originea și s-a afirmat ca militant în politica stângii rezonabile, ajungând printre fruntașii de notorietate ai Partidului Social-Democrat al lui Titel Petrescu. A fost arestat în 1952, condamnat la 15 ani de temniță, dar după câteva luni a murit. Familia a fost anunțată abia peste un an. În octombrie 1953, fiica sa Nelli îi scria fratelui ei: „Gândul meu cel mai sfânt și mai drag este să-i găsim într-o zi mormântul și să-l îngrijim ca pe ultimul lucru, afară de viața noastră, ce ne-a rămas de la el. Vezi, Ninel, cu gândul morții mă împac ușor, toți suntem tributari ei. Dar cu gândul suferinței lui fizice și morale nu mă pot împăca deloc. E ceva ce nu pot înțelege și accepta.” La acea dată, Nelli era deja de nouă ani asimilată în familia Pillat, ca soție a lui Dinu, iar drama tatălui lor era doar unul dintre dezastrele prin care aveau să treacă cu toții.

Modul în care cele două familii, cu origini sociale și vederi politice atât de diferite, au fuzionat efectiv și armonios, unite și solidare în fidelitatea lor față de aceleași idealuri și valori, pot eventual surprinde azi, când *les nouveaux riches* își afișează ostentativ opulența kitschoasă, tratând de sus muritorii de rând. Chiar dacă nu în proporțiile sufocante de azi, îmbogățiți de neam prost existau și pe vremea lor, dar familiile Ene-Filipescu și Pillat-Brătianu aparțineau altei lumi morale. „Membrii familiei Brătianu – scrie Nelli Pillat – puteau fi pătimiși în preferințe, dar niciodată snobi [...] Iubindu-le fiul, nu știam că mă voi îndrăgosti de o întreagă familie și voi lua parte la prăbușirea forțată a unui stil de viață.” Dar nu e vorba aici doar de absența snobismului,

ci, poate în primul rând, de o vreme când societatea românească funcționa încă în regim de civilitate, ignorând sintagmele „ură de clasă” și „luptă de clasă” cu toate sinistrele lor semnificații și efecte. Amintindu-și de atmosfera primilor ani ai iubirii sale cu Dinu Pillat, memorialista sesizează pertinent primele simptome ale dezastrului ce a urmat: „Văd lumina începutului căsătoriei noastre și apoi întunecarea treptată a vieții, aspirată parcă de o gaură neagră spre tărâmul neliniștei, nesiguranței și fricii [...] Toate valorile etice în care ne formaserăm și în care crezuserăm, ca respectarea cuvântului dat, cinstea, onoarea și adevărul, erau denaturate, iar *ura, însămânțată de lupta de clasă, răsărea pretutindeni* [subl. RC]. În ciuda a ceea ce se întâmpla în jurul nostru, noi continuam să credem în existența acelor valori.” Iată primul miracol: credința constitutivă a ființei fiecăruia dintre ei. E un miracol de ordin general, fără discontinuități, care a rezistat, ajutându-i să îndure și să răzbată fără să clacheze moral.

Nelli și Dinu erau de o vârstă, născuți în 1921, și au fost colegi la Facultatea de Litere și Filozofie. Momentul în care s-a concretizat predestinarea lor e al doilea miracol pe care Dinu, mereu febricitant, i-l sesizează ca atare, în prima fază a iubirii lor, când Nelli era încă ezitantă, mai curând intimidată în fața culturii și complexității lui sufletești: „Nelli, vei ajunge vreodată să înțelegi tot ce însemnezi pentru mine? *Miracolul* [subl. RC] pe care l-ai realizat în existența băiatului necunoscut, care ți-a vorbit despre mare și singurătate într-o oră de estetică a lui Vianu?” Miracol aici nu e figura retorică a unui june îndrăgostit, ci s-a dovedit a fi o realitate care a dat sens și stabilitate vieții unui tânăr cultivat, care-și descoperise vocația literară, dar se afla în pericol de a intra în derivă între aspirația de a se detașa de burghezul conformism familial, de chemarea mistică și de fascinația trendului „trăirist” al epocii. S-au cunoscut în 1942,

în plin război, când tornadele din viața politică a țării erau încă la ordinea zilei, și între ei a început un schimb de scrisori care n-a încetat de fapt niciodată, ci, parcurgând câteva etape, s-a configurat în cele din urmă ca povestea unei iubiri singulare prin luminozitatea și statornicia ei. În prima fază, până în 1946, sunt preocupați numai de ei înșiși, tumultul din exterior se simte doar prin câteva aluzii vagi, excedat de tumultul iubirii lor. Sunt diferiți, dar se completează armonios. Dinu se definește cu luciditate: „Am o fire atât de închisă și de timidă, atât de sălbătică, atât de blestemat spectativă, încât aproape nici nu mi-am trăit tinerețea. Am făcut totdeauna o cacealma, trăind indirect prin personagiile cărților citite sau scrise de mine.” Asta după ce doar cu o lună înainte, în iulie ‘43, îi mărturisise că „Muișkin [sic] a fost și va fi întotdeauna idealul meu de viață, ideal pentru care speram o adeziune mai largă din partea ta.” Mărturisirea conține o nuanță de reproș la unele rezerve pe care Nelli le exprimase față de romanele lui Dostoievski. Fiindcă ea era, tot în formularea lui Dinu, „un tip solar, cu toate atributele fericite de care au parte acest fel de oameni.” Într-adevăr, solară, cu mari disponibilități afective, generoasă și bravă, Nelli e în același timp realistă și sceptică fără ostentație, capabilă de remarci surprinzătoare și neșovăielnice – precum, bunăoară, „În religia creștină este foarte mult misticism și foarte puțină logică” – care lui Dinu îi provoacă replici în contradictoriu. Sunt amândoi conștienți de diferențele dintre ei, dar totodată conștienți că ele nu fac decât să-i apropie: „Mi-am dat seama – îi scrie Nelli – că ne deosebim în multe feluri de a vedea, însă că, iubindu-te pentru ceea ce suntem noi într-adevăr, ne ajutam și ne împlinim atât de firesc și de complet.” Iubirea lor e ruptă de lume și abstrasă din vreme, expurgată de orice propensiuni libidinale, pură, exaltată și cu reflexe mistice: „Și

aș vrea – îi scrie Dinu – să te fac să înțelegi, în sfârșit, că există un Dumnezeu care ne iubește mai presus decât putem iubi...” Nevrozele sexuale ale tineretului, așa cum i se revelează în *Huliganii* lui Eliade sau în relațiile dezinhibate pe care le observă în anturajul lor, îl oripilează, suscitându-i probleme de conștiință și dileme abisale, pe care i le transmite și ei: „Nelli, oare cine are dreptate? Cine se opune omenescului? Cine nu știe să trăiască cu adevărat? Ființe pure, drepte și cinstite ca tine și ca mine sau toți ceilalți, care trăiesc într-o euforie de apocalips al cărnii, uitând orice control de sine?”

Căsătoria lor s-a oficiat în decembrie 1944. E anul când corespondența lor începe să reflecte și semnele constant rău prevestitoare ale vremii. În scrisorile lui Nelli se pot distinge chiar stranii pasaje premonitorii. În aprilie '44, îi scria lui Dinu: „Nu știi ce se va întâmpla cu noi în viitor, poate nu ne vom putea vedea foarte mult timp. Să știi însă că te-am iubit și te iubesc mult – cu tot ce am mai frumos în mine.” Pentru ca, în mai, să vină cu alt presentiment: „Abia de acum poate că vom simți într-adevăr viața, în toată urâtenia și mizeria ei reală.” Și, într-adevăr, cursul vieții, marcat de instalarea tot mai expresivă a „dictaturii proletariatului” și a „ascuțirii luptei de clasă”, se va revărsa și asupra familiei. În aprilie 1945, a murit Ion Pillat, tatăl sever, care și-a repudiat fiica, pe Pia, când aceasta și-a părăsit soțul, pentru a-l urma pe tânărul liberal Mihai Fărcășanu, dar a acceptat-o fără rezerve ca noră pe Nelli, fiica fruntașului social-democrat, autodidact, Gheorghe Ene-Filpescu. Din partea tinerilor din familie Ion Pillat avea parte de o venerație rece. Aparținea altei lumi și, cu toate că s-a stins la doar 54 de ani, era perceput ca bătrân. Moartea sa a însemnat o pierdere majoră ce depășea cadrul familial, și Nelli își amintește într-o pagină memorabilă de toate personalitățile care s-au perindat

la catafalcul său. De prin 1946, la început insidios, apoi tot mai explicit, s-a instalat apoi teroarea. În 8 octombrie 1947 se naște Monica, al cărei nume e ales după cel al personajului din *La Medeleni*, roman pe care Dinu îl iubea, ca și pe Ionel Teodoreanu, mentorul său și prieten devotat al familiei. După un prim moment de perplexitate, pentru că toți așteptau un băiat, apariția Monicăi în viața lor a fost percepută ca un nou miracol care le va lumina viața și capacitatea de rezistență. În 1948, Dinu stă la moșia de la Miorcani și, cu obișnuita lui febrilitate, în 3 octombrie, o anunță pe Nelli că a încheiat romanul *Așteptând ceasul de apoi*: „La capătul drumului a trei luni de scris zi de zi mă simt acum descumpănit, singur. După fiecare carte încheiată, am aceeași senzație de tristețe pustie, ca după dragoste. Foile manuscrisului îmi stau teanc alături pe masă. Încă o trăire consumată! Încă o luptă câștigată cu halucinația lumii configurate din adânc!” În paralel cu lucrul la roman, se ocupa însă și cu problemele administrative ale moșiei, angajând și lucrări de întreținere. Era o preocupare evident împotriva curentului, deoarece perspectiva spoliierilor prin varii metode era clară, dar, în idealismul său, Dinu i se dedica încredințat că în felul acesta își face datoria de opozant al unui regim care începea să se manifeste abuziv. Era, de fapt, o trudă sisifică, deoarece, cum își va aminti Nelli, „În 1944, casa a fost devastată de soldații ruși ce tăiaseră din copaci pentru a face un parc de tancuri, cărțile au fost arse și mobilele împrăștiate prin sat sau trecute peste Prut. Femeile purtau fuste făcute din perdelele odăilor.” E vie însă în toți solidaritatea de clan și Nelli o asigură pe Pia, fugită aventuros din țară împreună cu soțul ei, care fusese condamnat la moarte: „Suntem toți împreună, la noi acasă și înconjurați de lucrurile noastre obișnuite și dragi. Și aceasta e foarte mult în zilele grele de astăzi.” Aspirația de a fi

împreună, de a deține un refugiu al intimității și al împărtășirii bucuriei și plângerii, este un fenomen comun întregii familii și recurent în scrierile lui Nelli. În aprilie '49, tot într-o scrisoare către Pia, ea revine: „Dar este atât de nenorocită cea mai mare parte a oamenilor din jurul nostru, încât faptul că suntem cu toții sănătoși și împreună ne face fericiți, fără să mai dorim altceva.” E însă o fericire care se va dovedi fragilă și efemeră: în același an, mama lor, soția lui Ion Pillat, Maria, este exilată cu domiciliu obligatoriu la Miercurea Ciuc. Va sta acolo până în 1955, răzlețită de ai săi, dar continuând să picteze, ocrotită de ospitalitatea și simpatia familiei de secui care o găzduia. Va fi fost și acesta un miracol? Nicidecum. A fost doar expresia normalității dintre oameni civilizați, nesmintiți de inflamările naționalismului tribal. Între timp, după arestarea sa din 1952, familia află de moartea celui alt părinte, Gheorghe Ene-Filipescu. Reacția lui Nelli din scrisoarea către fratele său am văzut-o mai sus. Mormântul tatălui lor, de fapt o groapă comună, nu l-au aflat niciodată.

După Revoluția din Ungaria, teroarea, relaxată puțin odată cu moartea lui Stalin, e relansată cu forțe noi, orientându-se cu predilecție înspre elitele intelectuale. Una dintre victime e și Dinu Pillat, arestat în martie 1959 și, după doi ani, condamnat într-un proces celebru la 25 de ani, principalul „corp delict” în cazul său fiind propriul său roman, *Așteptând ceasul de apoi*. Episodul e cunoscut, s-a scris mult despre el, dar ceea ce interesează aici e reacția familiei și în special a lui Nelli, care-mi readuce în memorie versurile lui Radu Stanca: „*Lucrurile lumii acesteia / Sunt bătute de vânturi ca trestia, / Numai dragostea noastră stă dreaptă / În bătaia vântului și așteaptă...*” După proces, un ofițer a interelat-o pe Nelli: „Ei, doamnă Pillat, ce veți face acum, când soțul dumneavoastră s-a ales cu 25 de ani?”

„L-am așteptat doi ani – i-a răspuns ea fără ezitare – și îl voi mai aștepta 23.” Au urmat măsurile represive și discriminatorii pe care le suporta orice familie care avea vreun condamnat politic. Deși a divorțat formal – procedeu curent în epocă – a fost retrogradată, suportând, firește, și inerentele dificultăți materiale. Și-a găsit salvarea în familie, în cultură și în lucru. Își iubea profesiunea, toată viața i s-a dedicat cu pasiune, iar în 1983, tot într-o scrisoare către Pia, își amintea „...de liniștea din cadrul bibliotecii, de plăcerea în sine a căutării”, mărturisindu-i că „...pentru mine a citi și a scrie înseamnă a trăi.”

Dinu Pillat a fost eliberat după cinci ani. A urmat pentru toți un răstimp mai îngăduitor. Revenit *acasă*, printre cei dragi și între lucrurile cunoscute, Dinu trăia într-o discretă euforie, redescoperind lumea și văzându-și confirmată credința, aceeași, neclintită din tinerețe, în prezența și puterea lui Dumnezeu. Cât despre dragostea lor, care în timpul absenței sale arsese mocnit sub cenușă, ea reizbucnește acum cu flammă, regăsindu-și expresia juvenilă, ca în această scrisoare pe care i-o trimite în august '66 lui Nelli, de la Văratec: „Mi-este tare dor de tine și am prilejul să-mi dau încă o dată seama de organicitatea spirituală a legăturii noastre, de tot adâncul și gravitatea sentimentelor mele de iubire față de tine, dincolo de incapacitatea mea de a-ți comunica în mod expresiv aceasta, când suntem împreună.” Pentru ca peste cinci ani, și tot de la Văratec, să-i comunice revelația acestui nou *miracol*, pe care-l trăiește, de când e din nou *acasă*, cu aceeași intensitate: „Se împlinesc astăzi șapte ani de la întoarcerea mea din închisoare, de la împlinirea *miracolului* [subl. RC] pe care nici acum nu îl realizez parcă deplin.” Nelli își redobândește treapta profesională cuvenită, iar Dinu reintră în viața literară, își reia preocupările firești, scrie, publică, e apreciat, se regăsesc prietenii temporar răzlețite. Au acum un cămin al

lor – „căsuca” – luminat de *miracolul* evoluției Monicăi. Iar în preajma lor, cele două mame – Ecaterina Filipescu și Maria Pillat – îmbătrânesc implacabil și demn, veghind asupra tinerei familii. Dinu, cu o constituție oricum fragilă, a revenit însă din detenție cu sănătatea serios afectată. Simptome diverse s-au manifestat de-a lungul ultimului său deceniu de viață. În iunie 1975, suferind de scleroză în plăci, s-a stins din viață Maria Pillat. Dinu și Nelli i-au stat alături tot timpul. Lui, stresul acestui episod i-a precipitat fără îndoială boala. Suferea de dureri atroce de cap, care s-au dovedit a fi cauzate de metastaze ale oaselor craniului, consecutive bățăilor suferite în timpul anchetelor din detenție. S-a stins în 5 decembrie, la șase luni după mama sa.

Cornelia Pillat simte din plin lovitura. „Uneori – îi scrie ea Piei – mi se pare că am fost pedepsită ca în momentul în care am reușit să realizez acest cămin, visat timp de treizeci de ani, să mi se ia tocmai ființa pentru care am luptat să înfăptuiesc aceasta.” Dar ea e un caracter puternic și reușește să se replieze prin cultul amintirii lui Dinu, prin lucru, prin prezența stenică a Monicăi și prin sporita corespondență cu Pia. E locul de amintit aici că în marile familii a existat întotdeauna un personaj ex-centric (sic), cu aură fabuloasă, adulat sau repudiat, dar asumat tacit de ceilalți, uneori chiar cu un tăinuit orgoliu al solidarității de clan. În familia Pillat, Pia a fost purtătoarea acestui stindard al nonconformismului, exotismului și imprevizibilului, dar totodată și sufletul generos la pieptul căruia fiecare își afla adăpostul liniștitor. Acum, în timpul agoniei lui Dinu, a reușit să vină în țară și să-l vegheze alături de Nelli și Monica. Întotdeauna au fost apropiate, dar nenorocirea aceasta le-a apropiat și mai mult. „Pia – își amintește Nelli – a fost soarele meu din clipa în care Dinu m-a dus la ea să o cunosc, la începutul împrietenirii noastre.” Așa a și rămas până la sfârșit, dar, după moartea lui

Dinu, Pia devine principalul receptor, empatic și comprehensiv, al confesiunilor lui Nelli. Confesiuni cu rol terapeutic, fără îndoială, defulatorii, chiar dacă uneori se îndoiește (pe nedrept) că Pia ar putea înțelege persistența legăturii ei cu Dinu în transcendent: „Sunt atâtea lucruri greu de înțeles pentru voi – îi scrie ea Piei în ‘76 – *căci dialogul dintre noi doi continuă*” [subl. RC]. Fapt este că Pia – o altă femeie extraordinară a culturii românești – a fost pentru Nelli un liman, perceput ca miraculos, la care a recurs întreaga viață: „Prietenia ta – îi scria ea retrospectiv, în 1965 – îmi deschidea și fructifica inima și mă desprindea din asprimea zilelor, redându-mi elanul dragostei, pe care-l împărtășeam la rândul meu celor din casă [...]”

Dar epoca dezastrelor nu s-a încheiat odată cu anul 1989. În septembrie 1993 Cornelia Pillat, care reușise să-și redobândească echilibrul sufletesc, îi scria fiicei sale: „Reușisem să fiu singură cu sufletul meu, cu gândurile, scrisul, amintirile și atmosfera casei, până când a venit izbitura cu devastarea mormintelor.” Noul dezastru e relatat de doamna Monica Pillat după cum urmează și îl redau integral, deoarece reflectă perfect proporțiile anomiei imbecile în care bălțește România: „*Pe 15 august 1993, au fost devastate și distruse mai multe caverne din Cimitirul Bellu. Au fost sparte crucile și împrăștiate osemintele din mormintele familiilor Brătianu. Hortensiei Papadat-Bengescu, Brâncoveanu, Cantacuzino, Lahovary, Sturdza etc. În cavoul familiei Pillat au fost sparte criptele, iar rămășițele pământești ale lui Ion Pillat și ale fiului său Dinu au fost scoase și răscolite. Nelli a fost nevoită să identifice în maldărul amestecat osemintele socrului și ale soțului ei, să le reînhumeze și să repare mormintele. Profanatorii de atunci nu au fost nici urmăriți și nici penalizați vreodată pentru faptele lor.*” Și, ca și cum asta n-ar fi fost de ajuns, în ajunul

Crăciunului din 2001, conacul de la Miorcani al familiei, devenit muzeu prin strădania Corneliei și Monicăi Pillat, a fost și el vandalizat: „[...] au devastat muzeul – își amintește Nelli – au furat perdelele și covoarele, iar tablourile și cărțile au fost devastate pe câmp. Am fost profund tristă și neputincioasă pentru soarta acelui loc, sfânt pentru mine și rămas al nimănui, căci punerea în posesie a moștenitorilor – după cum se hotărâse după abolirea comunismului – întârzia să vină”. Și atunci Nelli a decis să doneze domeniul Mitropoliei Moldovei. Bineînțeles, Î.P.S. Daniel, care încă nu devenise Prea Fericit, a binevoit „să primească dania conacului, parcului și pădurii pentru a înființa acolo un centru de credință și ajutor [...] Acest proiect nu s-a realizat nici astăzi, autoritățile bisericești lăsând conacul și parcul în aceeași paragină și degradare.” Nelli *dixit. No comment.*

Ce ar mai fi de comentat? Doar miracolul acestei ultime etape din viața Corneliei Pillat, care s-a manifestat prin puterea de a îndura, de a lucra, și, împotriva tuturor viiturilor devastatoare care i-au bântuit familia, de a lăsa în urmă un impunător edificiu memorialistic. Cum a rezistat, cum a răzbit? Prin iubire. Iubirea a fost liantul care a asigurat coeziunea familiei și combustibilul rezistenței sale morale.

Doamna Cornelia Pillat s-a stins cu sentimentul datoriei împlinite, la 18 aprilie 2005. Și ne-a lăsat – numai de am ști s-o folosim – soluția infailibilă a *rezistenței prin cultură*: „Stilul, comportamentul și nevoia de cultură au dăinuit, ceea ce ne-a menținut puterea sufletească și speranța, cu toate primejdiile care ne asaltau.”

Eseul de față e întemeiat pe lectura volumelor:

Biruința unei iubiri. Dinu & Nelli Pillat. Pagini de corespondență. Cuvânt înainte de H.-R. Patapievici. Ediție

îngrijită de Monica Pillat. București. Humanitas [Convorbiri. Corepondență. Portrete], 2008.

Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*. Ediție de Monica Pillat. București. Humanitas [Convorbiri. Corespondență. Portrete]. 2009.

Minunea timpului trăit. Din corespondența Monicăi Pillat și a lui Lily Teodoreanu cu Pia Pillat. Cu o prefață de Horia-Roman Patapievici. București. Humanitas [Convorbiri. Corespondență. Portrete], 2010.

Cornelia Pillat, *Ofrande*. Memorii. Ediția a II-a, îngrijită de Monica Pillat. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2011.

Vox libri, nr. 1/2013

ÎN FAMILIE

Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*. Ediție de Monica Pillat. București. Humanitas [Convorbiri. Corespondență. Portrete]. 2009.

Pentru a fi – cu vorba lui Noica – „deplin”, un om trebuie să vină de undeva, să aibă un trecut, o ascendență, o zestre spirituală și o conduită. Altfel credibilitatea sa va fi îndoielnică, iar accesul la prestigiu dificil. Exemplul extrem este Iisus. Cu omnipotența-I divină, s-ar fi putut întrupa de-a dreptul în maturitate. A urmat însă calea firească: s-a situat într-o filiație stufoasă și ilustră, s-a născut din femeie, a crescut într-o familie. Ambianța familială devine apoi un fel de mediu amniotic postnatal, în care virtualitățile noii creaturi devin realități. Esențial este însă ca și familia să fie înzestrată cu calitățile capabile a ocroti devenirea spre deplinătate. Or, în zilele noastre, tocmai disparența unor asemenea familii, cu un cod nescris al solidarității, iubirii, bunului simț, al credinței și onoarei, ne dă sentimentul deprimant că am pătruns într-un răstimp al „dezvrăjirii” globale și al trivializării valorilor considerate cardinale. Cu atât mai mare este satisfacția (cu un important aport de nostalgie), când avem revelația unor documente concrete și, totodată, de o mare frumusețe și expresivitate, care atestă existența unor familii supraviețuitoare tocmai prin asumarea aceluși cod nescris de conduită. Un astfel de florilegiu documentar a elaborat, cu devoțiune și competență filologică, doamna Monica Pillat, mereu admirabilă prin

discreție, sensibilitate și eleganța expresiei. Rezultatul, într-un totu remarcabil, e un volum de peste 380 de pagini, pe a cărui foaie de titlu citim: *Pia Pillat, Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*. Precizarea din urmă nu e însă tocmai exactă, întrucât induce ideea că scrisorile ar fi doar ale Piei înspre familie. În realitate, prima parte a volumului e *un dialog epistolar* între Pia și Mamă (Maria Pillat-Brateș), fratele Dinu, cumnata Nelli (Cornelia), soția lui Dinu, și chiar Monica, fiica lor, cea care, într-un gest de solidaritate ireprimabilă, îi reunește acum pe toți în aceste pagini. De fapt, cum ea însăși mărturisește în *Notă asupra ediției*, prin acest demers a urmărit să ofere „un model de conduită care a inspirat putere și noblețe unor vieți în vremuri potrivnice.”

Dar cine a fost Pia Pillat ? De la început trebuie spus: Pia Pillat a fost o făptură extraordinară. În marile familii a existat întotdeauna un personaj ex-centric (ex-centric), cu aură fabuloasă, adulat sau repudiat, dar asumat tacit de ceilalți, uneori chiar cu un tănuit orgoliu al solidarității de clan. În familia Pillat, Pia a fost purtătoarea acestui stindard al nonconformismului, exotismului și imprevizibilului, dar totodată și sufletul generos la pieptul căruia fiecare își afla adăpostul liniștitor. Monica a perceput-o astfel încă din anii copilăriei: „Pia a fost întotdeauna întruchiparea aventurii și a neprevăzutului; îmi amintesc cât de fascinată o ascultam cum îmi povestea fragmente din viața ei, asemănătoare în strălucirea trăirii cu o vistierie scăpărând în întuneric.”¹ Citind acest epistolar, am rămas cu impresia că, în ciuda diferenței de vârstă, prin disponibilitatea lor pentru confesiunea mutuală, relația dintre ele era mai curând de tip fratern decât una de la mătușă la nepoată. Cât despre sintagma

¹ Observator cultural, nr. 519/1.04.2010

„strălucirea trăirii”, e cât se poate de bine aleasă: Pia (n. 1916) face parte din acea generație pe care aș numi-o a „fetelor teribile” din interbelic – Anișoara Odeanu (n. 1913), Clody Berthola (n. 1913), Alice Botez (n. 1914), Jeni Acterian (n. 1916), Nuni Dona (n. 1916), Lucia Vasiliu (n. 1916), Mariana Șora (n. 1917) și multe altele din aceeași stofă, dar care nu s-au manifestat public – moderne și mondene, cultivate, problematizante și creative. În plus, Pia era vizitată și de demonul aventurii – „[...] eram prea vagaboandă [...] prea mult mi-era sete de orizonturi, oameni, aventură...” – și când spun asta nu mă gândesc neapărat la episodul literalmente palpitant în care a pus la cale evadarea soțului ei, Mihai Fărcășanu, condamnat la moarte de comuniști, ci de un moment anterior, care a bulversat temporar acel cod nescris al conduitei familiale. S-a întâmplat în 1936, când Pia și-a părăsit soțul, pe aviatorul Ilie Arapu, și s-a mutat la noua-i iubire, Mihai Fărcășanu. Scandal. Tornada care a descumpănit familia e de înțeles și apare perfect normală dacă o privim din perspectiva celui moment. Dar azi, când o cunoaștem pe Pia prin prisma scrierilor sale, gestul ei apare în deplin acord cu concepția ei de viață. Ea a devenit, mai ales în etapa autoexilului englez, o adeptă ferventă a familiei văzută ca instituție fundamentală a cultivării valorilor umanității. Cu o condiție esențială însă, adoptată în tinerețe și păstrată intactă până la senectute. O găsim formulată chiar de ea, într-o scrisoare din 1962, către Nelli: „*De mult* (s. RC) am învățat că dacă iubești cu adevărat pe cineva trebuie să-l lași liber, liber să facă ce vrea cu adevărat, liber să-și aleagă calea personală, liber să trăiască cum vrea. E greu, pentru că întotdeauna ne închipuim că știm mai bine, prin prisma dragostei noastre, ce-i va face fericiți. Și de atâtea ori ne înșelăm amarnic.” Oricât de generos acest principiu, el era considerat cu circumspecție în familiile onorabile. În 1936,

a coabita în afara familiei cu un „partener” sau „prieten” era de neconceput. Clanul Pillat-Brătianu reacționează sever prin însuși *pater familias*, solarul, olimpiantul Ion Pillat, care, pur și simplu, își exclude fiica, interzicându-le și celorlalți s-o mai vadă. Devenise dintr-o dată nefrecventabilă. Toți ceilalți însă, o vizitează conspirativ, încălcând unul dintre principiile coagulante, de bază, ale familiei: într-o adevărată familie nu există secrete și lumi paralele. Situația nefirească și cu siguranță dureroasă pentru toți, inclusiv pentru autoritarul tată, durează doi ani. În 1938, Pia se căsătorește cu Mihai Fărcășanu: coabitarea este de acum con-sacrată (în accepție etimologică), iar „partenerul”, „prietenul”, „amantul”, în expresia vremii, devine „soț”. *Con-sacrarea* nefiind doar o așezare a cuplului sub protecția divină, ci și o garanție a statorniciei și – mai ales! – a onorabilității, lucrurile se aplanează subit și răzlețita e reprimată în sânul familiei care taie vițelul cel gras. Solidaritatea, doar aparent fisurată, e restabilită. Și rămâne astfel definitiv, chiar și după a doua răzlețire a Piei, determinată de data aceasta nu de motive aparent frivole, ci de împrejurări grave, politice, cu consecințe redutabile pentru cei dragi rămași în țară.

În prima parte a cărții, Monica Pillat publică, selectiv desigur, schimbul epistolar purtat de Pia cu ai săi între 1947-1988. Criteriul fiind cel cronologic, apare aici gradual și într-un limbaj de multe ori codificat, toată evoluția dramatică prăbușiri a civilizației moderne românești, odată cu instaurarea dictaturii roșii. Dinu către Pia, 1948: „Ceea ce însă pare teribil, într-adevăr, este lichidarea morală și fizică practică cu sistemă, în așa măsură, încât după un timp, fiecare ajunge să aibă conștiința condamnării sigure.” Mesaj premonitoriu: peste unsprezece ani, Dinu va trăi propria condamnare, în procesul Noica-Pillat. Pe de altă parte, este impresionantă solidaritatea

familiei în fața mizeriei și a primejdiilor de neimaginat, regrouparea ei, ca o efectivă „strângere a rândurilor”. Nelli către Pia, în ‘47: „Noi ducem aceeași viață de provincie bucureșteană, însă suntem tineri și sperăm că totul va fi altfel într-o zi. *Poate mai strânși unul lângă altul decât altădată [...]* vom străbate vremurile și ne vom regăsi *cu toții împrejurul mesei* de ceai de pe cerdacul de la vie [...]” (s. RC). Câtă ingenuitate, câtă inaptitudine de a gândi răul ! Din nefericire, tinerețea a trecut, în timp ce mizeria și teroarea s-au instalat tot mai profund. De neclintit în tenacitatea ei a rămas doar solidaritatea familiei, vizibilă în aspirația de a ocroti *starea de a fi împreună*, inclusiv spiritual, peste spații geografice, și de a nu îngădui să piară o instituție-simbol, de tradiție și benignă mândrie: *masa familială*. O familie care nu mai află ocazii de a se reuni în jurul aceleiași mese, a trecut pragul înspre destrămare. Târziu, din depărtările Scoției, pe Pia o susțin amintirile. Iar una dintre cele mai pregnante este cea de la „[...] masa de familie de la nenea Dinu – unde trei generații erau strânse în jurul mâncărilor bune și lumânărilor pâlpâind în sfeșnicele de argint.” Liantul care întreține forța acestei solidarități ce vine dintr-un trecut al bunelor-stări sufletești și materiale este iubirea. Dar nu o iubire ostentativ vocală, festivă, decorativă, ci iubirea tăcută, angajată, *slujitoare*, așa cum tot Pia o definește: „În clipa când cineva spune că s-a sacrificat sau și-a sacrificat viața pentru cineva sau pentru alți oameni pe care-i iubește [...] mă revolt. Pentru mine, când iubirea sau dăruirea devin «sacrificii», însăși esența acestei iubiri și dăruiri este alterată și distrusă.” Important totodată este ca familia să aibă un cămin al ei, un loc al intimității protejate, al reunirii, al împărtășirii bucuriilor și plângerii. În toiul „lichidărilor”, când întregi familii erau date afară din casele lor, Mama îi scrie Piei liniștitor, dar, evident,

încurajându-se în primul rând pe sine, că totul e bine aici atâta timp cât sunt sănătoși, aflându-se încă *în casa lor* și printre *lucrurile dragi*. Iar Dinu, la eliberarea din detenție, exultă: „Este atât de bine să fii la tine acasă, să ai sentimentul intimității absolute cu fiecare lucru care te înconjoară – de care să poți să te bucuri ca un copil de jucăria lui.”

Un adevărat cod *sui generis*, al solidarității și coeziunii familiale se desprinde mai ales în cea de a doua parte a cărții, superbă, *Umbrele cărților nescrise*, unde Monica Pillat a selectat, de data aceasta pe criterii tematice, pasaje memorabile din scrisorile Piei. În viziunea ei, solidaritatea, iubirea și *starea de împreună* îi includ și pe cei dispăruți și se extind asupra întregului habitat familial. Revelație care i se precizează treptat, mai ales după moartea Mamei și a lui Dinu, când Pia începe să aibă percepții paranormale. Dincolo de acestea însă, câteva convingeri împărtășite de ea celor de acasă vin să întregască eposul și apoi mithosul familial, dobândind putere de generalizare. Așa e convingerea rămânerii celor dispăruți printre cei rămași. Credință care implică și ambianța materială, incluzând-o inseparabil în universul familial: „Sunt sigură că în locurile unde au trăit, au iubit și au fost împliniți, cei ce pentru noi nu mai există continuă să dăinuiască și după moarte. Nu numai în sufletele noastre, dar închiși între pereții caselor lor, cuprinși în lucrurile lor, invizibil, imponderabil, răspândiți ca un parfum.” Sau: „Cu privire la răsfrângerea ființelor în lucrurile lor, eu cred că și un obiect purtat și iubit de cineva îi conține esența, într-un fel, ca și cum s-ar vrea o osmoză între om și obiect.” Poate fi și această credință o explicație a atașamentului aparent stupid care ne leagă pe noi, cei din „lumea veche”, de lucrurile și locurile care aparțin sau amintesc de familie. Cred că e ceva ce ni se trage din răstimpul de mult

apus al Biedermeier-ului, cel cu aspirația *Gemütlichkeit*-ului și cu iluzia duratei. O așezare în lume cu totul diferită de cea a „lumilor noi” – cea bolșevică și cea pragmatic-consumistă a „dezvrăjirii”, instalată insidios în Occidentul unde, totuși, Pia și-a aflat refugiul. Ceea ce a ajutat-o să supraviețuiască aici și să se dedice cu o emoționantă abnegație celor bolnavi și *fără familie*, a fost legătura permanentă, pe diverse căi, cu propria-i familie, inclusiv cu „familia prefăcută în fum și duh.”

Memorabila carte alcătuită de Monica Pillat este de o neobișnuită bogăție problematică, structurată, prin inteligența selecției textelor, pe mai multe paliere la care se cuvine și îmi propun să revin. În ansamblu însă, *Sufletul nu cunoaște distanțele* este un elogiu al familiei în ipostaza sa ideală, așa cum ea a existat și, poate, o mai fi existând, în fine, așa cum, cu certitudine, atât Pia, cât și Monica Pillat au cunoscut-o și cum însăși Pia a definit-o: „Ce lucru ciudat e familia. E ca un univers alcătuit – în miniatură – din corpuri cerești unice și de sine stătătoare, fiecare cu lumea lui circumscrisă, atotcuprinzătoare în sfera personală și [...] complet unică, originală. Și totuși aceste corpuri puse *împreună* (s. RC) în cadrul unei familii, dezvoltă o extraordinară coeziune atât interioară, cât și exterioară, păstrându-și printr-un miracol fiecare anatomia și o fizionomie total distinctivă.”

O SAGA EPISTOLARĂ

Minunea timpului trăit. Din corespondența Monicăi Pillat și a lui Lily Teodoreanu cu Pia Pillat. Cu o prefață de Horia-Roman Patapievici. București. Humanitas [Convorbiri. Corespondență. Portrete], 2010.

Din schimburi epistolare, reconstituite, asamblate, selectate printr-o operațiune asemănătoare montajului din cinematografie, se pot resuscita tumultuoase vieți interioare sau surprinzătoare istorii. O epopee familială – care cred că se va impune ca un veritabil *moment* în istoria noastră literară – a reușit să ne ofere în felul acesta doamna Monica Pillat. D-sa a valorificat inteligent și cu evidentă implicare afectivă schimburile epistolare intra-familiale pe durata mai multor decenii ale erei comuniste, până după 1989. Trei sunt volumele acestei saga atipice, dar nu mai puțin fabuloase decât o fictivă, clasică cronică de familie: *Biruința unei iubiri* (2008), unde protagoniști sunt Nelli (Cornelia) și Dinu Pillat, iar aura cărții e iubirea; *Sufletul nu cunoaște distanțele* (2009), având în prim-plan personalitatea Piei Pillat, cu ideea familiei și a supraviețuirii prin solidaritate familială, – iar în al treilea, cel care îmi prilejuiește aceste însemnări, *Minunea timpului trăit*, însăși Monica este autoarea și personajul scrisorilor. Este o carte pe care, cum remarca și H.-R. Patapievici în prefață, nu poate fi așezată decât sub semnul frumuseții. O carte – ca și, de altfel, celelalte două – salutară ca o gură de oxigen, terapeutică, mai ales

acum în climatul degradat, promiscuu și sordid, în care suntem constrânși să supraviețuim. Iar cuvântul *minune* – care, la prima vedere, poate părea patetic – numește cel mai exact realitatea revelată în aceste pagini. Din cele 127 de scrisori adresate de Monica Pillat mătușii sale Pia, doar 15 sunt scrise după 1990. Toate celelalte, începând din 1957, sunt, așadar, expediate din interiorul terorizant și din ce în ce mai mizer al lungului pasaj comunist. Și totuși, puțin, foarte puțin din climatul deplorabil al „iepocii” răzbate în această corespondență. Sigur, e vorba întâi de toate de prudență, de grija, obștească pe atunci, de a nu oferi motive de represalii, posibile oricând și fără motiv concret. Miracolul stă însă în vocația Monicăi de a reține, a cultiva și a propaga frumosul, chiar și într-o realitate ca aceea în care ne simțeam cu toții excedați de urâtul existenței.

Monica Pillat e o ființă eminentamente vitalistă, solară, optimistă, scutită totuși de exaltări neroade și capabilă de replieri reflexive, sagace, marcate de un puternic simț al transcendenței. Ea e în stare să descopere frumusețea și sursa bucuriei într-un umil detaliu cotidian, dar tot atât de autentic și spontan trăiește și înfiorarea tragică în confruntarea cu tainele singurătății, suferinței și morții. Din fiecare încercare își află resursele pentru a se regăsi, aflându-și însă un important sprijin moral în reacția Piei. Pia mătușă, sora tatălui, Monica nepoată. Între ele, 31 de ani. Cu toate astea, relația lor a evoluat rapid la una de tip fratern, până la totala comuniune spirituală. În 1957, Monica îi scrie primul mesaj, fără s-o fi cunoscut altfel decât din mitologia familiei: „Dragă tanti, / Ce mai faci ? Eu sunt bine, sănătoasă. Adică dumneata nici nu mă cunoști decât din auzite. Mai întâi să știi că mă cheamă Monica și am 10 ani. Apoi trebuie să știi că sunt înaltă și port ochelari [...]” În candoarea sfielnică a misivei, Pia a intuit un suflet ce se deschide și l-a

primit cu generozitatea care i-a înnobilit întreaga viață. Până în 1967, formula de adresare rămâne „Dragă tanti Pia”, după care devine „Dragă Pia” sau „Draga mea Pia”. În 1977, intimitatea lor se exprimă confesiv. Monica: „Cu trecerea vremii, dragostea mea pentru tine se face din ce în ce mai gravă și mai profundă [...] noi două alcătuim împreună o parte care completează acel întreg enigmatic al familiei Pillat. În același timp, cred că înrudirea de sânge nu poate fi singura explicație a marii noastre comuniuni spirituale.” Cealaltă explicație ar fi „iubirea care ne leagă peste distanțe și care ne face să trăim experiența nemuririi.” E o convingere care îi/le luminează toată corespondența. Nu știu dacă, până la 18 ani, Monica îl citise pe Dante. Îi regăsim însă ideea celebrului vers – *L'amor che muove il sole e l'altre stelle* – în credința pe care i-o mărturisește în 1965 lui, încă, „tanti Pia”: „Cred că cei mai fericiți oameni sunt cei care pot iubi cu toată ființa lor și își pot spune pe patul de moarte că n-au trăit în zadar. Cred că acest sentiment *reprezintă cea mai puternică energie din univers și, dacă s-ar putea măsura, ar depăși energia solară*” (s. R.C.) Iubirea nu este doar miracolul care le-a apropiat până la comuniune, ci și liantul care a asigurat coeziunea, forța morală și frumusețea spirituală întregii lor familii. O regăsim peste tot, explicită sau difuză, de-a lungul abundantului lor schimb epistolar. În această prezență cred ca stă și originea sentimentului remanent după lectură, că am încălcat un teritoriu privat, unde se grădinește frumusețea. Ceea ce nu înseamnă că este și idilic.

Epopeea aceasta familială își are și episoadele ei tensionate până la tragism. E adevărat, în adolescență, dar și în tinerețe încă, în scrisorile Monicăi, optimismul, exuberanța și bucuria de a fi sunt ireprimabile. E vârsta candorilor și a neputinței de a imagina toate ipostazele și puterile răului.

Acum, fiecare zi ascunde o comoară care trebuie descoperită, iar căutarea și descoperirea duc la ebuliția bucuriei de a fi. Tot acum se manifestă ereditatea artistică prin trezirea conștiinței că poate și trebuie să scrie. La șaisprezece ani, îi mărturisește Piei o precoce dependență de scris: „Mi-e sufletul bolnav când nu pot să scriu.” Pentru ca, peste treizeci de ani, să-i comunice o altă constatare: „Cu cât înaintez în timp, mă îndoiesc tot mai des de talentul meu de scriitoare.” Dependența și îndoiala sunt două dintre simptomele indubitabile ale vocației autentice, iar scrisorile acestea, puternic marcate de un stil artist organic, firesc, nu căutat, nu confectionat în ideea de „a scrie frumos”, sunt dovada că, în cazul ei, îndoiala maturității e îndreptățită doar cât întreține exigența față de sine. Dar între aceste două date, aceea a descoperirii dependenței de scris și cea a recunoașterii îndoielilor, s-a scris o viață care și-a dezvăluit și fețele umbrite: cu trecerea timpului, din tănuitoare de comori, fiecare zi a devenit o bătălie. Suntem în septembrie 1976: „Acum totul e o luptă crâncenă și fiecare zi e un câmp de bătălie.”

Fără îndoială, lupta crâncenă se dădea la nivel cotidian, prozaic, trivial: lupta cu realitățile dezumanizante ale epocii. Acestea nu puteau fi comunicate Piei, numirea lor fiind tabuizată. Dar nici nu era bătălia cea mai importantă. Tensiunea se ascunde la celălalt nivel, cel intim, nevăzut, al sufletului, și era determinată de efortul supraviețuirii solidare și demne a familiei, de sentimentul trecerii, de priverile senescenței celor iubiți, de stingerea lor. A fost astfel, întâi, percepția fisurii discret adâncite dintre generații. Înaintea Monicăi, o cunoscuseră Pia și Dinu. Revelațiile pe care, la rândul-i, le trăiește Monica sunt pentru ea uluitoare și dureroase. Așa, bunăoară, relația ei cu Ion Pillat, bunicul venerat, dar pe care nu l-a cunoscut: „Am citit scrisorile lui către Buni și am fost uluită de platitudinea lor.

Omul acesta care în poezie părea numai unduire și muzică, în scrisori e de nerecunoscut. E înduioșător de prozaic, are ceva de elev care dă raportul zilnic în fața unui detașament. Nu te lasă să vezi nimic din sufletul lui. Pe de altă parte, poeziile nu te lasă să pătrunzi deloc în firea lui cea de toate zilele.” Se învinuiește pe sine pentru neputința de a-l înțelege: „[...] păstrasem distanța, mă încrâncenasem să fiu eu însămi, îl judecam aspru pentru că era altfel decât mine.” Și atunci a început bătălia pentru a-l înțelege. Cum altfel decât prin scris ? Pentru un scriitor, totul se rezolvă prin scris, chiar dacă soluția e chinuitoare și poate fi de durată: „Mi-am făcut conștiințioasă un plan pe hârtie – cu subpuncte, subcapitole și concluzii. Și m-am apucat de scris [...] Fiecare pagină îmi părea o bătălie câștigată. Bătălia o câștiga el. Victoria era că începusem să-l înțeleg.”

Încă mai solicitantă și cu siguranță mai dureroasă este percepția trecerii inexorabile care-i îndepărtează tot mai mult pe bătrânii casei. Dar și acum tot pe sine se învinovățește: „Îmi pare nespus de rău de timpul care trece și mă smulge mereu de lângă ai mei, care într-o zi poate nu vor mai fi. Și mă gândesc la Buni, cum se închide tăcută în camera ei, fără să citească [...] seara, cu ochii în gol, ceasuri întregi, întrezărind puntea cu cei dispăruți, comunicând tot mai rar cu cei vii. Și mă învinovățesc adânc că nu mai am timp și că n-am sufletul răbdător pe care ea îl avea cu mine când eram mică.” Le scria acestea în 1969, la 22 de ani. Adevărata și marea bătălie împotriva deznădejzii va începe însă peste șase ani, când se produce inevitabilul. Cea mai traumatizantă a fost, desigur, despărțirea de tată. Dinu Pillat s-a stins în suferință atroce, consecutivă torturilor îndurate în detenție. Monica l-a vegheat. N-am acordat nicicând credit predicilor consolatoare, care debitează „înțelepciuni” prefabricate despre suferință. N-are dreptul să vorbească

despre suferință decât cel care a trăit-o nemijlocit sau cel care a vegheat neputincios suferința unei ființe iubite. Monica Pillat și-a dobândit acest drept. În scrisorile către Pia, vorbește despre suferință credibil, cu înțelepciune și demnitate, și rândurile ei devin implicit mesaje de susținere și solidarizare pentru toți cei ce au trecut prin experiențe similare. În lupta cu dezesperarea și în efortul de a-și păstra moralul, accede la trăiri profunde și insolite, aflate la limita paranormalului, care-i confirmă prezența în transcendent a celor duși: „Cel care moare cu trupul trece cu sufletul în sufletul celui rămas – el dăinuie astfel în toți cei care îl iubesc. Nu este teorie. Tata acum este îngemănat în sufletul meu și întotdeauna eu voi fi cu el și el va fi cu mine.” Acestea sunt trăiri incomunicabile. Nimeni, oricât de apropiat și elevat sufletește, nu le va credita, dacă n-a trecut el însuși printr-o experiență măcar asemănătoare – și poate nici atunci. Se convinge de asta și trăiește o deziluzie abruptă, când încearcă să i se destăinuie nimănui altuia decât lui Nicu Steinhardt, apropiatul familiei, despre care nu se poate spune că nu cunoscuse suferința. Și totuși: „Dar, Pia, după reacția lui, mi-am dat seama că experiența și trăirile mele erau unice și incomunicabile. De aceea nici n-am să mai pomenesc despre ele nimănui. Suntem atât de singuri în ceea ce simțim și atât de aparte sunt căile pe care le ia fiecare, în gândul lui.”

În scrisorile de după 1990 survine o treptată schimbare de ton, asemenea unui cer care se înseninează pe nesimțite. Au rămas în urmă mizeria materială, cenzura, frica, lipsa oricărei perspective, vechile răni s-au cicatrizat, se poate savura gustul libertății. S-a păstrat integră credința în valorile perene, în familie, în „puterea pe care ți-o dă *sentimentul apartenenței*” (s. R.C.)... O tonalitate nouă, proaspătă, au scrisorile adresate Piei din Statele Unite, unde ajunge cu o bursă de studii. Impactul

cu „lumea nouă” e considerabil și îi colorează paginile cu uimiri, umor subtil, reflecții pregnante. Încearcă să-și explice mentalitatea americanilor: „Realitatea palpabilă, prosperitatea sunt certitudinile vieții, *dovada solidă a frumuseții lumii* (s. R.C.) La noi, dimpotrivă, aceste lucruri neexistând, ne-am refugiat în ideal și spiritualitate. Realitatea comunistă a fost o realitate de coșmar, din care trebuia să ne retragem pentru a putea supraviețui. Dar americanii nu au nevoie de transcendența aceasta abstractă. Acum imaginea lui Dumnezeu, ca partener și *good guy*, nu mi se mai pare atât de șocantă. Este o percepție a divinității din perspectiva miracolului material.” Nu i se mai pare șocantă, dar nici acceptabilă. N-o spune explicit, dar apartenența la altă lume, *la lumea sa*, rămâne de nedislocat. Ceea ce se vede până și din relatarea episodului de la Ambasada României, unde a conferențiat despre *Jurnalul fericirii* al lui N.Steinhardt. Era, deci, oarecum acasă. Venise cu sufletul deschis și cu bucuria de a putea vorbi, în fine, fără opreliști „despre suferințele din închisorile comuniste, despre unele modele de neuitat ale spiritualității românești și despre puterea culturii asupra haosului.” A întâmpinat-o o tăcere de gheață din partea unui „auditoriu vădit incomodat”, iar, în final, o cucoană a complimentat-o consolator în engleză, deși era româncă: „Ai fost foarte dulce.”

Toată această saga familială, întinsă pe un răstimp de patruzeci de ani, străbătând trei epoci distincte – Dej, Ceaușescu și... „postdecembristă” – rămâne străină de tentația factologiei. Apar doar evenimente, și acelea unice, esențiale. Totul este trăire sufletească, reflexivitate, idei, convingeri, afecte. Când revine dintr-o vacanță pe care, împreună cu soțul, au petrecut-o în Țara Galilor, la Pia, îi scrie aceștia una dintre cele mai tulburătoare pagini. Este concentrată acolo, în câteva rânduri,

toată noblețea unei concepții de viață rezistentă la intemperiile contingentului, care străbate de la un capăt la altul, ca o apă freatică, acest florilegiu epistolar: „Pentru mine și pentru Nic, cele mai extraordinare momente [...] au rămas diminețile și serile *în jurul mesei tale* [masa este întotdeauna locul consacrat de reuniune a familiei ! – nota R.C.], din odaia cu perdele de culoarea luminii. Acolo, stând împreună, mi se părea că alcătuim o oază de eternitate pe marea timpului, că formăm imaginea unei esențe, a unei valori care, chiar când nu vom mai fi, va rămâne să dea mărturie despre frumusețea trecerii noastre pe pământ.”

În ultima parte a cărții, Monica Pillat publică și scrisorile lui Lily Teodoreanu către Pia. Familiile Pillat și Teodoreanu erau foarte atașate prin apartenența la aceeași lume, cultivau aceleași credințe, convingeri, idei, idealuri. Scrisorile lui Lily, scriitoarea Ștefana Velisar, soția lui Ionel Teodoreanu, ar merita însă un comentariu aparte.

Arca, nr. 10-11-12 / 2010

NU UITA, ÎNVAȚĂ, SALVEAZĂ!

Dorli Blaga, *Tatăl meu, Lucian Blaga*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2012.

Acestea sunt cele trei imperative cardinale care au orientat viața doamnei Dorli Blaga, așa cum se dezvăluie ea acum, la ceas crepuscular, în volumul *Tatăl meu, Lucian Blaga*. Imperative însușite firesc, printr-o educație exemplară, sau asumate lucid, printr-o experiență aflată mereu între dezesperare și izbândă. Cartea este o operă conclusivă, de bilanț, care convoacă selectiv numeroase scrieri de etapă, epistolare, jurnale. Titlul ei este însă ușor derutant, întrucât îngustează orizontul de așteptare al cititorului, în timp ce Dorli Blaga își evocă Tatăl într-un context vast, incluzând trei epoci – interbelică, comunistă și actuală – cu tot ce implică ele ca moravuri, evenimente, personaje. E drept că Tatăl rămâne în permanență contextual, chiar dacă nu apare întotdeauna în prim-plan. În relatarea memorialistei însă – „dar ceea ce voi scrie e amintirea mea” – el e mereu reperul, dacă nu chiar punctul de plecare. Se disting astfel câteva paliere de interes reprezentând personaje, momente, evenimente care și-au avut fiecare semnificația sau importanța lor nu doar în destinul Tatălui, ci și în viața Fiicei. *Tatăl meu, Lucian Blaga* este în egală măsură și viața lui Dorli. Și este astfel nu din vanitatea Fiicei, ci pentru că altfel nu se putea: așa după cum, după zisa lui Lucian Blaga, el și Cornelia Blaga erau „o monadă”, de Fiică

nu puteau face abstracție. Devenise intrinsecă „monadei”. Și, la rândul ei, ea nu-și putea evoca părinții, ignorându-se pe sine. Cu atât mai mult cu cât și-a asumat misiunea de a le perpetua memoria: „Constat – scrie ea – că am lucrat la salvarea de la dispariție sau de la utilizarea întâmplătoare a operei Tatălui meu timp de vreo 50 de ani; pot să spun că a fost a doua normă întreagă de lucru. A fost o bătalie. Și o datorie”. O datorie a cărei îndeplinire a cunoscut desfășurări epopeice. Nu e ușor să le evoci fără a derapa în apologia celui a cărui memorie o aperi. Este, de fapt, prima capcană care pândește, putând compromite bunele intenții ale unui asemenea demers. Din fericire, Dorli Blaga a fost conștientă de pericol și, de teama unei inerente implicări afective, a evitat orice judecată de valoare asupra operei Tatălui, păstrând, pe cât i-a stat în putință, o tonalitate neutră, în consonanță cu opinia fiicei lui Ingrid Bergman, pe care o citează: „Este foarte greu să te exprimi despre “valoarea” propriului tău părinte. Întotdeauna intervine și o *componentă afectivă* [s.a.], chiar fără să-ți dai seama. Sau poți să fii suspectat că intervine. Și atunci e mai bine să-i lași pe alții să se exprime, ca să nu fii acuzat că supraevaluezi. În ce mă privește – adaugă Dorli Blaga – am intuit și eu acest aspect și am refuzat să fac judecăți de valoare privind opera Tatălui meu. Am dat numai informații verificabile, pe bază de documente, atunci când am început să-i public opera.”

Înainte de operă a existat, însă, Familia. Ea se cuvenea evocată întâi, ea e matricea spirituală în care s-au configurat opera Tatălui și personalitatea Fiicei. Iar de data aceasta Fiica nu-și mai cenzurează implicarea afectivă. Ceea ce nu înseamnă că nu și-o supraveghează. Dar există în cazul acesta, al evocării ascendenților, un sentiment de mândrie, de apartenență, poate chiar de nobil orgoliu, pe care Dorli Blaga nu și-l poate reprima.

Și pe drept cuvânt, deoarece Bredicenii, pentru partea lor de țară și de vreme, erau o veritabilă instituție politică și culturală, în care Mama – Cornelia Blaga-Brediceanu – și-a îndeplinit cu austeră discreție și devoțiune rolul dificil pe care orice soție îl are lângă un soț artist, fără a-și pierde în același timp eleganța, grația și conștiința apartenenței la contemporaneitatea europeană. „În familia Mamei mele – scrie Fiica – domnea un spirit într-adevăr central-european și parlamentar. Toți din familie știau perfect româna, germana și maghiara. Un unchi al mamei era profesor universitar la Budapesta. În familia ei nu se obișnuiau nici un fel de discriminări față de alte naționalități”. În această ambianță, Mama „Era sigură de ea (avea și de ce), se îmbrăca într-un stil modern în Occident, cu un gust sigur. Trebuie să-i aducem un omagiu pentru toate. Sper că cineva va scrie odată despre ea”. Cornelia Blaga-Brediceanu, cum se poate vedea și din jurnalele ei, tot de Dorli editate¹, a fost nu doar îngerul veghetor al lui Lucian Blaga, ci și, realmente, una dintre marile Doamne ale culturii românești.

Curios, dar, până la un punct, firesc, este că în evocarea ramurii Blaga, Dorli este mai rezervată, emițând și o afirmație discutabilă. Astfel, venind vorba despre regulile de bună-cuviință și civilitate, d-sa scrie: „În privința aceasta, tata era foarte sever. *Cu toate că provenea dintr-o familie foarte modestă* [s. RC.], în timpul carierei sale deprinsese toate aceste reguli care trebuiau respectate și în cercul restrâns al familiei, în perioade când abia aveam ce pune în farfurie”. Or, nu cred că o familie de preot transilvan, precum cea a părintelui Isidor Blaga, dintr-un

¹ Cornelia Blaga-Brediceanu, *Jurnale*. 1919; 1936-1939; 1939-1940; 1950-1960. Ediție îngrijită și comentată de Dorli Blaga. Cluj-Napoca. Casa Cărții de Știință, 2008.

Lancrăm gospodărit și nu tocmai sărac, poate fi considerată „foarte modestă”, sintagmă care sugerează cu totul altceva. Sub aspect material poate că da, nefiind ușor să ții șase copii în școlile cele mari. Sub aspectul potențialului educativ însă, al prestigiului, al prestației sociale, ținând seamă și de înrudirea dinspre Mama poetului cu familia Moga, de notorietate în Ardeal, putem spune, păstrând proporțiile, că familia Blaga se bucura de aceeași considerație ca una de intelectuali citadini. Totuși, Bredicenii au fost, într-adevăr, până la un punct, refractari la ideea căsătoriei Corneliei cu Lucian Blaga, de vreme ce Dorli scrie despre Mama ei că a stat „cu mult curaj, *înfruntând familia* [s. RC.], alături de un poet foarte tânăr și sărac”. Va fi contribuit la relaxarea rigorilor familiale ale Bredicenilor – familie de intelectuali totuși! – și recepția favorabilă de care s-au bucurat, în 1919, *Poemele luminii*, debutul poetului „foarte tânăr și sărac”. Bredicenii l-au adoptat în cele din urmă fără rezerve și, desigur, grație sprijinului lui Caius Brediceanu, poetul pătrunde, ca atașat de presă, în anticamera diplomației, după ce petrece câțiva ani în noua-i familie, la Lugoj. Au fost ani dintre cei mai liniștiți și productivi, despre care, mai târziu, în 1937, la Berna, avea să scrie: „În Lugoj am făcut eu saltul decisiv al vieții mele. Acolo am făcut cele mai mari eforturi de gândire și am uneori impresia că tot ce am lucrat de atunci nu e decât o realizare.” Ceea, în treacăt fie zis, verifică opinia lui Pavel Bellu, din eseul, pe nedrept ignorat, *Blaga în marea trecere*², după care „epoca lugojeană” a lui Lucian Blaga „se va prelungi în varii forme până la mormânt”.

Dorli a avut șansa de a se naște la Berna, unde efectele pozitive ale educației tradiționale din familie au fost potențate

² Pavel Bellu, *Blaga în marea trecere*. București. Editura Eminescu, 1970.

de ambianța aseptică, austeră și civică a Elveției. Pentru formația sa au fost ani decisivi, iar pentru Tată, în alt decor, o epocă poate mai puțin liniștită, dar la fel de prielnică creației cum fusese cea lugojeană. La confortul sufletesc care a însoțit acești ani a contribuit fără îndoială și prietenia care s-a consolidat între Blaga și poetul Hugo Marti. A fost, probabil, cea mai profundă și mai pură prietenie din viața sa, care a cuprins firesc ambele familii, fiind perpetuată apoi de copiii Rolf și Dorli, apoi și de nepoți. Aflat în acest punct, trebuie să remarc că memoriile doamnei Dorli Blaga se structurează în două ipostaze: una solară, reconfortantă și, fatalmente, nostalgică, cealaltă sumbră, crispată și consternantă.

Pentru Dorli Blaga, cum însăși mărturisește, Elveția este a doua patrie. Întâia copilărie trăită acolo, revenirile, ori de câte ori s-a putut, ca într-un paradis pierdut și mereu regăsit, prietenia de o singulară noblețe cu familia Marti, o întreagă suită de secvențe helvete, precum, bunăoară, vizita autoarei la casa lui Thomas Mann și întrevederea cu Golo Mann, se regăsesc în cele mai luminoase pagini ale cărții. Interesant este că memorialista nu-și disimulează aspirația perpetuă de a învăța câte ceva din tot ce vede și i se întâmplă. „Am învățat mult din...” este o afirmație care, într-un fel sau altul, revine mereu. Călătoriile sunt astfel pentru d-sa întotdeauna „instructive”. Iar ceea ce „învață” vrea să transmită și noilor generații care n-au cunoscut nici democrația interbelică, nici bolgiile totalitare ce au urmat. „Vreau să le spun celor tineri că atunci aceste lucruri erau grave”. Care erau acele lucruri grave? De pildă, să fii „demascat” într-o ședință de partid ca „dușman al poporului”. Ne aflăm de acum în sulfuroasele aproape cinci decenii postbelice: Epoca Bellă, Anii Nebuni, prosperii ani ‘30, când Lucian Blaga devine academician și însuși Regele ține să răspundă discursului său de

recepție, au devenit amintiri rămase tot mai în urmă, excedate de realități atroce, altădată de neconceput. Lucian Blaga e pus la index, exclus din viața publică, cu intenția vădită de a-l distruge moral, ceea ce parțial s-a și reușit, lovitura cea mai cumplită, mai demoralizatoare, fiind pentru el nu atât excluderea din Universitate, nu atât interdicția de a mai publica și intrarea în vizorul Securității, ci, adăugându-se la toate astea, atacul infam al lui Mihai Beniuc din 1959. Sunt adevăruri cunoscute de acum din lucrările, nu puține, dedicate poetului de istorici, critici, documentariști. Mai puțin sau deloc cunoscute sunt impactul pe care acest regim l-a avut asupra familiei, eforturile lui Dorli de a apăra și salva ce se mai putea salva și – după trecerea întâiului val de teroare – strădania ei de a (re)edita opera Tatălui în ediții cât mai cuprinzătoare și mai acurate. Misiune incredibil de dificilă, complicată și de căderea în dizgrație, prin „demascare”, a soțului, Tudor Bugnariu, figură interesantă, marxist atipic și comunist de bună-credință. Episodul e dezvoltat de Dorli Blaga într-un capitol special, oarecum colateral, revelator însă pentru fluctuațiile „liniei” și vieții de culise ale partidului.

Dorli Blaga a dus astfel un război solitar, de uzură, de aproape jumătate de veac, din care a ieșit învingătoare grație unei tenacități întreținută de dragoste și devoțiune. Cu deosebire interesantă e lumea pe care a întâlnit-o în această bătălie inegală: activiști, securiști, jurnaliști, scriitori, editori, profitori, prieteni ipocriți, dușmani declarați, oameni binevoitori, turnători. O constatare reconfortantă pentru cititor este aceea că dușmanii au fost mult mai puțin numeroși decât cei care, într-un fel sau altul, au ajutat-o: în primul rând Mihai Beniuc și Pavel Apostol, absolut odioși, apoi Zaharia Stancu, Constanța Crăciun, care s-a opus propunerii poetului pentru Premiul Nobel, Manea Mănescu... Un caz aparte, Tudor Arghezi: „Poetul Tudor

Arghezi a fost și el câțva timp pus pe linie moartă. reîntrirea în publicistică și-a făcut-o din păcate cu un atac virulent la adresa traducerii lui *Faust*, făcută de Blaga. O ieșire inexplicabilă și regretabilă, relațiile lor erau cordiale. Să i se fi cerut asta lui Arghezi?” Probabil că i s-a cerut, așa cum și lui I.D.Sîrbu i-a cerut Pavel Apostol să-l compromită pe Blaga. Doar că Sîrbu, după obiceiul său cu care-i exaspera pe solicitanți, a refuzat... Un caz cu totul special îl descoperim într-un eșalon al nomenclaturii care ar putea fi numit al „activiștilor de omenie”. Fiindcă, să nu ne facem a uita, au existat realmente printre activiștii superiori și câte unul despre care se spunea că „e un domn”. Dorli Blaga a avut ocazia să intre în conjuncție cu unii dintre aceștia: Ilie Murgulescu, D. Ghișe, Ion Ianoși – „în ce-l privește evit termenul de activist care nu-i vine deloc” – Mia și Octavian Groza, G. Macovescu, Mihnea Gheorghiu, Mircea Malița, Sadoveanu... Surprinzătoare în această suită e prezența lui Leonte Răutu, despre care n-am auzit până acum nimic „de bine”, dar care a sprijinit-o binevoitor și eficient pe Dorli Blaga, drept pentru care și d-sa îi dă un certificat de bună purtare: „Îmi amintesc de exemplu că Leonte Răutu, când mergeam la el în audiență, nu greșea niciodată [în privința bunelor maniere – nota RC]. Era deja în picioare când intram la el în cabinet și nu se așeza înaintea mea. Și el avea foarte multă putere, pe când eu nu eram decât o “solicitantă”. Dar acest comportament civilizat îmi dădea un oarecare curaj în timpul audienței”. În fine, se regăsesc în aceste pagini și mari familii cu pondere semnificativă în viața politică, științifică, culturală a țării. Aproape toate legate între ele, implicit cu familia Blaga, nu doar prin prietenie, ci și prin înrudiri mai mult sau mai puțin aparente: Goga, Daicoviciu, Vătășianu, Moisil, Pavel, Pillat, Groza. La moartea lui Petru Groza, Dorli Blaga recunoaște că a trăit același sentiment de părăsire și subită lipsă de ocrotire ca la abdicarea Regelui Mihai!

Azi, asemenea reacții pot contraria, dar, la vremea lor, ele se situau în ordinea firească a lucrurilor și se constituie acum în argument împotriva generalizărilor, a lipsei de nuanțe și a culpabilizărilor agresive, care dăunează grav adevărului. Este și ceea ce Dorli Blaga a avut în vedere scriindu-și cărțile și anume nu să fie primite favorabil, ci să spună adevărul: „Singurul lucru pe care îl urmărisem a fost să spun adevărul, dar neagresiv”. Legământ căruia îi rămâne fidelă și când relatează întâmplări de după 1989, când se angajează în investigarea dosarelor de securitate ale lui Lucian Blaga. A învățat și de data aceasta în fața revelațiilor frisonante dintre cartoanele lor, descoperind aceleași lucruri care au uimit-o și pe Clara Mareș în timpul elaborării excelentului op *Zidul de sticlă*³ și pe care Dorli Blaga le divulgă în termeni asemănători: „De remarcat [în dosare – nota RC] limbajul, terminologia, acuzațiile și greșelile de ortografie”. Sau: „[...] am fost șocată *nu de conținut, ci de absurditatea fenomenului* [s.a.]. De munca inutilă a unora, de banii cheltuiți etc. (atunci, înainte de ‘89, iar acum cu pensiile lor mari!)” După cum și d-sa constată cu resemnare, nemaifiind nimic de făcut, că dosarele au fost sânguinicios „prelucrate” înainte de a fi predate la CNSAS.

„Da, am avut parte de istorie”, mărturisește Dorli Blaga, evaluându-și strădania de o jumătate de veac. Nu i-a fost ușor înainte de 1989, dar nici după. A salvat-o lucrul și credința că are de îndeplinit o datorie: „Povestind despre Tata, Mama, Tudor, copii, prieteni (adevărați și trădători), m-am salvat dintr-o stare care, după studiile diferitelor Dosare de Securitate și *mai ales după reacțiile ciudat de deplasate ale unor prieteni* [s. RC.]

³ Clara Mareș, *Zidul de sticlă*. Ion D. Sirbu în arhivele Securității. Prefață de Antonio Pătraș. București. Curtea Veche. 2011.

privind demersul meu, puteam deveni depresivă.” N-a devenit depresivă pentru că, relatându-și parcursul de o viață întru recuperarea adevărului, un parcurs prin excelență epic, Dorli Blaga a învățat poate cel mai important lucru pentru ocrotirea sănătății minții și a sufletului: „Așa trebuie citite cărțile, dar și «dosarele», fără crispări, uneori cu umor, liber, degajat... sau cu melancolie” (362). Nu altfel trebuie citită nici *Tatăl meu, Lucian Blaga*, operă care concentrează în paginile ei o întreagă viață trăită în slujba adevărului și a culturii.

Arca, nr. 7-8-9/2012

„SĂ POVESTESC ACUM...”

Micaela Ghițescu, *Între uitare și memorie*, București, Humanitas
[Memorii. Jurnale], 2012.

Soarta traducătorilor este ingrată. Deși lucrarea lor nu-i cu nimic mai ușoară decât cea a creatorului, ei rămân mereu în umbra celor pe care îi traduc. Este și cazul doamnei Micaela Ghițescu, traducătoare eminentă, de anvergură, dedicată cu predilecție literaturii portugheze de unde a transpus 80 de titluri, dar care devine cu adevărat cunoscută publicului cultivat abia acum, când apare în neașteptata ipostază de memorialistă. Neașteptată e, însă, un fel de a zice, deoarece, îndeobște, orice personalitate, având în urmă o viață dramatică și semnificativă, ajunsă la o vârstă venerabilă, împresurată de singurătate, de doruri și nostalgii, simte nevoia întoarcerii în trecut, fie din cerințe terapeutice, fie din conștiința datoriei de a depune mărturie. Ambele determinări sunt perceptibile în volumul *Între uitare și memorie*, pe care doamna Micaela Ghițescu l-a scris cu un fel de sfială, de ingenuă modestie, departe de ispita și ifosele autorlâcului care mai răscolește vanitățile la senectute. Îmi face impresia că nici nu îndrăznește să se considere scriitoare. Pe parcursul povestirilor sale – căci Micaela Ghițescu este o admirabilă povestitoare – întâlnim numeroase pasaje care deconspiră conștiința excesivă a unei diletante superioare, care ține să le fie de folos și celor ce n-au apucat cumplitele vremi ale generației sale. „Să povestesc acum – scrie, bunăoară

d-sa – așa cum știu eu, fără multe detalii, despre...”. Sau: „Cu dorința secretă ca mărturisirile mele să nu le pară eventualilor cititori tineri că aparțin unor timpuri matusalemice... Pentru că ele fac parte din ceea ce astăzi se obișnuiește a se numi *istorie recentă*, de care ei, cititorii tineri, s-ar cuveni să mulțumească Cerului că au fost scutiți. Le-am așternut pe hârtie fără un plan prealabil...”.

Fără plan, dar cu un simț sigur al proporțiilor și dozării, amintirile se succed în secvențe scurte, aparent aleatoriu, în realitate urmând meandrele memoriei afective, cu intuiția acelei inefabile logici artistice care definește adevărul scriitor. Descendentă a unei familii de notorietate intelectuală și profesională, Micaela Ghițescu întreține de-a lungul întregii sale vieți un adevărat cult al familiei și al valorilor în care s-a format. Memoriile sale nici nu puteau debuta altfel decât evocând acest climat dominat de sentimentul stenic de *a fi împreună*. Cum constatăm și cu alte prilejuri, în mai toate marile familii, există măcar un personaj fabulos și o mitologie familială – Micaela Ghițescu o numește „folclorul familiei”. În amintirile d-sale, „figura legendară” era bunica maternă, din ramura Papacostea, o „aromâncă aprigă”. Dar tot fabulos, fără ca d-sa să-l numească astfel, apare și tatăl, eminentul chirurg Constantin Ghițescu, „[...] un uriaș nu numai prin fizicul său, dar și prin faptul că știa mereu totul și, în ciuda programului său, își fura din timp ca să ne explice ceva”. Tatăl „era catargul și totodată farul casei noastre”. E de reținut acest mic detaliu: memorialista nu zice „al familiei”, ci „al casei noastre”. Fiindcă, într-o lume rânduită, cum era încă cea în care s-a născut ea, nu putea fi concepută o familie fără o casă care era una cu familia, participa – precum *Casa Buddenbrook* – la mărirea și decăderea celor pe care îi ocrotea sub acoperișul său. Micaela Ghițescu e mândră de casa

familiei sale, ridicată în anii 20 prin munca cinstită a părinților, așa cum atâtea case ale clasei noastre de mijloc s-au putut ridica atunci: „[...] casa de care acum, la 80 de ani, încă mai sunt mândră și în care sper să și închid ochii, atunci când va trebui”. Printr-un capriciu sau eroare a legislației comuniste, ea n-a fost naționalizată – populată doar vremelnic, „la comun”, cu locatari dubioși, animați de ura de clasă – și a rămas martoră la toate dramele și izbânzile memorialistei de azi. Asupra izbânzilor d-sa se pronunță cu modestie și moderație, care definesc, de altfel, întregul său memorial: „Toate aceste distincții, care mă onorează, nu au fost câtuși de puțin «râvnite» de mine, chiar dacă, venind târziu, ele au compensat într-o mare măsură «bagajul de umilințe» cu care am pornit în viață. Regretul meu este că ele au venit la un moment dat când nu mai aveam în jurul meu, în familie, cu cine să le împărtășesc”. *A fi împreună și a împărtăși*, iată, așa cum reies din aceste memorii, idealurile care i-au luminat întreaga viață, chiar și după ce a rămas singură, ceea ce, din nenorocire, n-a întârziat să se întâmple.

Viața doamnei Micaela Ghițescu n-a fost o viață grea, ci, prin dramele care au însoțit-o, prin „bagajul de umilințe”, nedreptățile și brutalitățile pe care a trebuit să le înfrunte, dar și prin felul cum s-a ridicat asupra lor și, în cele din urmă, a învins, a fost o viață eroică. Cu atât mai demnă de uimire și admirație, cu cât, în copilărie, era o fetiță mioapă, delicată și fragilă, mereu bolnavă și, poate, excesiv ocrotită. A avut parte, în schimb, de o educație atentă și de un bagaj cultural care, mereu augmentat în timp, a constituit principala sa sursă de rezistență în tot ce avea să-i fie dat. Despărțirea de familie a fost prematură și barbară: arestată și condamnată la patru ani de închisoare, în procesul așa-zisului „lot francez”, pentru „vina” de a fi frecventat, în paralel cu școala românească, și cursurile Liceului Francez de

pe lângă Institutul Francez de Înalte Studii, mai și corespondând cu profesorul Marcel Fontaine după ce acesta a fost nevoit să se întoarcă în Franța. În strădania absurdă de a incrimina Institutul Francez ca oficină de spionaj, regimul comunist le-a încadrat și pe aceste eleve, aiuritor, la „crimă de înaltă trădare”. Rămâne memorabilă relatarea momentului arestării. Era în octombrie 1952, punct de vârf al terorii instaurate progresiv imediat după 1944. Spre deosebire de cei luați de-a dreptul de pe stradă, Micaela Ghițescu povestește: „Eu am “beneficiat” de alt tratament și am fost arestată de acasă, în toiul nopții [...] Au năvălit în casă 4-5 «băieți», au percheziționat apartamentul, mi-amintesc că au luat *Britannicus* de Racine, *Chipurile și priveslile Americii* de Petru Comarnescu, și m-au ridicat pe mine, spioana”. Cei până la urmă doar trei ani de detenție (Uranus, Jilava, Mislea) sunt evocați fără patetisme și autovictimizări, sobru și cu insistență doar asupra câtorva momente cu adevărat proeminente. Ca și momentul tragic al întoarcerii, când, coborând în Gara de Nord, a aflat că de-a lungul celor trei ani, i-au murit și tatăl, și fratele.

Au urmat ani de tensiuni și umilințe, în căutarea unui serviciu, deoarece „drepturile” de care beneficia după ieșirea din detenție, figurau doar pe hârtie, toate serviciile de cadre ignorându-le cu aroganță. În cele din urmă reușește să se angajeze la Institutul pentru Controlul de Stat al Medicamentului și de Cercetări Farmaceutice și apoi la Biblioteca Pedagogică, unde găsește o lume mai tolerantă și, pe alocuri, chiar solidară. Iar la Institut are șansa de a-l cunoaște pe dr. Petre Ionescu-Stoian, care-i devine soț, somitate de talie internațională în farmacologie, pe care, însă, are apoi neșansa de a-l pierde prea curând. Micaela Ghițescu rămâne singură și unica ei sursă de oxigen într-o societate devenită toxică au fost câțiva prieteni de calitate și semnele de solidaritate. E o realitate ce ar merita un

comentariu aparte *solidaritatea* care, în acele vremuri de teroare și abominabile injustiții, s-a manifestat din partea unor oameni aparținând aceleiași lumi și care, nefiind (încă?) ostracizați, se străduiau să facă bine sau măcar să nu provoace răul. „Așa funcționa pe atunci, discret, solidaritatea”, scrie Micaela Ghițescu evocându-i pe Theodor Burghela, Miron Nicolescu, Victor Papacostea, Al. Rosetti, Boris Cazacu, Romul Munteanu. Acesta din urmă se bucură, pe drept cuvânt, de o considerație specială, mai ales când autoarea vorbește despre cenzură, iar mărturia sa contrazice imbatabil ineptia opiniei despre existența, pe atunci, a unei „Siberii a spiritului”: „Aș vrea să aduc aici un omagiu binemeritat Editurii Univers și directorului ei, regretatul Romul Munteanu, care reușeau să strecoare printre furcile caudiene ale cenzurii și ferit de ochiul ei vigilant, cărți de mare valoare”. Dar numai după câteva pagini, în același context, Micaela Ghițescu simte nevoia să asocieze la aceste izbânzii – căci izbânzii erau atunci – și pe ceilalți editori și redactori „cu solidaritatea lor tacită, cu inteligența și finețea lor, cu receptivitatea și atașamentul lor la cultura adevărată”. Este relevată aici doar una dintre variatele forme de manifestare a *rezistenței prin cultură* și anume aceea a rezistenței profesionismului, competenței și talentului împotriva amatorismului ignar și ridicol și a mankurtizării promovate de Putere. Erau acelea vremuri în care nu se știa de indiferența care o îndurerează pe autoarea azi. E curios că indiferența la injustiție, la ebuliția comunismului rezidual, la escamotarea adevărului etc. au proliferat abia după 1989. Atunci când și spiritul civic, de altfel mereu activ, al doamnei Micaela Ghițescu și-a dobândit expresia sa liberă și plenară. S-a întâmplat aceasta când, pregătită discret dar insistent de admirabilul și neuitatul scriitor și medic Banu Rădulescu, i-a succedat acestuia la direcția revistei „Memoria”. Paginile care evocă acest episod sunt, poate,

singurele în care se simte o vibrație patetică: „Majoritatea celor care scriem în revista “Memoria” – și, vai, majoritatea celor care ne citesc – aparținem unei (unor?) generații speciale: suntem cei care au sperat, cei care au așteptat gata să sărim în șa, cei care ne-am aruncat cu capul înainte în apă și contra zidurilor, cei care credeam în minuni”. E vorba, așadar, de acea generație tot mai împuținată – expirată, nu-i așa? – ai cărei ultimi mohicani se încăpățânează să mai poarte și azi o luptă solitară și dinainte pierdută împotriva indiferenței unei gloate halucinate de mirajul consumerismului.

Ar fi multe de comentat numai la acest capitol, dar încă n-am apucat să spun nimic despre excepționalele performanțe profesionale ale Micaelei Ghițescu. Salvarea sa a fost limba portugheză. A mizat inteligent (și a câștigat!) pe faptul că la vremea ieșirii sale din detenție portugheza nu figura în programele universitare românești, neexistând nici unul dintre instrumentele elementare, gramatică, dicționar, pentru însușirea acestei limbi considerate exotice. Și-a însușit-o singură, de-a lungul unor ani de muncă tenace, a fost o autodidactă, cum ar veni, dar și-a însușit nu doar limba, ci cultura portugheză în toată complexitatea ei, azi consacrarea d-sale în plan internațional fiind o realitate confirmată prin numeroasele distincții, titluri, premii, ordine și medalii care i s-au conferit din înalte și diverse medii culturale. Singurul regret al doamnei Micaela Ghițescu este acela că, singură fiind, nu are cu cine împărtăși aceste bucurii târzii. Dar, dacă, după spusa lui C. Noica, a scrie o carte înseamnă a comunica cu departele tău, d-sa nu mai e singură, „departele” său fiindu-i solidar în toate aceste bucurii răsplătitoare ale unei vieți dăruite culturii și omeniei.

A GÂNDI ȘI A SCRIE

Oana Pellea, *Jurnal 2003-2009*. Cu o prefață de Ioana Pârvulescu.
București, Humanitas [Memorii. Jurnale], 2009.

În primele pagini ale jurnalului său, Oana Pellea își mărturisește două certitudini: „Prima e că există Dumnezeu. A doua – că o iubesc pe mama.” Pe mama o va pierde în condiții îngrozitoare, la care va trebui să asiste neputincioasă. Pe tata îl pierduse cu mai multă vreme în urmă, cam în același fel. El a rămas un reper, modelul: „cum a zis tata” sunt cuvinte recurente, care introduc în jurnal aproape de fiecare dată invocarea lui. A rămas în cele din urmă singură cu cele două certitudini. Și cu arta ei care e nevoită să supraviețuiască într-o țară unde 78% din populație nu a intrat niciodată într-o sală de teatru. Se adaugă agravant presiunea agresivă a lumii în care trăiește, în care trăim, „o lume urâtă și bolnavă”, la care nu poate și nici nu vrea să se adapteze. Și atunci? Atunci: „Mai bine rămân pe dinafară, mai bine zbor din când în când și mă topesc în cer, mai bine scriu de nebună cuvinte după cuvinte decât să trăiesc în și cu lumea pe care o văd.” Odată decisă această opțiune, Oana Pellea are revelația scrisului terapeutic, deflatoriu, eliberator și a voluptății de a scrie numai pentru sine, cu asumarea riscului de a nu interesa pe nimeni: „Îți face bine să-ți vezi gândurile și material – constată ea. E ca și când te părăsesc și intră într-o altă realitate [...] Dar sentimentul de a le elibera e ca și cum ai trage o gură de aer curat și tare. Îi face bine omului să gândească și să

serie.” Dar oricât de intens ai gândi, să scrii nu poți decât dacă ai acest har dăruit. Iar Oana Pellea, pe lângă harul actoricesc, ereditar, și-l descoperă acum și pe cel al investiției cuvântului cu forța redutabilă a expresivității.

Într-un articol devenit prefața acestui jurnal, Ioana Pârvulescu descoperă cu uimire că, fără a avea experiența scrisului, Oana Pellea deține o „amprentă stilistică”, recognoscibilă în tonul inconfundabil. Așadar, talent, conchide d-sa. Stil. Adevăruri evidente la fiecare alineat. Dar, cum de mult e știut, stilul e omul. Iar omul Oana, privit prin prisma stilului său, ni se înfățișează interiorizat, subtil, senzitiv cât încape, exaltat uneori, pasional, devotat valorilor spirituale, cu o imaginație îmbelșugată și un talent capabil de a transfigura o scurtă fulgurație într-o clipă memorabilă de viață, cu o inefabilă semnificație artistică și morală. Iat-o, bunăoară, asistând la Paris la un spectacol cu *Hamlet*, unde l-a zărit pentru o clipă pe Cioran. Clipa, care putea fi reținută printr-o propoziție neutră, devine la Oana Pellea o secvență hiperelocventă pentru talentul ei, dar deopotrivă pentru sensibilitatea și viziunea sa valorizantă, evaluatoare asupra lumii: „Spectacolul s-a terminat și, în fața mea, scurgându-se pe lângă pereții teatrului, cu părul ca o furtună și ochii din alt timp, s-a ițit pur și simplu, la cinci centimetri de mine, Cioran. M-a privit lung, nevăzându-mă, și mi-a spus, nici acum nu știu de ce, *Au revoir*... Apoi, prelingându-se pe lângă pereții teatrului, a ieșit din teatru și din viața mea.” În economia jurnalului, aceasta nu e decât o paranteză (la propriu) retrospectivă. Dar ce imagine memorabilă devine! Tot de talent și stil – inseparabile – ține și capacitatea asociativă insolită, surprinzătoare, care se ivește în fluxul textului când te aștepți mai puțin, bizară și totodată superbă în modestia cu care se rostește: „Aseară, când ploua, gândul că poate o fărâmbă din

sufletul celor șapte astronauți care au explodat în cer îmi bate în geam, dintr-un strop de ploaie.”

Fără îndoială, momentele de exaltare, patetismul de care Oana Pellea însăși e conștientă – „patetism de doi bani”, se subvaluează ea la un moment dat – sunt riscante într-o vreme a cinismelor de toate nuanțele, pusă pe îmbrâncirea în derizoriu a valorilor consacrate (în accepție etimologică: con-sacrate...), iar efectele secundare, de la surâsul condescendent, până la ricanarea toxică, sunt de așteptat. Dar Oana Pellea se revelează ca o ființă oarecum extramundână în contextul actual, ea nu are interese, ci credințe și convingeri pe care înțelege să le apere pasional. Ceea ce îmi amintește de remarca pe care o face Dan C. Mihăilescu în eseul său despre Eminescu cel din scrisori: „Știți care este cuvântul cheie care ne lipsește nouă astăzi în înțelegerea adecvată a acestui tip de personalitate și de relație?” se întreabă d-sa pe neașteptate. Și răspunde prompt, fără ezitare, în italice, ca să fie bine stocat: „*Pasiunea. Patima, fervoarea*. Asta nu avem, asta nu mai știm, de asta râdem cu o superioritate idioată, de golani invidioși pe statura de lord a stăpânului [...]” Or, tot ce face Oana Pellea, așa cum reiese din acest jurnal plin de smerenie în fața vieții, a morții și a dumnezeirii, tot ce gândește, tot ce scrie stă sub semnul totalei, pasionalei, ferventei implicări. Și găsesc că e peste poate de îmbucurător faptul că această carte a fost una dintre vedetele Bookfestului 2009, rămânând un *best-seller*. Înseamnă că mai există oameni cu convingeri și valori păstrate din ascendența lor familială, din bunul simț și din cultura dobândită. Doar că excedați de gunoaiele imunde de la suprafața curentului, se retrag defensiv, arătându-se doar când o astfel de carte le iese în întâmpinare. Sunt oamenii pe care Oana Pellea îi iubește și în care crede: „Oameni care visează frumos, care creează, care nu dorm noaptea pentru un gest, un

cuvânt, un sunet, o culoare, o formă, un cadru.” Sunt oamenii care suferă neștiuți, îndurerați de aceeași realitate care și pe ea o doare: „Mă doare România. Doare agresivitatea, răutatea, îmbâcseala, lipsa de educație, subcultura, mârlnăia, mitocănia, suficiența. Doare-doare-doare.”

Există în acest jurnal pasaje în care Oana Pellea, parcă pentru a se convinge pe sine, clamează pe un ton exaltat frumusețea vieții și bucuria de a trăi. În evidentă contradicție cu duritatea loviturilor pe care i le-a rezervat realitatea vieții. Își pierde amândoi părinții – pe Amza, modelul, minunatul, și pe mama, Dodo, întrupare a tandreței și înțelepciunii, sortită unei suferințe bestiale, absurde, nedrepte. Ei o însoțesc de-a lungul acestor însemnări vibrante, evocați sau invocați în momente dificile, dar și în rare răstimpuri de reverie. Ceea ce o duce la descoperirea unui adevăr rostit într-o frază pe care aş considera-o cheia în care trebuie citit tot jurnalul său: „Nu știu câte lucruri sunt importante pe lume, dar *a fi împreună* e unul dintre ele.” E un privilegiu de a cărui adevărată importanță ne dăm seama, din păcate, abia după ce l-am pierdut. Oana Pellea îl trăiește din plin, pe măsură ce se simte tot mai singură. Mari prieteni sau oameni venerați trec și ei, întotdeauna prea curând, într-o altă realitate, iar golul care rămâne, adăugându-se în urma fiecăruia dintre ei, devine tot mai devastator: „Atunci când te bântuie boala și dezastrul, te gândești pentru cine ai rămâne. Da, am o pisică și un câine. Numai ei m-ar ține într-un fel. În rest, după 40 de ani, pot spune că viața mea a fost cam ștearsă, cu mici-mici momente de bucurie și în rest multă-multă singurătate și luptă.”

Așa este. Oana Pellea e o luptătoare. E ca țăranii care, trecând noaptea printr-o pădure ori prin preajma vreunui cimitir, fluieră ca șa-și alunge urâtul, dar nu se întorc din drum. Tocmai această calitate, care răzbate peste tot în scrisul ei, conferă

jurnalului său forța de seducție. E însă o carte care nu-și poate dezvălui pe deplin mesajul și profundele semnificații decât celor ce-o citesc sub semnul empatiei. A gândi și a scrie. Nu este un mod de a supraviețui, ci de a trăi.

Orizont, nr. 12 / 2009

SORTITĂ LUCIDITĂȚII

Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit. 1932-1947*. Text ales și note biografice de Arșavir Acterian. Ediție îngrijită, traduceri din franceză, note bibliografice și prefață de Doina Uricariu. Ediția a doua, revăzută. București. Humanitas [Memorii, jurnale, convorbiri], 2007.

În 1946, decis de acum să rămână definitiv la Paris, „singurul loc de pe glob unde se poate trăi”, Emil Cioran constată fără să se mire și fără să se plângă că din țară nu-i mai scria nimeni. Cu atât mai mult l-a tușat o scrisoare de la Jeni Acterian, cea care întruchipa una dintre puținele, de nu cumva ultima sa prietenie constantă și nealterată. În răspunsul său, el pronunță cea mai corectă anticipare a destinului prietenei sale în contextul epocii: „Destinul tău de fată deșteaptă în Balcani mi se pare mult mai crud. În afară de dragoste și beție, ce se poate întreprinde în acel inavuabil Sud-Est? Nu vreau să spun că am rezolvat ceva aici, dar scepticismul cere un cadru parfumat și frivol pe care l-am găsit, pe când a fi ros de îndoieli în spațiul valah e de o tristețe fără soluție.” De fapt, încă din 1940, când ea avea doar 24 de ani, iar el 29, îi pusese, tot epistolar, diagnosticul exact: „Tu ai atins un grad de luciditate aproape inconceptibil la o fată. Și pe lângă asta... în România! Ce singură trebuie să fii!”

Se află numite în aceste două scrisori ale lui Cioran cele două coordonate pe care a evoluat destinul tragic al lui Jeni Acterian. Tragic nu doar pentru că a fost prematur frânt,

ci și pentru climatul lipsit de orice perspectivă în care s-a consumat. Prima, care rămâne totodată *sa qualité maîtresse*, este luciditatea. Calitate primejdioasă, aducătoare mai curând de ponoase decât de foloase, care a și determinat de altfel cea de a doua coordonată a acestui destin – singurătatea.

Jurnalul unei fete greu de mulțumit. 1932-1947 este expresia absolută a acestei lucidități însingurate, aflat într-un perpetuu răspăr cu lumea și cu vremea sa. Recunosc că, inițial cam sceptic, am citit cartea abia acum, la a treia ediție, stimulat de numeroasele comentarii superlative ce i s-au dedicat și pe care le suspectam de supralicitare. Bănuiala se confirmă până la un punct dacă avem în vedere doar prima parte a jurnalului, aceea a elevei Jeni din ultimele clase de liceu. Cu riscul de a deveni didactic, trebuie spus aici că jurnalul se structurează de la sine, firească, în patru mari segmente distincte, de-a lungul cărora maturizarea diaristei e evidentă și poate fi urmărită de la nivelul stilistic până la cel al conturării unei viziuni asupra lumii. În etapa de liceană obsedată de bacalaureat, jurnalul e precumpănitor marcat de semnalmente scrierilor similare produse de toate fetele în floare. Exaltare, patetism, sentimentalism, neliniști fără motiv aparent, ispita marilor întrebări: „Sunt atât de tristă, atât de tristă. Sufăr fără cauză. O suferință nebună pentru nimic concret. Mi-e rău, mă torturez, mă zvârcolesc! Sufletul meu se sfâșie, se concentrează în suferință. Asta-mi vine fără cauză. Nu-mi pot lămuri nimic. Nu sunt decât suferință.” Dacă s-ar reduce doar la notații de acest gen, această primă parte ar deveni, desigur, ilizibilă. Textul e salvat însă de luciditatea cu care această fată judecă ceea ce privește și citește, fiind de pe acum evident că aparține acelei specii care vede enorm și simte monstruos. În comentariul pe care i l-a consacrat, doamna Ioana Pârvulescu o compară cu Iulia Hasdeu, cu deosebirea că

aceasta aparținea unui secol stenic, prospectiv și optimist, pe când Jeni Acterian, dincolo de determinările temperamentale, e atinsă de răul noului veac. Existențialismul sub semnul căruia s-a remarcat că evoluează *Weltanschauung*-ul ei începe să devină însă perceptibil cu toată ponderea sa abia în a doua etapă a jurnalului, când criteriile ei de lectură se supun unor rigori noi, odată cu pătrunderea, pe de o parte, în mediul academic, pe de alta în mondenitatea unei capitale aflate în plină ebuliție culturală și artistică.

Jeni Acterian e o ființă dedublată. În ipostază socială e vitală, veselă, cu simțul umorului și o ireprimabilă vocație a ludicului, loială în prietenii, dar și cu un acut spirit critic care-și află de cele mai multe ori expresia în replici publice sau remarci intime dure, ironice ori sarcastice, întotdeauna pregnante stilistic. Totodată – acesta e paradoxul ei – în singurătatea pe care o percepe când salvatoare, când ca pe un blestem, e depresivă, clamoroasă, cu frecvente puseuri de panică, oripilată de perspectiva morții, convinsă premonitoriu că va muri tânără, în ciuda debordantei vitalități de la data însemnărilor. Ceea ce o menține la o linie de plutire suportabilă, salvând aparențele, temperându-i disperările, sunt cozeriile cu prietenii, figuri proeminente ale generației sale, flirtul practicat aleatoriu, cu autoironică ingenuitate, raitele prin cofetării, cinematograful, concertele, dar mai ales lecturile. Curios este că filmele nu le comentează decât rareori, de obicei nici nu le numește, pe când cărțile sunt receptate și trăite cu un soi de bulimie a lecturii. Care nu-i diluează apetitul critic, cu remarcă aproape întotdeauna sagace și exactă. Relatarea deambulărilor sale oferă o panoramă vivantă a Bucureștiului artistic și monden, populată de marile personalități ale vremii, de la Enescu ori Nae Ionescu până la apropiatii Marietta Sadova, Clody Berthola, Alice Botez, Emil

Cioran, Emil Botta, Eliade, Noica, Eugen Ionescu etc. etc. Și tot astfel, adică sub aspect documentar, din cărțile pe care Jeni Acterian le devoră, de la Edgar Wallace până la Kierkegaard, s-ar putea constitui un veritabil index al lecturilor predilecte ale societății culte din interbelic. Evaluându-i profuziunea și calitatea lecturilor, comparativ cu ale noastre, ale celor școliți după nefasta reformă comunistă a învățământului din 1948, am re trăit același umilitor complex de inferioritate pe care-l experimentasem și cu treizeci de ani în urmă, la lectura romanului epistolar al lui Negoîtescu și Radu Stanca. Ce orizont, ce cultură, ce lume!

După cum reiese din mici detalii, familia Acterian n-a fost niciodată înlesnită financiar. Dar problemele se complică și mai mult odată cu deteriorarea situației din țară și declanșarea războiului. Urmează vreo șase ani trudnici pe care e nevoită să-i petreacă în interminabile ore de „slujbă” funcționarească într-un oficiu al statului, unde se simte în permanență strivită între birocrație și prostie. Cu atât mai greu de suportat, cu cât noua poziție survine după ratarea din cauza războiului a unui preconizat doctorat la Paris. Obsesia morții, niciodată absentă, devine tiranică și, între plictis și disperare, uitarea, suportabilitatea sunt căutate tot în convivialitate, flirt, teatru, lecturi. Și, asemenea lui Mihail Sebastian – este, de fapt, un loc comun al epocii – gustă din plin miracolul încă proaspăt al radiofoniei, cufundându-se în audiția concertelor din lumea largă. Până când, brusc, jurnalul intră în cea de a treia fază, cu totul diferită de cele de până aici. E vorba acum de jurnalul primei sale experiențe erotice adevărate. Impactul este atât de insolit, intruziunea în intimitatea sa sever ocrotită până acum e atât de brutală, personalitatea intrusului Sănduc, – nimeni altul decât singularul filozof Alexandru Dragomir – deopotrivă

iubit și detestat, e atât de pregnantă, încât referirile la lumea exterioară dispar efectiv, rămânând doar eterna poveste a celor două personalități care se atrag și se resping cu aceeași forță, fără a găsi un *modus vivendi* rezonabil, convenabil amândurora. Trăirile fetei „greu de mulțumit”, care se simte rănită în orgoliul ei firesc, de ființă conștientă de propria valoare, se traduc aici stilistic într-o expresie de o extremă violență care-i trădează intensitatea dramei. Doamna Adriana Bittel remarcă pe bună dreptate că „...inteligența și luciditatea o împiedică să atingă satisfacțiile feminității comune.” Ne aflăm astfel în plin roman erotic în maniera anilor 30, în descendența unor Camil Petrescu, Holban, Sebastian...

Pe cât de intens, pe atât de scurt acest episod. Urmărit de îndată, tot atât de brusc, de un altul în care vorbește o Jeni vindecată, cu rănilor încă nu de tot cicatrizate, dar decisă eroic să depășească penibila experiență, detașată, orientată exclusiv înspre mai vechea ei pasiune, aparent realizabilă acum: Jeni Acterian își începe cariera teatrală; referirile, preocupările, prietenii sunt altele. Din păcate, sănătatea ei care părea invulnerabilă clachează neașteptat, astfel încât și această ultimă aspirație rămâne neîmplinită. A murit, cum însăși cobise, la 42 de ani, iar jurnalul ei se adaugă – cum corect îl situa Dan C. Mihăilescu – lungului șir al cărților ratării.

Jurnalul unei fete greu de mulțumit a apărut sub îngrijirea, de un profesionalism dus până la pedanterie, a doamnei Doina Uricariu. El nu e lipsit totuși de unele surse de insatisfacție sau nedumerire pentru care distinsa editoare n-are nici o vină. De la fratele autoarei, Arșavir Acterian, se știe că ea n-ar fi acceptat sub nici un chip publicarea jurnalului. Totuși, fratele, găsindu-l pe drept cuvânt demn de interes, și-a asumat riscul moral al publicării. Tot el, cum relatează doamna Doina Uricariu în

prefața intitulată *O revelație a memorialisticii românești*, a refuzat „...să publice numeroase pagini pe care le-am citit atunci în original – și apoi chiar dactilografiate – între care și notațiile din anii 1948-1949.” Mai mult: una dintre prietenele lui Jeni Acterian, pictorița Nuni Dona, i-a spus că însăși Jeni a cenzurat probabil numeroase pagini.

În urma lecturii, cititorul rămâne astfel cu două întrebări. Prima se referă la interesul lui Jeni Acterian pentru lumea cea mare a vremii sale. Asta întrucât, cu excepția câtorva ironii emise în treacăt la adresa legionarilor și a nemților (nu și la aceea a rușilor!), nu există în paginile sale nici o reflecție privind viața social-politică dintr-o țară și o epocă în care evenimentele catastrofale s-au ținut lanț. Să fi fost o fată atât de cultă, de sensibilă, de inteligentă și de lucidă, chiar atât de dezinteresată de dramele care se consumau în jurul ei, de la cele naționale până la cele familiale, precum, bunăoară, cea a arestării și morții fratelui Haig, amintite doar sumar și tot tangențial? Ne vine greu să credem și rămânem cu un sentiment de frustrare la gândul că paginile sustrase de Arșavir, de teama cenzurii comuniste sau pentru a proteja intimitatea surorii sale, i-ar fi putut întregi acesteia profilul moral, caracterologic, de personalitate exponențială a epocii interbelice și începutului de eră a distrucției comuniste.

A doua suspiciune remanentă după lectură privește decizia autoarei de a nu-și publica niciodată jurnalul. Mă îndoiesc. Va fi fost un gând, o eventualitate, dar nu cred că era decizia ei definitivă. Ea voia să-și ardă jurnalul, după cum spunea Arșavir Acterian, totuși nu l-a ars. Nu numai că nu l-a ars, dar l-a și intitulat. E destul de puțin obișnuit să investești un jurnal destinat definitivei taine sau focului cu un titlu evident căutat pentru efect: *Jurnalul unei fete greu de mulțumit*.

Oricum, nu ne putem decât ralia opiniilor concluzive ale tuturor comentatorilor care consideră acest jurnal unul dintre cele mai importante ale literaturii noastre, făcând în epocă pandant cu cel al lui Mihail Sebastian prin amploare, tragism și luciditate. Cu atât mai mare e interesul cu care vom aștepta de acum apariția unei noi ediții, de data aceasta completă, aflată de altfel în portofoliul de bune intenții al doamnei Doina Uricariu.

Cafeneaua literară, nr. 11/2007

ARȘAVIR, OMUL LUI DUMNEZEU

Arșavir Acterian, *Jurnal*. 1929-1945/1958-1990. Cuvinte de întâmpinare de Bedros Horasangian, Florin Faifer. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2008. 558 p.

Foarte mândru de a fi găsit acest titlu, am descoperit ulterior că Dan C. Mihăilescu mi-a luat-o înainte, intitulându-și comentariul la aceeași carte, *Arșavir, o duminică de om*. Ideea o întâlnim, într-un fel sau altul, la toți cei ce l-au cunoscut, aieveya sau doar din scris, pe Arșavir Acterian. O regăsim și în „cuvintele de întâmpinare” ale lui Bedros Horasangian și Florin Faifer, care prefătează recentul volum al jurnalelor sale. „Avea ceva senin și curat în toată ființa lui”, scrie Bedros Horasangian, care știe ce spune deoarece, în ciuda diferenței de vârstă, a fost unul dintre puținii săi apropiați din anii de pe urmă. Dacă la Haig impresionează talentul și sagacitatea artistică, iar la Jeni luciditatea, drama intimă și pregnanța stilistică, Arșavir va rămâne în posteritate prin mansuetudinea sa, prin toleranța și deschiderea generoasă în fața fluxului ideatic al vremii sale, pe care-l receptează și-l analizează cu mirare ingenuă, aprobativ sau nu, dar niciodată cu ură sau inflamări vindicative. N-a fost, cum singur o recunoaște, nici scriitor, nici filozof. Există astfel în jurnalul său o însemnare din 1970, care nu e decât o amplă autocaracterizare prin negație: „Stofă de călugăr sau anahoret n-am (mișună unele poftes în mine și devin ușor prada lor); cap de filozof n-am (adorm lesne la speculații prea subtile și teorii

interminabile); poet nu sunt (că-s lipsit de subțirime, deși nu-s nesimțitor la o anume poezie aleasă); ca să fiu romancier sunt lipsit de imaginație [...]” etc. etc. A fost, în schimb, aș zice, un fel de releu catalitic al tuturor izbânzilor și prăbușirilor generației sale, un *raisonneur* al cărui comentariu selectiv și prudent reușește să lase imaginea estompată, dar suficient de sugestivă, a două epoci dramatice, despărțite de falia anilor 1944-47.

Aflat ca vârstă între fratele Haig (n. 1904) și sora Jeni (n. 1916), Arșavir (n. 1907) are câte ceva din fiecare, fără a ajunge la nivelul de expresivitate al nici unuia. N-a avut nici o vocație anume, dar, de voie ori de nevoie, a făcut de toate, împărtășind solidar destinul generației sale. Propensiunea de a scrie, devenită în anumite momente tiranică, nu l-a părăsit însă nici chiar când n-o putea satisface, în detenție sau boală. Ea a rămas o aspirație perpetuă a lungii sale vieți, care s-a concretizat în cele din urmă în pagini de jurnal și în cele câteva cărți apărute abia după 1990. Dacă ar fi să-i caracterizăm concis scrisul, am spune că el aparține unui superior diletantism, a cărui pondere nu e un efect al virtuților estetice, ci al interesului documentar. În 1934, pe când ea avea 28 de ani, Jeni se considera mai matură decât el și își nota cu incisiva ei luciditate impresia despre manuscrisul pe care fratele Arșavir, cu nouă ani mai vârstnic, și-l intitulase *Jurnalul unui leneș*: „El discută, explică pe pagini întregi lucruri peste care mai toată lumea gânditoare trece. Crede că în felul acesta descoperă America, în vreme ce aceasta a fost descoperită de sute de ori înainte.” S-ar putea avansa astfel supoziția că Arșavir Acterian face figură de scriitor prin contaminare, printr-o reacție mimetică indusă de frate, de soră și de anturaj: o semnificativă parte a celor din generația sa, dintre care unii îi erau prieteni apropiați, colabora la publicațiile vremii, edita cărți și ținea jurnale mai mult sau mai puțin secrete. În ceea ce-l privește, acordă jurnalului mai mult credit decât celor

„mai impresionante și formidabile creații”. Și își argumentează predilecția astfel: „Oamenii, scriitorii nu pot da ceva mai surprinzător și interesant – egal de valabil și de edificator din punctul de vedere al vieții esențelor – decât mărturisirea zi de zi a ceea ce au comis și a ceea ce au crezut de cuviință să fie notat din tot ceea ce au trăit, gândit, datat. Chiar dacă au trunchiat anume lucruri, au desfigurat altele, au denaturat și pervertit prin scris, într-un fel sau altul, ceea ce trebuie să fie redat întreg, simplu și concis. Asemenea denaturări, lesne controlabile uneori, sunt elocvente prin ele însele și caracterizante ale psihologiei scriitorului.” Considerat retrospectiv, după încheierea lecturii acestui volum care conține jurnale din diferite momente ale vieții sale, se poate deduce că pasajul de mai sus este, la urma urmelor, o pledoarie *pro domo*. Căci, așa cum se precizează și în *Nota Editurii*, el însuși a recurs la rafistolări intempestive, soldate cu „denaturări” și „trunchieri” nu numai ale propriului jurnal, ci și ale jurnalului surorii sale, pe care-l editează după moartea ei. Motivele nu sunt greu de înțeles – poate frica, poate grija pentru ocrotirea intimității amândurora – și nu mai au acum importanță. Lucrurile trebuie luate așa cum ne-au parvenit. Ele rămân suficient de elocvente pentru cititorul avizat, încât să devină mărturii importante asupra unei epoci și a unor destine.

Ediția de față a jurnalului lui Arșavir Acterian cuprinde două etape radical diferite: 1929-1945 și 1958-1990. Cu precizarea că din prima etapă lipsesc treisprezece ani. Cei mai tensionați, cei mai dramatici, cei mai spectaculoși, cei dintre 1932 și 1945. Însemnările pe care le cunoaștem acum încep la 23 noiembrie 1932, când diaristul avea 25 de ani, fără a fi încă deplin maturizat. Deducem asta din tonul bine-cunoscut al teribilismului juneții dintotdeauna: „Scriu să fac ceva. Simt nevoia să fac ceva. E ucigător lucru să trăiești fără să poți face ceva. A vieții, a face. Ah! Ce cugetător mare sunt! Trebuie

să faci ceva, amice.” Cu precădere interiorizat într-o primă fază, junele Arșavir emite cogitațiuni solemne despre absolut, moarte, misterul feminității, rostindu-se uneori simili-aforistic, fără a depăși aria locului comun: „Dorești și chemi moartea în momentele grele, așa cum tânjești după viață în clipele când îți fuge de sub picioare.” Din fericire, autoironia și luciditatea scapără când nu te mai aștepți, oxigenând textul. Sunt simptome și adjuvante ale rapidei maturizări. Ea e perceptibilă mai cu seamă în secvențele când, mai puțin preocupat de propriul sine, devine un observator sagace al celor ce se petrec în jur: „Când suntem la un loc, rar se întâmplă să comunicăm într-o atmosferă de sacrală (de ce sacrală, mă rog?) prietenie. De cele mai multe ori ne înghiontim, ne zeflemisim, bârfim, ne certăm, ne suspectăm, ne măsurăm. La sfârșit suntem veseli că am consumat din timp sau triști că l-am pierdut.” Sau: „Cu Cioran și Costică F[loru] la Herdan și apoi, *vorbind despre moarte, depresii și de-ale vieții* (subl. RC), ajungem la Papu. Zaiafet. Se sărbătorește desigur ceva. Letiția? Ospitalitate. Băieți simpatici. Fete drăguțe. Agreabil. Eugen, în mediul său natural, e argint viu [...] Hărmălaie. Aiureală. În fond, nimeni nu știe ce vrea. Glume. Vin. Pian. Radio. Strigăte, țipete. Tinerețe cheflie, din te miri ce, silit și sumbru cheflie la câte unii.” Între „depresii” și „zaiafet” e loc pentru orice. Tânărul Arșavir e conștient de asta, nu-și pierde uzul rațiunii și, din când în când, reflecția sa cade implacabil, cu un (pre)matur scepticism: „Ne punem vag și destul de confuz probleme”; „Nu te poți bizui pe nimeni și pe nimic”; „De ce or fi tinerii ăștia inteligenți pătimiși până la prostie?”; „Cert e că trăiesc într-un penibil provizorat spiritual” etc. etc. Plimbări, cinematografe, cafenele, „zaiafeturi”, dar și Biblioteca Fundațiilor, frecventată cu fervoare, loc de satisfacere a bulimiei lecturii ca și al întâlnirilor, proiectelor și bârfelor amicale. Citește enorm, eclectic – cum, de altfel, fac toți congenerii

săi – iar observațiile îi devin din ce în ce mai pertinente. Nu numai când se referă la cărți, ci și la prieteni sau noi cunoștințe. Se conturează printre toate astea nu doar portrete memorabile, ci și stilul de viață al unei generații prodigioase. E, în definitiv și *mutatis mutandis*, stilul proaspetelor generații dintotdeauna, prielnic înfloririi ideilor extreme. Care rodesc doar când intră în conjuncție cu un guru. Iar generația lor s-a procopsit cu două asemenea figuri cât se poate de carismatice – „Căpitanul” și Nae Ionescu – care au fascinat-o, distorsionând grav întristător multe destine. Dintre cei trei Acteriani, doar Jeni n-a marșat. Haig s-a implicat și a plătit disproporționat, cu viața, iar Arșavir a cochetat cu „Mișcarea” în ipostază de simpatizant. Suficient însă pentru a plăti și el, mai târziu, sub comuniști. Dar despre episodul său legionar nu amintește de-a lungul celor peste 500 de pagini decât de două ori, vag și în trecere. Cum e acesta, sunt și alte lucruri pe care jurnalul său le eludează: procesele în care a fost târât, anii de detenție, mizeriile materiale. E de înțeles: îndeobște foștii deținuți politic evită să vorbească despre umilințele fizice și morale pe care le-au îndurat. E o reacție a demnității lezate. Dincolo de asta, la Arșavir Acterian se pare că a funcționat și teama de a nu-i fi găsite în jurnale reflecții aducătoare de noi represii. Îndeosebi după 1958 și apoi după 1966, notațiile sale sunt tot mai „cuminți”, limitându-se la lecturi, la evocarea unor prieteni, la contemplarea propriei senectuți.

Curios este că în prima parte a jurnalelor, deci până în 1945, nu apare niciodată vreo referire la Jeni. Ea, în schimb, în jurnalul ei, îl evocă mereu cu tandrețe și ironie – îi zice „Aiurilă” – citându-i nu doar o dată spusele la modul „cum a zis A., cum zicea A.” Există de altfel un pasaj elocvent pentru natura relațiilor ei cu cei doi frați: „Parcă eu am aceeași structură cu Ar. și cu H. și totuși ne înțelegem și ne iubim, oricât ne-am

ciondăni pe varii planuri.” Aș înclina să pun absența lui Jeni din însemnările lui Arșavir pe seama pudorii sufletești a acestuia. După parcurgerea întregului său jurnal, e limpede că nu agreea să-și deoaleze teritoriile mai delicate, mai profunde ale propriei intimități. Excepție fac primele pagini ale anului 1958, abrupte, dramatice, de un sincer patetism: „Am trăit patru ani îngrozitori. *Mai îngrozitori decât orice închisoare* (subl. RC), decât orice zbcium pur lăuntric, decât orice cauză fizică. Amenințarea continuă a morții – condamnarea la moarte a unei ființe pe care *am iubit-o mai mult decât pe orice iubită* (subl. RC) – a făcut din viața noastră un coșmar [...]” Paginile care urmează sunt un lamento pentru Jeni, cu tulburătoare detalieri ale îndelungatei sale agonii, ca un fel de compensație tardivă a faptului că nu o evocase niciodată în jurnalul tinereții lor. După care – teribil destin! – urmează cea de a doua detenție, din 1959 până în 1964.

Însemnările de care dispunem după eliberarea sa reîncep în 1966. Arșavir Acterian apare aici cu precădere obsedat de senectute. În tinerețe, moartea era un subiect retoric, oarecum de rigoare, monden, se pălăvrăgea „despre moarte, depresii și de-ale vieții”. Acum, moartea devine o realitate atroce, aproape cotidiană, care poate surveni în orice clipă. Prietenii și cunoscuții se tot săvârșesc, conștiința propriului sfârșit devine tot mai acută. Un junghi, o durere obscură, o indispoziție îi suscită spaime și previziuni sumbre: „Oricât de indiferent mi-ar fi destinul meu pământesc, oricât aș fi de detașat de tribulațiile mele fizico-terestre, indiferența și detașarea dispar în momentul când sentimentul de frică, de neputință, de spaimă le înlocuiește, acoperindu-mă de sudoare la gândul unor noi suferințe. Coșmar. Panică. Debusolare.” Credința se dovedește un suport destul de precar în fața spectacolului decăderii, al disoluției fiziologice, al epavelor umane întâlnite în deambulările sale tot mai însingurate.

Însemnarea citată mai sus e din august 1967. Moartea îl va mai ocoli încă treizeci (!) de ani – să fie o ironie a sorții? – timp pe care îl va străbate sub neîntrerupta ei obsesie. La care, după 1990, se adaugă agravant deziluziile produse de „tranziție” și de noii guvernanți, pe care acum nu se mai teme să le denunțe. Singurele momente de răgaz în această supraviețuire chinuită de conștiința propriei involuții – e îngrozit de pierderea memoriei... – sunt cele, deloc puține, consacrate lecturilor și gloselor pe marginea cărților. Lecturi tot atât de lipsite de sistemă ca în tinerețe, de la Hugo sau Julien Green, la Călinescu sau Petru Creția, însoțite însă de aceeași onestă spontaneitate a comentariului, cu o nealterată putere de seducție asupra celui ce-l citește. Seducție neegalată decât de aceea a portretelor schițate din câteva linii esențializate. Dacă ar fi să izolăm vreo proeminență a scrisului său, am numi fără îndoială expresia acestui talent de portretist, care se manifestă, cu precădere după 1966, mai ales la aflarea morții vreunui prieten sau cunoscut ori la întâlnirea, în plimbările sale, a altuia asemenea, pe care nu-l mai văzuse de mult și care îi apare acum devastat de vârstă, în plină „deconfitură”, cum îi place să spună cu un reiterat, imposibil franțuzism.

Prin destinul straniu al autorului și prin valoarea lor de martor al unor epoci tulburi, jurnalele lui Arșavir Acterian se impun ca o piesă importantă a acestui extraordinar *puzzle* configurat din jurnalele marilor figuri ale secolului trecut. Se citește cu interes, cu participare afectivă și cu simpatie pentru sinceritatea și nevestejita, ingenua sa mirare în fața diversității lumii și a întâmplărilor ei. Calități care i-au rămas intacte până în ultimele sale însemnări: „Fără îndoială, atât Haig, cât și Jeny mă depășeau prin talent, prin profunzime. Eu, în schimb, mă mir de mai toate cele. Și sunt singurul care am supraviețuit.”

CULISELE CREAȚIEI

Jurnal, 1935-1944, Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefață și note de Leon Volovici, București, Humanitas, 1995.

În ciuda bogăției literaturii memorialistice, confesive, autoreferențiale, care sporește neconținut în toate culturile lumii, resorturile intime și dinamica procesului efectiv de creație artistică rămân în continuare enigmatice. Dispunem de o profuziune de date și detalii asupra laborioasei elaborări, dar alchimia sa intimă continuă să rămână secretă, fiindcă majoritatea covârșitoare a cunoștințelor pe care le-am dobândit sunt de ordin exterior, aparțin lumii văzutei, „atelierului”, cum se zice îndeobște cu un termen și el discutabil, fiind lipsite de relevanță pentru profundele combustii ce duc în cele din urmă la configurarea viitoare opere. Tot ce știm reprezintă locurile comune ale elaborării, cu nimic mai puțin importante însă prin faptul că sunt comune. Dimpotrivă, oricât de comune, ele își au relevanța lor: dacă nu pot aduce nici un fascicul de lumină în obscuritatea care înconjoară esența creației, ele atestă, în schimb, specificitatea unui mod de existență și autenticitatea unei rațiuni de a fi. N-are nici o importanță aici anvergura operei. Accesul înspre împlinirea ei se face pe aceeași pantă ascendentă jalonată de îndoieli, habitudini, ticuri, superstiții, idiosincrasii, spaime și euforice satisfacții. A fi consacrat prin destin acestui mod de existență până la sfârșit și a-ți asuma cu orgolioasă resemnare această rațiune de a fi reprezintă, la urma urmelor, marca de noblețe prin care se recunoaște scriitorul autentic, născut iar

nu făcut. Sunt reflecții care mi-au fost suscitade de constatarea că ne aflăm în anul centenarului Mihail Sebastian. Or, poate nicăieri ca în *Jurnal*-ul său – poate doar în eseurile lui Lucian Raicu – n-am întâlnit asumarea unui asemenea destin cu atâta tragică luciditate.

Complexitatea acestei cărți, care a devenit, se pare, opera capitală a autorului ei, a fost remarcată și copios comentată în cei unsprezece ani care au trecut de la apariția ei, până la analiza de detaliu a palierelor sale de interes: un jurnal de creație, unul erotic, unul politic, unul de război, altul al „chestiunii evreiești” etc. Din unghi profesional, interesantă în primul rând mi se pare însă personalitatea *artistică* a celui ce s-a implicat cu întreaga-i sensibilitate în toate aceste aspecte, de altfel imposibil de separat. Separându-le acum noi, din rațiuni analitice, constatăm că personalitatea *artistică* a lui Mihail Sebastian se profilează cu cea mai mare pregnanță în jurnalul de creație. E surprinzător de aceea că, în urmă ce zece ani, unii comentatori și-au exprimat rezerve tocmai asupra acestor pagini pe motiv că anvergura operei lui Sebastian n-ar justifica abundența însemnărilor sale de atelier. Detașându-se atunci, bunăoară, de opiniile radicale ale dlui Dan C. Mihăilescu, dl S. Damian se declara totuși de acord asupra câtorva aspecte printre care pe primul loc se afla acesta: „M.S. acordă prea mult credit propriilor zămisliri literare, care nu fac gaură-n cer [...]” (Rom. lit., 22/1997). Dar există oare scriitor care să se angajeze în elaborarea unei opere fără a investi o minimă încredere în valoarea ei? Dacă această liminară încredere în propriile „zămisliri literare” n-ar exista, și-ar mai asuma cineva muncile scrisului? Chiar dacă încrederea îi va fi serios zdruncinată pe parcursul elaborării, chiar dacă valoarea operei urmează a fi confirmată abia la apariție sau în postumitatea autorului, – propensiunea sa autoscopică,

insistența cu care își scrutează fiecare pas pe urcușul abrupt al creației sunt pe deplin explicabile și reprezintă rostul unui „jurnal de creație” care nu e destinat delectării publice, ci, autocunoașterii, evaluării propriului demers creator și, nu în ultimul rând, defulării terapeutice.

Mihail Sebastian face parte din familia artiștilor fără de arginți. Aspectele materiale ale existenței – banii întâi de toate – nu-l interesează decât în măsura în care îi pot asigura liniștea creației și decența condiției de intelectual: „Nu voi izbuti niciodată să trec dincolo de o mizerie mai mult sau mai puțin suportabilă, nu voi face niciodată carieră, nu voi avea niciodată bani... Și sincer vorbind, foarte sincer, fără nici un motiv de a mă păcăli pe mine însumi, cred că banii îmi și sunt indiferenți. Aș cere vieții doar puțină liniște, o femeie, cărți și o casă curată.” Însemnarea e din 1935 și, cu mici variațiuni, revine de-a lungul întregului deceniu următor. Se mai adaugă doar câteva precizări: femeia ar trebui să fie – cum altfel? – „o femeie iubită”, cărților li se asociază și muzica, iar casa e înțeleasă în accepția de *Heim*, cămin, loc de refugiu în intimitate, spațiu securizant. Cel mai jinduit ideal rămâne însă liniștea, a fi lăsat în pace, aspirație notată recurent, pentru atingerea căreia e dispus să sacrifice orice: „Tot ce doresc e să fiu lăsat în pace. Pierd, cedez, înghit, suport – dar vreau să fiu lăsat în pace.” Se examinează cu luciditate, dar și cu o orgolioasă resemnare: „Nu am nici o aptitudine practică. Sunt eminamente un om care *nu se aranjează*. Sunt în cel mai prost înțeles al cuvântului un *poet*.” Ceea ce nu înseamnă că l-ar atrage pitorescul promiscuu al boemei – mediu care îi rămâne complet străin – dar nici „cariera”. Așa cum nu-l preocupă banii dincolo de un strict necesar decenței, nu-l interesează și nici nu deține arta stabilirii relațiilor profitabile, aranjamentele, publicitatea, „chestiile”: „[...] n-am cerut niciodată nimănui nici un articol,

n-am dus nici o politică literară, n-am cultivat simpatii, n-am evitat adversități. Poate că toate astea intră în vechea mea lene, dar în anumită măsură și în conștiința că destinul meu de scriitor – dacă cumva am vreunul – se decide dincolo, mult dincolo de toate aceste mici *chestii*.”

Destinul său de scriitor se decide atunci și numai atunci când poate să scrie. E conștient de asta și de aceea îl agasează până și exercitarea profesiei care îi asigură subzistența, simțind dureros, ca iremediabil pierdut, timpul petrecut ca avocat prin sălile de dezbateri sau în elaborarea pledoariilor. Când, în sfârșit, sună ceasul de grație în care se poate așeza la masa de scris, eliberat de ceea ce Ernst Jünger numea „lucruri potrivnice care mă apasă”, intră în acea stare febricitantă, vecină cu boala, care însoțește întotdeauna la adevărații artiști, impulsul creator, acea „stare de a face” socotită de Brâncuși, pe drept cuvânt, mai dificil de atins decât „facerea” însăși: „Un moment, în timp ce precizam pe hârtie, azi după-masă, gândurile care se îmbulzeau – m-a cuprins un fel de febră (vechea mea febră care mă ametește puțin când *văd* o carte sau o piesă). Mă simțeam nerăbdător. Aș fi vrut parcă să încep imediat să lucrez. Aș fi vrut să comunic cuiva marea veste.” Odată atinsă starea de grație, simte nevoia unei discipline și a unui program. Și-l fixează de la 9 la 12 și după-amiaza de la 3 la 6, dar rareori reușește să-l și respecte și de aceea e bântuit de remușcări. Se consolează autoironic cu constatarea că „Dintr-un scriitor harnic n-am decât remușcarea: ea îmi ține loc de conștiință profesională.”

Trăiește succesiv – ceea ce toți scriitorii cunosc – spaima de pagina albă, însoțită cu neliniște, cu îndoială „și puțin poate cu silă” și apoi dificultatea de a începe efectiv, de a așterne prima frază, de a găsi ceea ce Marguerite Yourcenar numea „tonul just”, de a depăși poticnelile de parcurs, sincopile

fluenței, momentele de descurajare, de lehamite, de „puțină silă”. Remediu e unul singur, simplu și dur, iar el îl descoperă la rândul-i, ca orice scriitor, din proprie experiență: „Metoda cea mai simplă este tot aceea de a lua loc cu hotărâre la masa de scris și de a aștepta.” De aceea se și simte încurajat când descoperă la alții aceleași trăiri în fața obstacolelor, cum e cazul cu Jules Renard, autor paradigmatic pentru Sebastian, citat cu acea bucurie pe care n-o pot naște decât întâlnirile de gând cu cei pe care îi admiri: „*Le plus difficile c'est de prendre la plume, de la tremper dans l'encre et de la tenir ferme au-dessus du papier.*” Firește, pentru ca lucrul să „meargă”, e nevoie de niște minimale condiții. Prima e sănătatea care însă, pe el, nu-l prea răsfăță: „E în primul rând o chestiune de sănătate și de rezistență fizică”, constată în august 1942, după ce, în iulie 1939, după o zi de lucru caniculară, nota sec: „Sănătate îngrijorătoare, instabilă, plină de toane. Un efort susținut de câteva ore mă nimicește.” Totuși, chiar în condițiile unei sănătăți precare, mai chinuitor, cu un surplus de voință și de efort, lucrul poate înainta. Ceea ce îi dăunează însă înainte de toate, mai mult chiar decât o sănătate fragilă, este lipsa de continuitate. Este un obstacol comun tuturor scriitorilor care n-au privilegiul de a se izola, refugiindu-se din tumultul cotidianului și de pe urma căruia se aleg cu sentimentul deprimant al trudei sisifice. Adevăr regăsit și confirmat peste decenii de jurnalul lui Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*: „De mult n-am mai cunoscut binefacerile continuității pentru munca intelectuală [...] Destinele noastre ratate sunt, toate, expresia unor crize de continuitate.” De altfel, ca să continuăm digresiunea, în *Ușa interzisă* regăsim formulat și un alt adevăr, verificabil în toate jurnalele spiritelor creatoare, și anume capacitatea lor de a da cititorilor contemporani sau de peste timp sentimentul tonic al comuniunii, al unor experiențe

și trăiri comune, în cele din urmă al unei salutare solidarități spirituale. Oamenii ajung astfel să *comunieze*, spune Gabriel Liiceanu, cu un termen insolit: „*Principiul jurnalului* este unul al spovedaniei (ajung la mine mărturisindu-mă) combinat cu descoperirea de sine a celui care îmi citește mărturisirea [...] Dintr-un jurnal afli că oamenii comuniază fără să știe, că în adâncul lor ei sunt identici sau asemănători.” Și poate în primul rând scriitorii sunt cei ce se bucură descoperind că nu sunt singuri sau, măcar, că nu sunt singurii care...

Pentru un scriitor elaborarea fiecărei cărți e similară unui debut, scriindu-se altfel decât cele care au precedat-o. Chiar și trăirile, stările de spirit care însoțesc elaborarea, deși sunt aceleași, dobândesc la fiecare nouă carte pregnanța unor prime trăiri și sunt notate cu ingenuitatea descoperirii. În august 1938, Mihail Sebastian notează: „Azi m-am reîntors la roman. Orice întrerupere e primejdioasă, fiindcă mă îndepărtează, îmi face grea revenirea. Pentru ca, în noiembrie 1939, același adevăr să fie consemnat cu satisfacția unei reconfirmări: „A te întrerupe cinci zile din scris nu însemnează numai a pierde cinci zile de lucru. E ceva mai grav. Pierzi tonul just, te îndepărtezi de oamenii tăi, tu nu-i mai regăsești, ei nu te mai recunosc.”

În pofida epocii pe care i-a fost dat s-o străbată, profund și sub cele mai variate aspecte stresantă, rupându-i neconținut fluxul elaborării, lucrul înaintează totuși. Sunt perioade când și-l însoțește de o evidență strictă, notând zilnic paginile scrise. Îndeosebi acesta e motivul care îi irită pe cititorii profani care așteaptă ca lectura unui jurnal să le ofere prilejuri de satisfacții voyeuriste, fără a bănuși drama care, de cele mai multe ori, îl determină. Pentru scriitor însă, această evidență contabilă a progresului zilnic e utilă și, mai ales în răstimpurile când lucrul „merge”, reconfortantă. Cu atât mai mult cu cât el e însoțit tot

timpul de îndoială și de o perpetuă nemulțumire care aduc cu ele ticuri, superstiții, complexe. „Trăiesc pe apucate, de la zi la zi. Nu am bani, hainele mi se rup și nu aștept nimic, decât să se facă seară, să se facă dimineață, să vie joia, să vie duminica. Toate astea de ce? Și până când?” Se compară cu alții și operațiunea se soldează de fiecare dată în dezavantajul său. O întâlnire în gară cu C. Noica îi smulge o exclamație în doi timpi – admirație față de prieten și dezgust față de sine: „Extraordinara lui delicateță, gestul lui onctuos, vorbirea lui măsurată: ce admirabil exemplu de om. Mă simt grăbit, vulgar, insensibil lângă el...” Asta era în 1937. Peste câțiva ani, când se simt de acum efectele conjugate ale războiului și legislației antisemite, asemenea comparații, chiar cu oameni „dintre cei mai comuni”, îi agravează complexul de inferioritate: „Eu singur mă dau la fund, dezarmat, învins, resemnat, incapabil de un gest, de o sforțare. De prea multă scârbă, de prea multă silă, ca să uit, ca să rabd, ca să mă amătesc mă refugiez în tot felul de ridicule visuri, pe care le urmăresc zile întregi cu ochii deschiși.” Refugiul și-l află însă deopotrivă în somn, în muzică, în lectură, teritorii salubre, care îi asigură abstragerea din contingent și reîncărcarea bateriilor, absolut necesară pentru depășirea paselor negre, a perioadelor de abulie depresivă. Cu precizarea că, dacă muzica o ascultă în ipostază de diletant cultivat, lectura o face cu ochiul profesionistului care nu rezistă tentației de a-și nota în treacăt reflecții lapidare, proprii celui ce privește lucrurile dinăuntru lor, familiarizat cu resorturile ascunse care le-au generat: „Citesc *Les Paysans*, mai ales pentru a vedea mai de aproape sursele atitudinii politice în Balzac. E un reacționar fără ipocrizie. Dar romancierul e mai tare decât doctrinarul, pe care îl anulează. Aș vrea să scriu despre asta – și despre multe altele.” Se adeverește ceea ce s-a spus de mult: cărțile se nasc din cărți. Dar nu numai din cărțile altora, ci și din propriile „zămisliri”. Nu numai lectura

e stimulatoare, ci și lucrul. Tocmai când acesta e în toiul lui, se conturează intempestiv ideile unor noi cărți. Cele mai multe nu vor fi scrise niciodată, dar fie și numai ideea în sine, conștiința că ele ar putea fi sunt suficiente pentru a-i întreține acea stare febricitantă productivă care, însă, pe cât de acută, pe atât de evanescentă, se destramă la cel dintâi vânt neprielnic: „Mă gândesc la o mulțime de cărți pe care le-aș putea scrie, pe care îmi promit să le scriu. Așa se întâmplă totdeauna când mă aflu antrenat în lucru: văd subiecte posibile, mă decid să nu-mi mai pierd timpul, îmi fac tot felul de făgăduieli de a fi stăruitor. Pe urmă, se înțelege, revenind la imposibila mea viață de la București, le uit pe toate, mă destram, mă descurajez.”

La un moment dat, sesizând frecvența și varietatea însemnărilor sale „de atelier”, cochetează cu ideea unei cărți care ar urma să se intituleze *Culise* „[...] și în care aș strânge toate lucrurile mele scrise în legătură cu creația literară, cu tehnica de lucru, cu viața de scriitor, cu experiențele publicării unei cărți etc. etc.” Însemnarea e din 1936 și cartea urma să apară „peste un an-doi”, dar, asemenea altor idei, n-a depășit stadiul de proiect. Însăși existența proiectului însă, ca și faptul că însemnările de acest gen au continuat consecvent, aproape zilnic, probabil până la moarte, în orice caz până în 1944, deoalează o conștiință profesională aflată într-o perpetuă alertă, animată de o hipersensibilitate care se constituie la el în dat temperamental de care e conștient, resimțindu-l în anumite momente ca exasperant: „Sunt acolo [la Curtea cu Juri] într-o tensiune nervoasă pur și simplu absurdă. De ce n-am izbutit în viață să fiu mai nesimțitor decât sunt?” Altădată, consternat de arestarea lui Geo Bogza, se temperează singur, deplorând „temperamentul meu alarmat”. Când, în 1939, de Ziua Cărții, a trebuit să participe la festivități în uniformă Frontului Renașterii Naționale, trăiește *post festum* o veritabilă dramă care-i smulge

accente catastrofice: „Mi-e rușine și mai ales mi-a fost atunci rușine. Mai am eu oare dreptul să judec calitatea morală a unui om, eu care n-am avut tăria de a rezista la această comedie? Ce aș face atunci în fața unor mari presiuni? Cum m-aș purta într-un lagăr de concentrare? Câtă mândrie aș fi capabil să păstrez în fața unui pluton de execuție? [...] Sunt un scriitor care a purtat livrea. Și mă gândesc că sunt scriitori care au murit pe rug pentru că n-au vrut să cedeze mai puțin chiar. Mă simt desfigurat, descalificat, decăzut din dreptul de a scrie: *eu!* Cu acel sentiment de stimă proprie, de orgoliu reținut, care singur justifică acest cuvânt.”

Toate aceste procese de conștiință, determinate de o inflexibilă rigoare morală, fac din Mihail Sebastian, până la capăt, „un civil”, așa cum, cu nedisimulat orgoliu, se definea în *Cum am devenit huligan*: un om liber, nonconformist și gânditor independent. Opera lui, chiar dacă „nu face gaură-n cer”, își are locul ei bine stabilit, păstrându-și prospețimea și priza la public. De altfel, el însuși, cu luciditatea aceea inclementă care-l caracterizează, era perfect conștient de punctele ei vulnerabile. Traducând în 1943 *Topaze*, are revelația propriilor slăbiciuni și nu ezită să și le denunțe scurt: „Este în teatrul meu o înclinare spre *delicat* care îmi va interzice în mod absolut un mare succes. Câtă vreme voi juca pe clapa *subtilului*, nu voi ajunge să câștig publicul mare. Pagnol îmi arată că grosolănia nu e neapărat necesară, dar că vigoarea dramatică e indispensabilă. Dar pot să încetez a fi ceea ce sunt?”

Mă gândesc că poate ar fi fost suficientă această singură însemnare pentru a legitima dreptul lui Mihail Sebastian de a ține un jurnal de creație scutit de ricanările, greu de înțeles, ale posterității.

CARNETUL ARABELLEI

Arabella Yarka, *De pe o zi pe alta. Carnet intim 1913-1918*.
Traducere de Denisa Toma. Prefață de Mihai Dim. Sturdza.
București. Compania [figuri & clipe], 2010.

Acest *Carnet intim* cu însemnări dintr-o perioadă extrem de interesantă – 1913-1918 – a fost scris de Arabella Yarka în limba franceză și editat de ea ca atare în 1937. Fără nici un ecou. Autoarea ar fi rămas astfel, poate definitiv, sub lespedeaua uitării, dacă fericita inspirație a Editurii Compania n-ar fi readus-o în actualitate, în traducerea doamnei Denisa Toma, oferindu-ne revelația uneia dintre figurile cele mai eclatante din peisajul memorialisticii românești. În *Prefața* „carnetului”, care este, de fapt, un volum dens de 270 de pagini, marcantul genealogist Mihai Dem. Sturdza reconstituie în detaliu ascendența familiei Yarka (uneori Iarca), inclusiv alianțele. Voi reține pentru comentariul de față doar amănuntul, pe cât de esențial, pe atât de curios, că Arabella, născută în 1888, a fost în familia Yarka un copil adoptat. Gest cu atât mai frumos, cu cât mama sa era o vieneză cu care tatăl ei natural, Scarlat Yarka, avusese o relație pasageră. Zic că e un amănunt curios, pentru că Arabella, acceptată firesc și asimilată perfect în familia Yarka, se considera „pe jumătate austriacă”, manifestându-se în același timp ca o ferventă, dar foarte lucidă și critică patrioată româncă. Prin poziția socială a familiei, devine un fel de copil teribil al *high life*-ului bucureștean, cu acces în marile familii, la toate

reuniunile mondene și artistice, până în anturajul familiei regale. Primește educația de rigoare în acest mediu, călătorește mult și, în general, a avut o „tinerețe agitată”, cum singură spune. Nu e de mirare, întrucât, temperamental, ea ține mai curând de *Les Années Folles* decât de *La Belle Époque*. În ciuda educației predominant francofone din Vechiul Regat, preferințele ei merg spre lumea anglo-saxonă și americani, ceea ce, conjugat cu propensiunea spre aventură, îi aduce reputația de imposibilă, răsfățată, excentrică. „Mentalitatea americană” – recunoaște ea – „pe care îmi place mult s-o pun în practică, îmi joacă adesea renghiuri... mai cu seama în România.” Oricând capabilă de gesturi insolite, n-a fost desigur o prezență comodă. Dar, cel puțin din perspectiva noastră, nicidecum dezagreabilă. Dimpotrivă, imaginea care rămâne după lectura „carnetului”, ținut mereu „sub cheie”, e cea a unei creaturi simpatice, „blondă”, „subțire și sportivă”, pasionată de călărie și „automobil”, nonconformistă cât cuprinde, cu un inflexibil simț al dreptății, generoasă și cu o inepuizabilă disponibilitate pentru altruismul extrem, fără de care n-ar fi rezistat cu voioșie, ca simplă infirmieră voluntară, în lumea crâncenă a spitalelor de campanie. Una dintre acele ființe care se comportă cu același firesc la balul de la Palat ori asistând o amputare fără anestezie dintr-un spital de campanie.

Prima parte a însemnărilor e marcată de stilul specific „fetelor în floare”: exaltat, romanțios, garnisit din belșug cu semnele exclamării. Ar fi greu digerabil, de n-ar fi cât se poate de interesant prin *ce* spune. Se află aici o bună parte din tinerețea sa „agitată”, culminând cu un *coup de foudre* pentru Carol, fiul dramaturgului Alexandru Davila. Junele sărac, în care fata cu tentantă zestre vede „un zeu antic în frac”, e seducător și pasional, dar, totodată, cartofor și hahaleră. Nunta lor, evocată de Arabella în toate detaliile, a constituit un subiect

copios pentru Claymoor și, prin valoarea sa documentară asupra vieții mondene bucureștene de *Belle Époque*, rămâne una dintre paginile proeminente ale acestui jurnal. Mariajul însă, va fi dificil și capricios. Ea se simte tot mai neglijată, vede în Cazinoul din Constanța și în Automobil Clubul din București niște locante ale pierzaniei – „vulgaritate, hidoșenie, murdărie” – și îi face „scene infernale” lui Carol când apare acasă spre zori. Totuși îl iubește constant, când cu tandrețe, când exasperată, în timp ce viața lor conjugală se consumă între extreme, de la altercații violente, la puseuri de febricitant amor aparent mutual. Peste tot în aceste relatări răzbate, de cele mai multe ori în expresii savuroase, temperamentul ei insubordonabil. Când, bunăoară, Carol, „ocupat” foarte, o plantează la Techirghiol, lăsând-o și fără „automobil”, Arabella se răzvrătește în felul ei: „Cât despre băile în această mocirlă neagră și împuțită, într-o cadă slinoasă, am să le înlocuiesc cu plăcute băi în marea îmbibată de nemărginire și lumină [...] Am să mă mulțumesc să mă așez nu pe plaja de la Techirghiol, unde fojgăie o mulțime zgomotoasă și respingătoare, ci la piciorul falezei [...] în plin câmp, ceva mai încolo de această îngrozitoare mică stațiune balneară.”

Pe întinse segmente, jurnalul acesta dobândește, prin extensie, detalieri și apetit narativ, alura unui roman de epocă. În același timp, devine tot mai evidentă maturizarea, inclusiv stilistică, a autoarei. E, cred, o evoluție determinată și de precipitarea și agravarea evenimentelor. Perspectiva războiului e tot mai neliniștitoare, iar societatea românească se divizează. Deși nu ezită niciodată să-și proclame cu mândrie originea austriacă, Arabella se afirmă în orice ocazie ca o ferventă antantofilă. E de presupus că dl Lucian Boia n-a avut posibilitatea să cunoască aceste însemnări cât a elaborat „*Germanofili*”..., dar mărturia rezolută și direct implicată a

Arabellei vine să confirme argumentele cu care d-sa spulberă iluzia unității în jurul „idealului național”. Arabella e adepta celor două mituri semnalate de Lucian Boia ca determinante în opțiunea României: Franța care trebuie ajutată („Franța ne cheamă...”) și Transilvania care trebuie cucerită. Când Carol, mobilizat, pleacă la regimentul lui, ea se vede nevoită să-și asume administrarea moșiei de la Preajba. Locul îi e nesuferit, anost, lipsit de peisaj, rudimentar, cu țărani și ȝigani hoți și insolenți, dar ea, de acum „conița Ara”, se ia în serios ca în tot ce face, ducând lucrurile la capăt chiar și în ipostaza aceasta de „*gentlewoman farmer*”: „[...] mă trezesc în fiecare dimineață la cinci, dau o raită călare, inspectez toată moșia. Merg pe urmă cu automobilul în toate orașele astea, unde mă ocup de vânzări și de încasări, de tot soiul de lucruri din care nu pricep nimic.” Adieri bovarice o vizitează însă în răstimpuri, amintindu-i „casele englezești înconjurate de parcuri îngrijite, cu mușchi și gazon...” etc. etc. și atunci recurge la năvalnice cavalcade terapeutice, solitare, cu părul în vânt, peste întinderile plane și pustii. E o etapă critică pentru ea, din care se poate spune că a salvat-o războiul. Evenimentele au readus-o în tumultul social, unde se simțea în elementul ei, ajutând-o să-și marginalizeze deziluziile și să-și descarce energiile. Afirmăția că nu se teme de moarte e recurentă în aceste pagini. Se teme, zice, numai de suferința fizică. Acesta e, poate, și resortul intim care-i determină devoțiunea exemplară cu care se dedică alinării suferinței din clipa când încep să vină primele valuri de răniți. Și când, angajată ca infirmieră voluntară la spitalul Filantropia, oripilată întâi de condițiile de acolo, se adaptează, parvenind rapid la un echilibru salutar: „Dimineața, munca la spital, extenuantă și tragică, e, rând pe rând interesantă, exaltantă și deprimantă. În rest, meditație și desfătare în cochetul meu parter mobilat în

stil oriental. Câteva prietene vin să trăncănească, să zdrăngăne la pian sau să bârfească alte prietene... absente.” Când, însă, se dezlănțuie isteria refugiului, lucrurile se schimbă radical. Inițial era hotărâtă să rămână și îi ironizează pe medicul șef și pe Cella Delavrancea, infirmieră ca și ea, care „au tulit-o la prima alarmă.” Dar în ceasul al doisprezecelea se decide totuși și ea să plece, de teamă să nu rămână despărțită de Carol. Și pornește însoțită doar de „Ionică, rândușul meu, un nătărău de vreo 16 ani.”

Ceea ce urmează, a doua jumătate a „carnetului”, e o adevărată epopee a refugiului. Relatarea e făcută de acum cu o mână sigură de prozator, într-un stil pregnant, sugestiv și spiritual: „Ionuț ținea frâiele, iar eu, biciul, de teamă să nu abuzeze de el. Cei trei căluți ai noștri sunt costelivi, unul nu seamănă cu altul și stau rău în hamuri. Harnașamentul se compune mai mult din sfoară și din sârmă. Căluții înaintează anevoie, în trap scurt, par anchilozați, ca bolnavii de gută. Pe drum e un frig câinos. Vântul aspru trece prin costumul meu prea subțire și ridicol, prea elegant. (Nu știu de ce m-am îmbrăcat de dimineață de parcă aș fi plecat într-o călătorie cu Orient-Expresul.)” Drumul până la Botoșani, unde sosită mai demult, o aștepta mama adoptivă, a durat șase săptămâni (!), plin de peripeții și întâmplări funambulești. Dar peste tot întâlnește rubedenii, prieteni, cunoscuți sau, pur și simplu, oameni de treabă, care o scot din impas. Nu-i vorbă, se știe descurca și singură. Cu un aplomb siderant, obține cam tot ce vrea, inclusiv de la mai marii oștirii, Văitoianu, Averescu, până și permisiunea, pentru ea exaltantă, de a petrece un răstimp cu Carol, în bivuacul lui de pe linia frontului. Pentru ca, în cele din urmă să dobândească și aprobarea de a lucra în spitalul de campanie din Onești, într-o echipă cu medici din misiunea militară franceză.

Într-o atmosferă de groază și muncă extenuantă, se susțin cu toții prin camaraderie și voioase flirturi, asumându-și viața în stil *carpe diem*. La 14 iunie 1917, scrie: „Firea mea frivolă își reintră în drepturi. Sunt veselă, sunt în elementul meu: doi băieți drăguți au o slăbiciune pentru mine! Era de așteptat ca în jurul unei femei care trăiește singură printre atâția militari, să se creeze o atmosferă de flirt, de tandră idilă.” Și apoi, peste o lună: „Tot timpul [...] uriașa scară a vibrațiilor ce merg de la cea mai înfocată dragoste de viață la acceptarea lucidă a morții. De aceea, nici opreliști, nici prejudecăți, nici căințe – vrem doar să ne bucurăm din plin de clipa trecătoare.” Cam tot așa trebuie să fi decurs viața și în „celebrul” spital de campanie de la Coțofenești, unde tot „doamnele române” asigurau asistența medicală, trăindu-și totodată clipa. La un moment dat, Arabella e detașată cu o „echipă de sprijin” pentru colegii de acolo, excedați de surmenaj și dizenterie. Nu-i prea place atmosfera: „[...] o oarecare fandoseală și prea multă lume. Cancanuri, intrigă mărunte. N-am băgat de seamă însă nimic nepermis...” Precizarea din urmă e consecutivă atacurilor dezlănțuite de „germanofili” din București, *id est* de socialiști, prin D. D. Pătrășcanu, împotriva „lucrurilor abominabile” care s-ar petrece la Coțofenești. Arabella e singura care ia atitudine într-un articol prin care-și apără colegile/colegii și pe care-l predă la „Neamul românesc”. Dar N. Iorga i-l refuză, invocând eternul motiv al neamului românesc: nu e momentul. Iar ea comentează: „În țara asta nu poți să faci nimic. Uitând că sunt femeie, am socotit că e de datoria mea să mă lupt ca să le apăr pe unele semene ale mele atacate mârșav, în timp ce soții lor, frații, tații nu scot o vorbă... Nici o pagubă! Să nu ne mai gândim la asta.”

Când află condițiile devastatoare ale Păcii de la București, din 7 mai 1918, Arabella izbucnește în plâns, ceea ce rar i se

întâmplă, și se mărturisește cioranian, *avant la lettre*: „[...] condițiile pe care ni le pun nemții M-AU FĂCUT SĂ PLÂNG, pe mine, care mă fac că nu-mi iubesc țara, pe mine care-mi critic neîncetat compatrioții.” Și, după toate astea, rămâne cu singura, modesta dezamăgire „[...] că n-am primit o cât de mică decorație românească, pe când multe doamne, care n-au muncit mai mult decât mine, au obținut frumoase Cruci ``Regina Maria``. Așa că port cu și mai multă iubire și fără falsă modestie, medalia de argint de care Franța m-a socotit demnă.”

În fine, ca un epilog al acestor glose, se cuvine spus că, din substanțiala *Prefață* a domnului Mihai Dim. Sturdza, aflăm că Arabella a divorțat prin 1924-25, că, după instaurarea „dictaturii proletariatului” frecventa talciocul pentru a putea supraviețui și că a murit singură și săracă, la 65 de ani. A fost incinerată, urna i-a fost depusă, probabil, în cavoul familiei, la Bellu, dar nimeni nu s-a mai ostenit să-i inscripționeze undeva acolo și numele ei. Precum ca să se împlinească strania premoniție notată la 7 octombrie 1913: „Am însă convingerea că voi muri săracă și chinuită, fără copii sau prieteni care să mă regrete. Frumoasă perspectivă !” Ceea ce ar putea confirma bănuiala că, în anumite împrejurări, cuvântul poate provoca realitatea.

Savoarea acestei lecturi e întreținută de calitatea traducerii doamnei Denisa Toma, care reușește să păstreze spontaneitatea și toate nuanțele colocvialității cultivate ale originalului. Performanță la care se adaugă laborioasele și extrem de utilele sale note care întregesc documentar un excepțional tablou de epocă.

ASFINȚITUL UNEI LUMI

Gregor von Rezzori, *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*. Traducere din limba germană de Sanda Munteanu. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2012.

În 1994, apoi, într-o a doua ediție, în 2008, a apărut și la noi *Memoriile unui antisemit* (1979) de Gregor von Rezzori (1914-1998), scriitor care ar trebui să prezinte un interes deosebit pentru cultura românească, fiind oarecum „de-al nostru”. Nu doar ca produs intelectual tipic central-european, ci și fiindcă, cetățean român o vreme după 1919, născut la Cernăuți, și-a petrecut o bună parte din tinerețe la București, unde a și revenit temporar mai târziu. Răstimpuri care îl solicită afectiv ori de câte ori le evocă în volumul amintit, dar și în memoriile din *Zăpezile de altădată* (1989), traduse la noi în 2012. Sunt acestea primele două părți ale unei trilogii autobiografice unde sentimentul dominant este cel de apartenență la o lume apusă, față de care, oricât s-a străduit, cu luciditate, umor și autoironie, să se distanțeze, n-a reușit decât să sporească densitatea aurei de nostalgie ce o învăluie, ca un semn indubitabil al imposibilității de a se detașa. Nici măcar faptul că a studiat nu numai la Viena, ci și la Berlin, stabilindu-se apoi vremelnice la Roma, Paris și în Statele Unite, pentru a se opri definitiv în Italia, nu pare să fi schimbat nimic semnificativ din profilul său matriceal, care, explicit sau subtextual, ca o apă freatică, se simte în ambele

cărți, dar parcă și mai insistent, începând încă de la rezonanța villonescă a titlului, în cea de a doua, *Zăpezile de altădată*. Care poartă precizarea subtitrată, *Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*.

Pentru a înțelege corect duhul care animă aceste memorii, trebuie spus că Gregor von Rezzori (Gregor Arnulph Hilarius d'Arezzo), este descendent al unei vechi familii nobiliare austriace, cu rădăcini răspândite din Irlanda până-n Valahia fanariotă, via Sicilia, Boemia, Viena. Tatăl, fidel Împăratului, s-a stabilit în Bucovina cu sentimentul că îndeplinește o misiune civilizatoare aici, la marginea imperiului, dincolo de care amenință mereu „furtunile Asiei”. Sentiment transmis și fiului, care îl percepe încă din copilărie, când „acasă, în Bucovina, dincolo de pădurile de la orizont, simțeam Rusia și, dincolo de ea, Asia.” E o stare de spirit difuză, specific mitteleuropeană, o perpetuă alertă obscură, cu care și noi suntem de mult și bine familiarizați, dar care, în *Zăpezile de altădată* se exprimă recurent, încât devine un fel de sentiment de fundal al amplei rememorări. Explicabil, de vreme ce memorialistul i-a cunoscut de mic cauzele foarte concrete. Încă din primele pagini, el simte nevoia să evoce zilele acelea tulburi din 1919, înainte de instalarea administrației românești în Cernăuți, când „Specia umană sinistră, zdrențăroasă, care începuse să populeze în ultima vreme străzile orașului ne amintea că doar la câteva sute de kilometri spre est, dincolo de Nistru, se întindea Rusia, unde în ultimii doi ani, bolșevicii îi făceau de petrecanie păturii noastre sociale.” Toate evocările care, aparent, se succed după capriciile memoriei afective, urmează o idee predilectă a autorului și anume aceea că s-a născut în momentul producerii unei falii istorice, cu consecințe devastatoare pentru calitatea speciei umane. „Nu era vorba – scrie von Rezzori – doar de

dezmembrarea unui imperiu: o lume întreagă asfințea. De parcă odată cu prăbușirea Austro-Ungariei chezaro-crăiești, s-ar fi stins o lumină care învăluisese până atunci zilele într-o strălucire aurită. Iar asta nu ne viza doar pe noi. Începuse o eră nouă.” Nu e vorba aici de o idealizare, căci memorialistul e conștient că „nici lumea dinainte de 1914 nu era cea mai bună dintre lumile posibile”, dar îi recunoștea meritul de a acorda „un anumit credit civilizației”, *id est* valorilor constitutive ale caracterelor integre. Crescut în mitul unei lumi corecte, în care fidelitatea și onoarea erau virtuți cardinale, el distinge cu luciditate, în ororile Primului Război Mondial, startul procesului de degradare a speciei: „Din peisajul fantomatic al craterelor lăsate de bombe și al tranșeelelor se ridica o nouă seminție umană, a cărei bestialitate nu mai cunoștea nici o limită. Un Stalin, un Hitler aveau de acum o nelimitată libertate de acțiune.” În această tornadă a istoriei care a urmat bellei epoci de rafinament și decadență, el distinge retrospectiv „ceea ce sute de mii de europeni vor deveni mai târziu, după 1945: refugiați, exilați, pleavă în bătaia vântului stârnit de vremuri.” E aici o referire directă la destinul familiei sale, obligată la două refugii (1914 și 1940) și, în cele din urmă, risipită.

Că evocările din *Zăpezile de altădată* urmează doar aparent fluxul memoriei afective se vede imediat, din modul în care au fost structurate, disimulate și diseminate în corpul celor cinci portrete, precedat fiecare de câte un mic și mereu enigmatic poem în proză, având, în lectura mea, rostul de a anticipa aura inefabilă care învăluie portretul ce urmează. Cinci portrete, deci, cinci repere care au marcat formația memorialistului: *Cassandra*, doica frustă, cu alură simiescă, dar cu inepuizabile disponibilități afective, adusă din pădurile Bucovinei; *Mama*, hipersenzitivă, seducătoare, bovarică, fragilă, contrariantă și

imprevizibilă, dar, în fine, peste toate astea, o doamnă; *Tata*, de o vitalitate debordantă, dominator, jovial, nonconformist, greu suportabil, vânător pasional și monomaniac; *Sora*, cu patru ani mai mare decât fratele, domnișoară educată, cultivată, cu personalitate, voluntară, veselă, contrariantă și ea, moartă la 22 de ani; în fine, *Strausserl*, bătrâna guvernantă vieneză, percepută ca membră a familiei, citită, poliglotă, pe cât de aseptică și corectă, pe atât de atașantă și afectuoasă. Portretele sunt amplu dezvoltate, aici von Rezzori revelându-și din plin vocația de povestitor într-o suită inepuizabilă de episoade care se cheamă unul pe altul prin neașteptate și spontane asocieri. La urma urmelor, toți/toate au fost, cum am zice noi astăzi, *personalități accentuate*, ceea ce și explică forța cu care au marcat formația și memoria copilului crescut în preajma lor. Dar, de fapt, el, copilul, rămâne personajul principal în fiecare dintre aceste portrete, el, odată cu lumea în asfințit, străbătută deopotrivă de toți.

Copilăria, apoi adolescența și junețea evocate aici au fost permanent stresate de disensiunile din căsnicia părinților incompatibili, care, după treisprezece ani, s-au și despărțit. Refugiul și echilibrul le-au asigurat Cassandra și, mai târziu, Strausserl, fiecare în felul ei. De la Cassandra, percepută ca un duh protector, i se trage lui von Rezzori dragostea pentru pământul natal al Bucovinei: „[...] am simțit de-a lungul întregii vieți că, fiind copil adoptiv al Cassandrei, am supt laptele gliei din care se trăgea *ea* – dar *nu* și mama mea – cu toate energiile pozitive și negative” (s. aut.). Mama era când temută, când agasantă din cauza metodelor ei educative și ale prescripțiilor absurde privind îmbrăcăminte și alimentația, cum și contactul cu ceilalți copii, sever prohibit. Ceea ce nu excludea iubirea pe care copiii i-o purtau, chiar dacă mereu fluctuantă și

contrariată. Iubirea e, de altfel, mereu prezentă în aceste relații familiale foarte complicate, ceea ce le conferă o consistență specială, imprevizibilă, determinată și de mersul istoriei. Natura raporturilor cu sora sa ceva mai mare este trecută, bunăoară, tot prin filtrul evenimentelor, care, în cele din urmă, nu reușesc să le afecteze afecțiunea mutuală: „Comportamentul ei civilizât era înrădăcinat în siguranța de sine (chiar dacă amăgitoare) a unui imperiu strălucit, cu norme de comportament și bună-cuviință precis trasate; în schimb, eu – eu am crescut în atmosfera superficială a unuia din statele succesoriale din lumea Balcanilor.”

Atașamentul lui Gregor von Rezzori față de „statul succesoral” e evident și își are sursa inițială în influența Cassandrei, în care vedeau cu toții „nu numai componenta sălbatică, telurică, neînfrântă [...] ci și ceva mistic și mitologic: naivitatea primitivă a țării în care trăiam”. A urmat apoi, pe măsură ce copilul creștea, vraja insidioasă exercitată asupra sensibilității sale de peisajul mirific al Bucovinei, care i s-a dezvăluit întâia oară de la fereastra camerei sale de copil, „spre depărtările pierdute în albastrul orizontului, unde începeau pădurile întinse”. Un moment anume – „asfințitul însângerat de la orizontul depărtărilor vaste și pline de melancolie” – revine aproape literal, ca un laitmotiv, de-a lungul acestor rememorări, interferând cu nostalgia copilăriei ca paradis pierdut și, în sens mai larg, cu asfințitul unui timp și al unei lumi. O importanță și o semnificație aparte, ca o entitate distinctă în peisajul generic, îl au aici pădurile. Nesfârșite, fabuloase, împovărate de virtualități magice și de taine accesibile doar inițiaților, ele i-au fost revelate copilului de către marele inițiat, tatăl său, cel pentru care vânătoarea nu era practică ca un sport, ci era o îndeletnicire sacră, ritualică, iar pădurea locul de refugiu dintr-o

societate pe care o dezavua, ca filistină. E locul aici să remarcăm că toate figurile galeriei de portrete ale lui Gregor von Rezzori sunt memorabile, dar cea mai reliefată atât prin complexitate și extravagantă, cât și prin situarea ei centrală în structura cărții, este figura Tatălui.

În 1919, când s-a instalat administrația românească în Bucovina, Tatăl a refuzat să se întoarcă la Viena, deși era mândru de a fi austriac. Dar fidelitatea și convingerile sale monarhice erau mai puternice: unei Austrii sărăcită teritorial și devenită republică, i-a preferat monarhia de altă limbă, dar monarhie autentică, chiar dacă „[...] nu făcea un secret din faptul că-i considera pe români (alături de unguri și cehi) niște jefuitori ai cadavrului monarhiei prăbușite.” Nu-și ascundea nici antisemitismul funciar, fără a ajunge însă până la a se solidariza cu doctrina național-socialistă răsărită la orizont, pe care o detesta încă înainte ca aceasta să ajungă la manifestările ei radicale. Pasionat de chimie și ateu, convins că totul se reduce la chimie, a devenit în cele din urmă arhitect și istoric de artă, ajungând consilier consistorial al Arhiepiscopiei Ortodoxe a Bucovinei, calitate în care își făcea datoria cu o conștiinciozitate de beamtă habsburg, cercetând starea mănăstirilor și a picturilor murale, dar și folosindu-se de ocazie pentru a dispărea, uneori cu săptămânile, în nesfârșitele păduri arhiepiscopale, când pentru soție era plecat „la o comisie”, rămasă pentru toți enigmatică. Nu și pentru copilul care deseori își însoțea tatăl. Prin vitalitatea sa hiperdinamică, imperativă și zgomotoasă, tatăl era îndeobște evitat și temut, dar în egală măsură adorat de Cassandra și de copii. În aceste escapade silvestre și cinegetice, în spiritul aventuros al adolescenței, legătura dintre băiat și tatăl său s-a consolidat tacit, simțindu-se solidari nu doar în clipă, ci și în descendența lor nobiliară, de care, de altfel, nu obișnuiau

niciodată a face caz. Totodată s-a aprofundat dragostea copilului pentru pământul Bucovinei, perceput ca un *tărâm* ce încă nu fusese *dezvrăjit*, rămas prielnic libertății spirituale și deschis unui miracol oricând posibil. Poate cele mai frumoase pagini ale acestei cărți sunt cele în care Gregor von Rezzori, cu un subtil simț al naturii, din păcate disparent în zilele noastre, evocă atmosfera acelor momente de comuniune dintre fiu, tată și natură, vorbind despre duhul pădurilor și măreția discretă, superbă, a mănăstirilor ascunse în adâncul lor. Culminând cu pagina absolut memorabilă, purtătoare de ascuns fior, al momentului ritualic când, în taina pădurii, tatăl îi transmite fiului, care încă nu împlinise șaptesprezece ani, însemnul și orgoliul apartenenței sale nobiliare: „Într-una din acele nopți petrecute în jurul focului [...] stăteam amândoi fără să spunem nimic, trăgând cu urechea la vocile naturii, când am simțit deodată mâna tatei strecurându-mi ceva. Era inelul cu sigiliu purtat de patru generații înaintea lui.”

Zăpezile de altădată este istoria unei familii cu trecut, aflată în momentul dramatic al asfințirii lumii căreia i-a aparținut și pătrunderii într-o lume cu totul alta, trivializată și nepăsătoare la generațiile care i-au precedat. Gregor von Rezzori o povestește cu șarm, cu tristețe, nostalgie și umor și cu o pregnanță stilistică bogată în nuanțe, calități care, din fericire, s-au păstrat grație excelenței traducerii semnată de doamna Sanda Munteanu.

Arca, nr. 4-5-6/2013

NOSTALGIA CREATOARE

Isabel Allende, *Țara mea inventată*. Traducere din spaniolă de Cornelia Rădulescu. București, Humanitas, 2005.

Suntem religioși, dar religiozitatea ne-o exprimăm mai mult prin fetișism și superstiție decât prin „neliniște mistică sau cunoștințe teologice”. Naționalismul ni-l exhibăm printr-o susceptibilitate și un orgoliu solemn care tind să ne transpună la cea mai mică ocazie „în niște proști plini de morgă”. Avem o inepuizabilă imaginație pentru cruzime și „în afară de funeralii, povești macabre și telenovele, mai avem și crimele, subiect interesant de discuție oricând. Ne fascinează psihopații și asasinii; dacă sunt din clasa de sus, cu atât *mai bine*”. Sporturile naționale sunt trăncăneala, bârfa și cozile: nu ostenim să inventăm noi pretexte de a pune de-un talk-show sau de o coadă. Preferăm răul cunoscut binelui în devenire, dar ne seduce orice noutate găunoasă. Funcționarul nostru „abuzează de dramul lui de putere, plecând de la ideea că publicul e dușmanul său, sentiment perfect împărtășit”. Suportăm greu succesul compatrioților și nu ezităm să-i compromitem la prima ocazie. Dacă au obținut însă succesul peste hotare și mai ales dacă sunt morți, ei devin eroi naționali. Când se întâlnesc doi dintre noi, se configurează deja trei partide, dar politica noastră se reduce la a înjura guvernul, „altă acțiune națională predilectă”. În fine, „ne studiem perpetuu”, zadarnic însă, că nu ne schimbăm deloc. Dar: „Nu vreau să se creadă că avem numai defecte, avem și

ceva virtuți. Să vedem, ia să mă gândesc... De exemplu, suntem un popor cu suflet de poet. Nu e vina noastră, ci a peisajului. Când te naști într-o natură ca a noastră, nu te poți *abține* să nu faci versuri”. Și așa mai departe...

Așadar, ne recunoaștem. Ne recunoaștem și totuși ne indignăm: cine-și permite să ne „denigreze” în asemenea hal?! Ar fi însă o indignare intempestivă: românii mari pot fi liniștiți, nu despre noi e vorba. Cea care „își denigrează neamul” cu o feroare mult mai pregnantă decât s-ar bănui din citatele și parafrazele de mai sus este doamna Isabel Allende. Și o face într-una din cele mai frumoase cărți ale sale, *Țara mea inventată*, scrisă în exil și născută dintr-o dragoste fără de leac și dintr-o ireprimabilă nostalgie a patriei sale numită Chile și aflată – față de noi – la celălalt capăt al lumii.

Isabel Allende e de acum un nume ilustru al literaturii latino-americane, reprezentantă inconfundabilă, cu, adică, o „marcă” foarte personală, a realismului magic. Față de care nu se sfiește să schițeze o discretă detașare de când a devenit „un boom al literaturii latino-americane”, care l-a transformat într-o modă. Detașare care se simte de îndată în *Țara mea inventată*, această carte care glisează captivant între memorialistică și eseu, întemeiată pe experiența dură, câtuși de puțin magică a autoarei.

Ea vine dintr-o lume pe care Alejo Carpentier o numea „fără măsură”, excesivă, deci, sub toate aspectele, de la dimensiunile peisajului până la feroarea pasiunilor. O lume în care nimeni nu se miră dacă-l întâlnește, la propriu, pe dracu în autobuz sau când dă colțul străzii. Ascendența familială a Isabellei Allende e apoi pe cât de stufoasă pe atât de fabuloasă. Una dintre bunici era o frecventatoare obișnuită a teritoriilor paranormalului. Firește că toate astea au marcat-o pe nepoata

scriitoare, conferindu-i acea marcă personală de care aminteam, ca și, cum singură mărturisește, propensiunea înspre realismul magic încă dinainte ca acesta să devină o modă. Dar nepoata are și un ireprimabil simț justițiar care o propulsează în arena publică. Isabel Allende e o militantă de stânga – păguboasă și onestă, trebuie adăugat de îndată – un fel de sufragetă postmodernă gata să se solidarizeze cu toți dezmoșteniții lumii. S-a implicat cu toată convingerea – cum altfel? – în regimul „socialist” al unchiului Salvador, care a sfârșit atât de prost, și apoi s-a trezit în „democrația totalitară”, cum îi zice ea, a lui Pinochet, pe lângă care unchiul Salvador se pare că era un dulce copil. E nevoită să-și ia lumea în cap și, după o escală venezueleană, se stabilește definitiv în California, unde se căsătorește cu un yankeu nativ cu care se împacă de minune în ciuda faptului că acelaia îi vine greu să înțeleagă „particularitățile” unei personalități nu numai accentuate, ci și exotice.

De aici privește în urmă și se lasă devorată de nostalgie: „California este căminul meu și Chile teritoriul nostalgiei mele.” Așa s-a născut această evocare-meditație-eseu, în care tema patriei nu poate fi separată de cea a clanului și a propriei vieți – *Țara mea inventată*. De ce, totuși, inventată? Pentru că Isabel Allende continuă să rămână în mod organic și în primul rând artistă și, ca atare, cunoaște mecanismele creației: „Se spune că procesul cerebral al imaginației și acela al amintirii sunt atât de asemănătoare încât devin inseparabile.” Cât despre nostalgia aceasta determinantă și productivă, ea este ca „un dans lent și circular. Amintirile nu se organizează cronologic, sunt ca fumul, schimbătoare și efemere, dacă nu le aștern pe hârtie, dispar în uitare. Încerc să organizez paginile astea după teme și epoci, dar nu prea-mi reușește, amintirea vine și pleacă, precum o interminabilă bandă a lui Moebius.”

Se poate spune, aşadar, că *Țara mea inventată* e o carte scrisă „la vedere”, sub imperiul nostalgiei, cu divulgarea tuturor inconvenientelor ce decurg de aici. Unul dintre acestea ar fi derapajul într-un sentimentalism clamoros care e însă contracarat de mereu treaza luciditate a acestei memorialiste reflexive, înzestrată, din fericire, și cu un indestructibil, salvator simț al umorului. Un umor subtil care-și păstrează savoarea și în secvențe grave, de nu chiar terifiante, cum ar fi acela al acutizării conștiinței inexorabilului: „Îmbătrânirea este un proces treptat și neostentativ. Uneori uit că trece timpul pentru că pe dinăuntru încă n-am împlinit treizeci de ani; dar, inevitabil, nepoții mei mă confruntă cu adevărul dur când mă întreabă dacă «pe vremea mea» se inventase electricitatea.” Când, însă, e vorba de a-și evalua trecutul, onestitatea ei funciară nu-i îngăduie să-și eludeze erorile și atunci luciditatea sa devine gravă și rece: „Credeam că omul poate fi schimbat prin îndoctrinare, refuzam să vedem că în alte locuri, unde se încercase impunerea sistemului cu mână de fier, rezultatele erau foarte îndoielnice.” Unde, dat fiind că e vorba de regimul unchiului Salvador, eufemisme ca „mână de fier” pentru, de fapt, *teroare*, și „foarte îndoielnice” pentru *dezastruoase*, trebuie privite cu îngăduință. Cu atât mai mult cu cât, în majoritatea cazurilor, evaluarea trecutului, fie că e vorba de trecutul său ori al patriei sale, e neîndurătoare și corectă. Ca în aceste reflecții privind reconcilierea națională, care se dovedesc din nou de o uimitoare actualitate și pentru noi: „[...] încă mai întâlnesc unii care neagă cele petrecute, în ciuda evidențelor [...] A spune adevărul este începutul reconcilierii, deși rănila nu se vor cicatriza curând, căci responsabilii represiunii nu și-au recunoscut vina și nu sunt dispuși să ceară iertare. Faptele regimului militar vor avea impunitate, dar nu mai pot fi ascunse, nici ignorate. Mulți gândesc, mai ales tinerii care au crescut

fără spirit critic și fără dialog politic, că ajunge cu scurmatul în trecut, că trebuie să pășim înainte, dar victimele și rudele lor nu pot uita. Poate că trebuie să așteptăm să moară și ultimul martor al acestor timpuri și abia atunci să închidem acest capitol al istoriei noastre.”

Și a noastre de asemenea. Dincolo de seducătorul ei palier estetic, dincolo de îmbelșugatele ei surse de meditație oferite cititorului, *Țara mea inventată* este pentru vizitatorul român și o lectură stenică prin revelarea unor analogii calmante: nu suntem singurii care...

Cafeneaua literară, nr. 7/2006

LA MILA EUROPEI

Nina Berberova, *Sublinierea îmi aparține*. Ediția a II-a.
Traducere și note de Natalia Stancu. Prefață de Nina Berberova.
București. Univers, 2006, 464 pag.

*P*reluată de nu știu unde, am întâlnit nu doar o dată afirmația că Nina Berberova *a debutat* abia în 1985, adică la 84 de ani. Adevărul e că abia în 1985, „bătrâna Europă” a binevoit, în fine, să omologheze notorietatea pe care scriitoarea și-o dobândise printre *connaisseurs* încă de mult. Romanul *Acompaniatoarea*, cu care editura franceză Actes Sud o proiecta în atenția pieței literare, apăruse încă în 1935 în „Analele contemporane”, una din publicațiile emigrației ruse, iar debutul ei în volum s-a produs, după cât știu, cu *Suverana*, în 1932, la o editură din Berlin. Scrisa poezie încă din adolescență, când era o familiară a cercurilor literare petersburgheze, apoi a cenaclului lui Nikolai Gumiliov, primul soț al Annei Ahmatova. În anii 20, începe să scrie proză, iar în revista amintită, citită doar în cercul emigrației, și-a publicat câteva dintre romanele ei pe cât de scurte, pe atât de dense. Precizări și detalii pe care însăși Berberova le oferă în extraordinarele ei memorii, care, traduse sub titlul *Sublinierea îmi aparține* (*The Italics Are Mine / C'est moi qui souligne*), au trecut la noi aproape neobservate, în ciuda a două ediții, poate și din cauza incurabilei difuzări precare, ca și a unei promoții (de va fi fost) ineficiente.

Dar importanța acestei cărți nu stă în primul rând în

lămurirea unor detalii de istorie literară. *Sublinierea îmi aparține* are mai multe paliere de lectură, meritând fiecare un comentariu separat. Am citit-o acum, înainte de toate, ca pe o mărturie tulburătoare prin dramatismul și sinceritatea ei asupra atitudinii Occidentului european față de tragedia Rusiei și apoi, prin extensie, față de întreaga Europă Centrală și de Est, strivită sub cizma bolșevică: în cele mai fericite cazuri, ignoranță și indiferență, în general însă, mefiență, oportunism, complicitate, lașitate. O explicație am putea afla în opinia lui Milan Kundera din celebrul său eseu, *Tragedia Europei Centrale*, care vede în Rusia o entitate diferită de Europa, „o civilizație singulară, o altă civilizație” (subl. aut.) și îl citează pe Kazimierz Brandys care e și mai explicit: „Soarta Rusiei nu e printre lucrurile pe care le conștientizăm; ne este străină; nu ne considerăm responsabili pentru ea. Ea ne apasă, dar nu face parte din moștenirea noastră.” Iată o posibilă justificare pentru Occident. Dar cum, atunci, ar putea fi justificat, mai departe, târgul de la Yalta și tot ce a urmat vreme de patruzeci de ani pentru „cealaltă Europă”, percepută ca un tărâm al rudelor sărace și turbulente?

Scopul Ninei Berberova nu e să caute justificări și explicații. Ea relatează doar, lăsând faptelor întreaga lor putere revelatorie. Iar această putere, augmentată și de pregnanța stilistică a autoarei, e pe măsura vieții sale ce ține de epicul fabulos: tragică, tensionată, complicată. „La fiecare douăzeci și cinci de ani de când m-am născut” – scrie ea – „a trebuit să mă schimb cu totul. De fiecare dată a fost o experiență tulburătoare.”

A avut o copilărie precoce și o adolescență traumatizată de evenimente și întâmplări atroce, care i-au grăbit maturizarea. La doisprezece ani citea literatură interzisă și discuta cu prietenele despre superioritatea unuia sau altuia dintre partide. La treisprezece, făcea parte din elita clasei formată din fete

care scriau poezii și care vor avea un destin tragic: Nadia Oțup executată ca troțkistă, Luisia M., „fata unor editori”, împușcată în încercarea de a părăsi Rusia, Sonia R. sinucisă în 1931. Liceană în clasa a VII-a – avea șaisprezece ani iar anul era 1917! – a trăit trei „evenimente majore”: revoluția din octombrie, pacea de la Brest-Litovsk și – atenție! – apariția poemului *Cei doisprezece* de Aleksandr Blok. Începuseră teroarea și mizeria, se instituționalizaseră frigul, foamea și frica, iar imaginile acestei stări, în retrospectiviile Ninei Berberova, dobândesc expresivități de un grotesc memorabil: „Scriitoarea Marietta Șaghinian, în papuci pe care și-i făcuse ea singură și îmbrăcată cu o haină de casă care văzuse și timpuri mai bune, trecea gânditoare pe sub ferestrele noastre. Strângea la piept un os enorm despre care s-ar fi putut spune că fusese deja ros de altcineva.” Și cu toate astea, în atmosfera de generală năruire, efervescența literară era ireprimabilă. „Orașul Petersburg era tăcut și încremenit în *maiestuoasa lui mizerie*” (subl. R.C.), dar sălile înghețate erau „pline până la refuz” de cei ce, „flămânzi și rebegiți de frig”, veneau să asculte poezie. Moartea lui Blok însă, survenită la 10 august 1921 e interpretată de toată lumea ca semn indubitabil al sfârșitului absolut. Și, realmente, după doar câteva zile, la 24 august, percepția aceasta se confirmă prin vestea terifiantă a execuțiilor: Gumiliov, Lazarevski, Taganțev, cu toții 62 de intelectuali, scriitori, artiști petersburghezi. Au urmat, în 1922, plecările, asumarea voluntară a pribegiei, cât se mai putea, nu fără riscuri, dificultăți, intervenții și completarea unor formulare aiuritoare. Au plecat atunci Belii, Remizov, Gorki, ea însăși, ajutată de poetul Vladislav Hodasievici, care-i va fi partener de viață până în 1932, dar de care rămâne atașată fratern, veghindu-i sfârșitul mizer în 1939. Au plecat în ceasul al doisprezecelea, căci în același an a urmat expulzarea în masă a intelighenției,

care a însemnat, abia acum cu adevărat, „începutul represiunilor sistematice și distrugerea a două generații” literare. „Ceva mai târziu – scrie memorialista – victimele s-au numărat cu sutele, apoi cu miile [...] Represiunea era *planificată* (subl.aut.), ca și producția de bunuri.” Acesta era teribilul mesaj pe care fugarii îl clamau, încercând să se salveze la pieptul Europei. Dar Europa a refuzat să-i asculte. I-a tolerat, dar nu i-a asimilat și nu le-a acordat creditul ei moral. În anii 30, pe care Berberova îi definește corect ca „o perioadă de disperare, de teamă și de ticăloșie”, colegul ei Antonin Ladinski exclama exasperat: „Cum s-au mai săturat de noi [...] în ce măsură au obosit să ne mai suporte!”

Nina Berberova descoperă Europa în doi timpi. Până la plecarea din 1922 își trăise adolescența și tinerețea în cercul închis, autarhic, suficient sieși, al spiritualității ruse, care rămâne unica sursă a sistemului ei referențial de până în 1922. Abia după această dată, în prima etapă a exilului, petrecută la Berlin, Praga și, în trena lui Gorki, la Heringsdorf, Saarow și Sorrento, abia acum, deci, trăiește revelația spiritualității europene. Întâi prin mai vârstnicul Andrei Belii (n. 1880), care descoperise Europa încă înainte de război: „În compania lui, scrie Berberova, am auzit *pentru prima dată* (subl. R.C.) numele lui Gide, Proust, Valéry, Virginia Woolf, Papini, Spengler, Mann” și multe altele care îi erau familiare și îi hrăneau gândirea lipsită de prejudecățile generației sale. Universul i se lărgeste și mai mult apoi în anturajul lui Gorki.

Trebuie spus aici că Berberova e o magnifică portretistă. Personalitățile resuscitate de ea – Gumiliov, Belii, Merejkovski, Tsvetaeva, Pasternak, Ahmatova, Nabokov și atâția alții – nu rămân doar niște portrete expresiv colorate, dar imobile, ci sunt vii, trăiesc efectiv, atestând ireprimabila ei vocație de

romancieră. Printre aceștia, figura lui Gorki e conturată din tușe apăsate, cu un fel de ciudoasă îndârjire, dobândind dimensiuni epice. Cu atât mai curios, cu cât nu-l aprecia deloc ca scriitor, considerându-i de necitit „scrierile plicticoase, moralizatoare și «realiste»”, iar față de omul Gorki, atitudinea sa a fost mai curând ambiguă. În jurul lui se aglutina, oriunde s-ar fi aflat, un fel de curte parazită, formată din adulatori, din profitori, din disperați, din boemi, din curioși, o faună eteroclită, așadar, în mijlocul căreia el se complăcea să facă figură de guru politico-literar. Berberova povestește cu detașare, spirit critic și ironie traseul lui. După ce scrisese romanul *Mama*, ca să-i facă plăcere lui Lenin, după ce a mai trăit și atrocitățile dintre 1918 și 1921, s-a certat cu acesta și a părăsit Rusia. Dar fiind, se pare, senzitiv peste poate, la moartea lui Lenin „a plâns din plin”, pentru ca apoi să scrie o carte de amintiri despre el, care a fost „primul pas către împăcarea cu conducătorii de la Moscova”. Și Berberova se minunează retrospectiv: „Capacitatea lui de a vărsa lacrimi cu orice prilej a constituit pentru mine o enigmă.” Așadar, cuplul Berberova-Hodasievici s-a numărat printre familiarii anturajului acestui personaj discutabil. Și – trecând peste ispita unui comentariu malițios și, poate, nedrept, suscitată de această realitate – trebuie relevat faptul că ciudata coabitare i-a prilejuit Berberovei cunoașterea a numeroase figuri din voga europeană a momentului, odată cu descoperirea unui nou „lot” de scriitori europeni necunoscuți ei până atunci: Flaubert, Shakespeare, Goethe... Nu însă Gorki, nicidecum Gorki: „Nu era loc în viața mea pentru Gorki, scriitorul, și nu va fi niciodată.” Presupun că lui nu i-a spus-o...

Acești primi ani, de la părăsirea Rusiei până în 1925, s-ar putea numi „epoca romantică” a exilului ei. După care urmează, până în 1950, perioada pariziană, în care descoperă cealaltă față a

Europei, cea a cotidianului prozaic, cu lupta pentru supraviețuire, cu marginalizarea, cu înfruntarea condiției de intrus, a *parti-pris*-urilor autohtonilor, a neîncrederii și meschinăriei lor. Un sfert de veac lipsit de teroarea roșie, dar jalonat de alt fel de mizerii, incluzând un nou război și ocupația germană cu tot ceea ce acestea au presupus. Emigrația rusă supraviețuiește precar, grație unor slujbe ancilare, ca o comunitate închisă, pauperă, umilită, erodată de crâncena nostalgie a unei Rusii care nu mai exista: „Rusia e un vis!” spunea Merejkovski. Berberova privește această lume depeizată fără iluzii și menajamente, dar îi rămâne solidară, trăindu-și cu stoicism prezentul: „Mizerabila emigrație rusă” – scrie ea în 1940 – „stupidă, rău mirositoare, jalnică, nefericită, lașă, extenuată, înfometată, din care fac și eu parte!” Nenumărate episoade din viața acestei lumi trec cu o minimă ficționalizare în prozele pe care le publică în ziare sau ediții citite doar de ai săi. Apărea câte unul care reușise să-și dobândească o oarecare notorietate și bunăstare temporare, din varii expediente. În jurul lui roia de îndată o faună mult mai puțin elevată decât cea a „curții” lui Gorki: „În sufragerie, de dimineață până seara târziu, o mulțime de oameni inactivi, gălăgioși și pe jumătate flămânzi, mâncau, beau și râdeau în hohote, erau eseri, esdeci, poeți, foști mari duci, artiști cunoscuți și necunoscuți, cântărețe de cabaret, ziariști în șomaj, paraziți de toate felurile.” Câte unul doar reușea totuși, din când în când – precum Merejkovski, bunăoară – să străpungă cercul izolării și să capteze atenția „lumii bune” literare. Cea mai grea era însă lupta cu propaganda stalinistă care reușise să corupă sau să seducă inteligența franceză și nu numai. „În această epocă – scrie ea – în toată lumea occidentală nu s-a găsit nici un scriitor de seamă care să intervină în favoarea noastră [...] Generația veche, Wells, Shaw, Rolland, Mann era în întregime

câștigată de „noua Rusie” și de „experiența interesantă” care lichidase „ororile țarismului”.

În 1927, emigrația rusă lansează dramaticul apel *Către scriitorii lumii*. N-a putut să apară decât în cotidianul rus „Ultimele știri”, cu difuzare fatalmente limitată. Nici o altă publicație nu l-a acceptat. N-a avut nici un ecou, nici un „scriitor al lumii” nu s-a solidarizat cu colegii săi ruși, dreapta n-a manifestat nici un interes, iar stânga, dimpotrivă, a fost foarte interesată să se solidarizeze cu poziția oficiosului bolșevic „Pravda”. Pe emigranți, scrie Berberova, „nimeni nu-i asculta, nu erau primiți nicăieri, iar răspunsul era întotdeauna același: v-ați pierdut întreprinderile și uzinele, proprietățile și conturile în bancă; aveți întreaga noastră simpatie, dar nu vrem să avem de-a face cu voi.” Atmosfera le rămâne constant defavorabilă. În celebrul proces Kravcenko, din 1949, despre care ea a lăsat mărturie o carte, s-au găsit personaje care să depună sub jurământ că lagărele staliniste erau o invenție denigratoare a exilaților, dușmani ai „experienței interesante”. După război, așadar, se schimbă doar corifeii stângii, cei mai vocali fiind acum Eluard, Aragon, Sartre. E de presupus că pentru Berberova atmosfera pariziană devenise irespirabilă. Trecuseră, de altfel, încă douăzeci și cinci de ani. Cu propensiunea ei programatică de a trăi doar prezentul, se smulge din această lume care continuă să rămână traumatizantă și începe o nouă „experiență tulburătoare”. Cu prețul unei căsătorii efemere, de conveniență, pentru a obține cetățenia, se stabilește în Statele Unite. Dar înainte de a pleca, reflecția ei în Cimitirul Rus din Sainte-Geneviève-des-Bois, rămâne până azi frisonantă: „Aici doarme istoria emigrației ruse, alcătuită din glorie, din mizerie, din nebunie și noroi.”

Se pare că America era o mai veche aspirație, conformă

temperamentului ei vitalist, dinamic, receptiv la nou. La Paris, oricum, nu-și mai afla rostul. Compatrioții i se risipiseră „fiecare în felul său”, în viața intimă – despre care, din pudoare sufletească, nu vorbește aproape deloc – suferise un eșec și, în cele din urmă, își dăduse seama că nu mai făcea parte „din această lume care murea, având în vedere vârsta mea, forțele mele interioare și energia mea fizică și că eram încă în viață, dar aproape singură.” Cândva, declarase cu aerul ei băiețos: „Mi-au plăcut întotdeauna mașinile, motoarele, macaralele, betonierele, secerătoarele-batoze și linotipurile.” Nu-i va fi fost astfel prea greu să se adapteze și în „tânăra societate americană în plină evoluție”, căreia îi consacră elogii în aceeași notă de vânjoșenie vitalistă care o va fi încântat în poemul *Chicago* al lui Carl Sandburg. Atmosfera de provizorat al adaptării a surprins-o foarte exact în scurta proză *Marele oraș*. În cele din urmă însă se integrează, își află libertatea, independența materială, bucuria descoperirilor, a călătoriilor, a comunicării cu noile generații: își află rostul care, vreme de cincizeci de ani, i s-a refuzat. Dar în adâncurile conștiinței poartă latentă amintirea tuturor afronturilor, jignirilor, umilințelor și nedreptăților pe care generația ei le-a trăit în Europa. Iar în 1962, după ce Occidentul fusese pus în fața siderantei mărturii a lui Soljenițin din *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, reflecția Berberovei poartă amprenta resemnării și a unei amărăciuni nevindecate: „M-am așteptat ca măcar una din aceste personalități care mințiseră sub jurământ în procesul [Kravcenko] din 1949 să ia poziție față de povestirea publicată. Dar n-a apărut nimic.”

Europei nu i-a păstrat totuși nici un resentiment. Dimpotrivă, o inefabilă nostalgie răzbate din toate retrospectivile ei de pe pământ american: îi este recunoscătoare Franței, Veneția este orașul pe care îl iubește cel mai mult, o vacanță

suedeză a rămas inubliabilă prin puritatea trăirilor cunoscute acolo, satul francez îi suscită acum tonalități lirice, neobișnuite stilului ei aplicat cu precădere asupra realităților sumbre de care n-a dus lipsă. America rămâne însă limanul, patria în sfârșit sigură, care-i îngăduie bucuria unui nou început. A relua modul solar și stenic în care evocă clipa când se pregătește să revină în patria-i adoptivă după o călătorie în Europa, cred că ar fi cea mai potrivită încheiere a evocării acestui destin excepțional: „[...] eu am un loc în această lume unde să mă duc [...] Îl voi regăsi: în fața unui golf larg, se află o masă enormă acoperită cu hârtii, etajere cu cărți, creioane ascuțite și liniște [...] Dimineața răsună cântecul păsărilor, seara totul tace... Apoi, dintr-o dată, zgomot de pași, soneria și apar figuri tinere, inteligente și fericite. Ce contează că eu îmbătrânesc, atâta timp cât ei rămân tineri și vor rămâne așa fără îndoială, căci eu nu voi apuca să-i văd îmbătrânind. Prieteni, cărți, hârtii, scrisori [...] Viața mă așteaptă acolo, într-un orașel universitar, și la acest gând mă cuprinde bucuria...”

România literară, nr. 40 / 2008

ZĂPEZILE DE ALTĂDAT'

Rilke–Țvetaieva–Pasternak, *Roman epistolar 1926*. Traducere din germană și rusă de Janina Ianoși. Adaptarea comentariilor și note de Ion Ianoși. București. Ideea Europeană, 2006.

*A*mintirea acestui celebru leitmotiv villonesc mi-a fost resuscitată în clipa în care am încheiat (cu regret) lectura recent apărutului *Roman epistolar 1926*. Este vorba, de fapt, despre o atipică operă de istorie literară ai cărei protagoniști sunt Rainer Maria Rilke, Marina Țvetaieva și Boris Pasternak, iar anul menționat în titlu reprezintă momentul de vârf al conjuncției celor trei destine. Cartea a avut șansa unei traduceri performante semnată de doamna Janina Ianoși. Spun performantă nu doar pentru că s-a făcut alternativ din germană și rusă, cu coroborarea a numeroase ediții străine, ci și fiindcă traducătoarea a reușit să transfere în versiunile românești ale epistolelor stilul foarte diferit și foarte personal – stilul e omul, nu? – al celor trei corespondenți. Iată cum sunt definite într-o notă liminară de către realizatorii ediției de față cele trei „voci” al căror timbru s-a păstrat intact: „[...] la Rilke – tainică și sobră în profunzimi, învăluitoare în aluzii; la Țvetaieva – abruptă, nervoasă, sincopată, eliptică, cu salturi ortografice amețitoare; la Pasternak – amplă, detaliată dar introvertită, chinuită de îndoieli și căutări.” Erudiției domnului Ion Ianoși îi datorăm apoi cronologiile, notele și adaptarea comentariilor, dar și două capitole originale, inexistente în edițiile străine, *Preludiu* și

Postludiu, care relevă că d-sa a perceput lucrarea deopotrivă ca roman și ca operă muzicală. E o percepție cât se poate de firească dacă ținem seama de meandrele capricioase pe care au evoluat relațiile dintre cei trei artiști, de complexitatea acestor relații aflate într-o permanentă interferență, de amplitudinea lor afectivă și de accentele de o tot mai tragică acuitate pe care le-au dobândit mai ales spre sfârșit.

Marina Țvetaieva și Boris Pasternak erau cam de o vârstă. În 1926, ea avea 34 de ani, el 36. Iar Rilke, tot atunci, an în care a și murit, avea 51. Era o diferență, dar nu una inhibantă. Dimpotrivă, vârsta deplinei maturități și o notorietate literară consolidată au fost, după toate aparențele, un stimul al fervorii adulterii a Marinei și a lui Boris, fără a perturba câtuși de puțin evoluția relației afective dintre ei înșiși, cu propriile ei sinuozități. Insolitul acestui „triunghi” stă în împrejurarea stranie, greu de înțeles pentru timpurile noastre, că cei trei nu s-au „atins” niciodată altfel decât într-un vers de Rilke: „Prin fluturări de aripi.” În 1900, în punctul culminant al episodului său filorus, Rilke călătorește prin Rusia. E singura dată când Boris l-a văzut întâmplător. Avea 10 ani și momentul n-are încă nici o relevanță pentru combustia sa afectivă de mai târziu. Marina, pe de altă parte, nu l-a întâlnit pe Rilke deloc altfel decât în spirit. Ei înșiși, Marina și Boris, nu s-au văzut decât rar și puțin. Într-o primă fază, între 1918 și 1922, ei „[...] viețuiesc-supraviețuiesc”- spune comentatorul – „în Capitala noii puteri, sub spectrul foametei, frigului și războiului civil.” Unde se întâlnesc întâmplător pe la cozi ori în ambianța heteroclită, agitată și confuză a reuniunilor literare ale vremii. Atracția dintre ei e încă obscură și reticentă. Clar pentru el atunci era – cum mărturisește în memoriile sale, *Oameni și situații*, scrise în 1956 – ascendentul artistic al Marinei: „În acei ani ai primelor noastre îndrăzneli, numai doi

oameni – Aseev și Țvetaieva – aveau un stil poetic matur, pe deplin format.” Acest „stil poetic” a fost catalizatorul relației lor afective care se adâncește, luându-se în serios, abia după stabilirea ei în Occident, prin schimbul de scrisori în care sentimentele se insinuează tot mai explicit odată cu acribia, uneori fastidioasă, cu care își analizează reciproc scrierile, mărturisindu-și totodată devoțiunea comună pentru Rilke și plănuiind o întâlnire pentru a-l vizita. Aspirație neîmplinită. S-au mai revăzut târziu, în 1935, la Paris, când Boris participă ca oficial la un congres. Dar tensiunea afectivă dintre ei căzuse. Marina, devenită susceptibilă și suspicioasă, neconcesivă cu ceilalți tot atât pe cât cu sine, are pentru el un ochi critic și îi reproșează în termeni patetici că nu se oprișe în Germania pentru a-și vizita mama pe care n-o văzuse de doisprezece ani. Aceași intransigență a manifestat-o și față de Rilke, neputând înțelege cum de acesta nu acceptase nici un apropiat în preajma sa în clipele sfârșitului. Detaliu care i-a întărit impresia mai veche, dar evident falsă, că Rilke *n-a vrut* s-o întâlnească. „Decesul lui Rilke” – spune comentatorul – „a reprezentat pentru Țvetaieva un fel de prelungire concluzivă a neîntâlnirii lor. În locul impresiei că Rilke nu vrea s-o întâlnească, s-a impus evidența imposibilității fatale a întrevederii lor.” Ceea ce, încă pe când Rilke trăia, Marina i-o spunea și lui Boris: „Ce-am făcut noi doi împreună – în viață? [...] Ne-am fi dus la Rilke. Iar eu ți-aș spune că Rilke e supraaglomerat, că n-are nevoie de nimeni și de nimic, în special de o forță, care totdeauna te atrage, te distruge. Rilke e un pustnic [...] Da, da, în ciuda ardorii scrisorilor, a infailibilității auzului și a purității ascultării – eu nu-i sunt necesară, și nici tu nu-i ești.”

Intervine în aceste complicate ecuații sufletești și susceptibilitatea lui Boris, aflat atât de departe de Occidentul

celorlalți doi, sub supravegherea stăpânirii bolșevice – un fel de gelozie greu reprimabilă. Sunt pe cât de pasionant pe atât de dificil de urmărit toate aceste mutații sufletești care atinseseră maxima intensitate în momentele sublimării impulsului erotic în expresia iubirii pure, exaltate, de un vibrant patetism, atins parcă de un straniu presentiment al neîmplinirii. Boris către Rilke: „Mare și mult iubite poet! Nu știu când s-ar termina această scrisoare și prin ce s-ar deosebi ea de viață, dacă le-aș da frâu liber sentimentelor mele de dragoste, admirație și recunoștință pe care le încerc, iată, de douăzeci de ani” (12.04.26); Boris către Marina: „Îți voi scrie despre tine, despre limita extremă, despre ceea ce-mi este cel mai scump: despre tine cea absolută, cea „obiectivă”. Și despre felul în care mi-am imaginat că te voi atinge” (8.05.26); Marina către Rilke: „De ce n-am venit la Dumneavoastră? Că doar sunteți ceea ce am mai scump pe lumea asta. Cât se poate de simplu. Și – pentru că nu mă cunoașteți. Dintr-o mândrie dureroasă, dintr-un respect față de întâmplare (sau soartă, e tot una). Din lașitate poate, pentru a nu trebui să mă supun privirii Voastre străine – în pragul camerei Dumneavoastră [...] Pe Boris îl cunosc prea puțin și îl iubesc așa cum îi iubești pe cei nicicând-văzuți (pe cei foști sau pe cei care vor veni: pe cei de după noi) sau pe cei niciodată-văzuți – niciodată foști [...] Primul poet al Rusiei el este. Acest lucru îl știu eu – și încă alți câțiva, ceilalți trebuie să aștepte ca el să moară” (9.05.26); Rainer către Marina pe *zece* mai 1926: „Pe același zece, astăzi, în acest azi etern al spiritului, astăzi, Marina, te-am primit eu pe tine în sufletul meu, în întreaga mea conștiință fremătând de tine, de venirea ta”; Marina către Boris: „Boris, Boris, cât de fericiți am fi fost noi amândoi – și la Moscova, și la Weimar, și la Praga, și pe lumea asta, și, în special, pe cealaltă, care deja se află în întregime în noi” (10.07.26); Și apoi, la două zile după

moartea lui Rainer: „Vezi tu, Boris, toți trei, în viață, oricum n-ar fi ieșit nimic. Eu mă cunosc: n-aș fi putut să nu-i sărut mâinile, n-aș fi putut nici să le sărut – nici măcar de față cu tine, mai că nici de față cu mine. M-aș fi rupt, m-aș fi sfâșiat, m-aș fi crucificat. Pentru că, Boris, încă mai există lumea asta. Boris, Boris, cât de bine o cunosc pe cealaltă!”

Deviațiile afective care au survenit în acest triumghi al adorației mai ales după sfârșitul lui Rilke sunt greu de explicat. O tentativă remarcabilă prin subtilitatea ei a făcut dl S. Damian în articolul *Cei blânzi cu inima de piatră*, în revista „22” (nr. 857). Rămân totuși tainele inefabile din intimitatea unora dintre marile spirite ale veacului trecut. *Roman epistolar 1926* deschide o perspectivă nouă și tulburătoare asupra a trei destine aflate pe tărâmul labil dintre tragic și sublim, accentul stăruind în final pe tragic.

Rilke, vagant, solitar, interiorizat, moare conștient, ucis lent de leucemie pe 29 decembrie 1926. Marina și Boris se îndepărtează; întâlnirea fugitivă din 1935, de la Paris, nu mai poate restaura nimic. Dimpotrivă. Falia se adâncește. În iunie 1939, Marina face, asemenea altor compatrioți naivi, fatala greșală de a reveni în patrie. După două luni, fiica Ariadna și soțul Serghei sunt arestați. În 1941, Serghei, fost ofițer alb-gardist, e executat. Marina rămâne singură cu fiul Mur, de 14 ani, trăind de pe o zi pe alta. Boris evită s-o întâlnească, iar ajutorul său sporadic e nesemnificativ. În iulie 1941, o găsim împreună cu Mur în convoaiele plumburii ale refugiului, în drum spre republica Autonomă Tătară (!). În 18 august debarcă la Elabuga, loc care, prin simpla sonoritate a numelui, te îndeamnă să te spânzuri. Ceea ce, după douăsprezece zile, Marina chiar face. Mai târziu, după eliberarea Ariadnei, Boris o ajută, prin intermediul unui cunoscut, să caute mormântul mamei.

Și tot Boris, în memoriile amintite, o va evoca peste ani: „Țvetaieva a fost o femeie cu suflet activ de bărbat, hotărâtă, dornică de înfruntări, temerară. În viață, ca și în creație, ea tindea avid, aproape prădalnic, către ceea ce este definitiv și constituit, aspirație în care ne-a lăsat cu mult în urmă pe noi toți.” E adevărat. Dar constatarea sa de acum e de o detașare totală, în tonul unui referat pentru serviciile de cadre. Amintirile s-au cicatrizat.

Mais où sont les neiges d'antan?

România literară, nr. 45/2006

CUPRINS

Argument.....	5
Elogiul familiei.....	9
Recuperarea adevărului	16
Între dezastre și miracole.....	23
În familie	35
O saga epistolară.....	42
Nu uita, învață, salvează!.....	50
„Să povestesc acum...”	59
A gândi și a scrie.....	55
Sortită lucidității	70
Arșavir, omul lui Dumnezeu	77
Culisele creației	84
Carnetul Arabellei.....	93
Asfințitul unei lumi.....	100
Nostalgia creatoare	107
La mila Europei	112
Zăpezile de altădat’	121

Editor: Corina Victoria Sein
Tehnoredactare: Zsolt Novac
Coli tipografice: 8,00
Bun de tipar: 30.04.2014

Apărut în 2014

Dar unde sunt miracolele?, aş putea fi întrebat. Miracolele îşi găsesc expresia în supravieţuiri, în izbânzile de etapă, în salvagardarea credinţelor şi valorilor, perceptibile într-un fel sau altul în fiecare dintre aceste cărţi: credinţa, iubirea, speranţa, chiar dacă nu întotdeauna şi izbânda, sunt miracolele pe care mărturisit sau nu, fiecare dintre aceşti autori le-au trăit. În lumea promiscuă, dezvrăjită şi trivială în care trăim, oricare dintre aceştia se poate constitui într-un model de conduită, de ținută, de verticalitate. În comentariile ce urmează n-am vrut decât să le uşurez accesul spre aceia dintre noi care deplâng lipsa de modele. Modele există şi în prezent, şi în eternitate, dar pentru a avea revelaţia lor nu ni se cere decât să ne desprindem din când în când de contingent, să gândim asupra a ceea ce vedem şi să deschidem câte una dintre cărţile din paginile cărora aceste virtuale, neperisabile modele ne vorbesc.

Radu Ciobanu

Află mai mult pe:
www.excelsiorart.ro

ISBN 978-973-592-330-3

Biblioteca Excelsior Art. Beletristica

133

Memorii / Jurnal / Eseu